NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

XXVIII. évf. 1984 2. szám

TARTALOM

Tanulmányok

KATONA ÁDÁM: Az elfelejtett György Lajos 103
KÖTÖ JÓZSEF: A nagybányai színimozgalom krónikája (1918—1940) . 113
SZABÓ ZOLTÁN: Mikszáth Kálmán, *A néhai bárány* (Stilisztikai elemzés szövegnyelvészeti alapon) 121
BÍRÓ ZOLTÁN: Vizuális nyelv az anyanyelvi nevelésben 127

Kisebb közlemények

LÁZOK JÁNOS: Évek és hazajáró lelkek Sütő András trilógiájában . 137
CSETRI ELEK: Kacsóh Pongrác tanulmányai Kolozsváron 141
KOSA FERENC: A hangérték nélküli *y, i* és *j* történetéhez 147
MURÁDIN LÁSZLÓ: A *be* igekötő nyelvjárási alakjai 153

Adattár

SZABÓ GYÖRGY: Bod Péter ismeretlen feljegyzései Bardocszékről . 157
MÓZES HUBA: Irodalomtörténet — 1983 162
TÖRÖK BRIGITTA: Sepsibesenyő helynevei 170
GY. SZABÓ GYULA: Albis és Érbogyoszló helynevei 174

Szemle

Cs. Gyímesi Éva, Teremtett világ — Rendhagyó bevezetés az irodalomba *(Szabó Zoltán)* 179
* * * Direcţii în critica şi poetica franceză contemporană *(Józsa Mária)* 180
* * * Magyar—román filológiai tanulmányok *(Mózes Huba)* 183
Béla Kelemen—Lőrinc Szász, Dicţionar frazeologic român—maghiar *(Zsemlyei János)* 184
Vöö István, Dicţionar de proverbe român—maghiar; Dicţionar de proverbe maghiar—român *(Szász Lőrinc)* 186

ROMÁNIA SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG AKADÉMIÁJÁNAK KIADÓJA

STUDII ŞI CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ ŞI ISTORIE LITERARĂ

Anul XXVIII. 1984 Nr.

SUMAR

Studii

ÁDÁM KATONA: Un istoric literar uitat 103
JÓZSEF KÖTÖ: Cronica mişcării teatrale din Baia Mare (1918—1940) . 113
ZOLTÁN SZABÓ: Analiză stilistică bazată pe lingvistica textului . . 121
ZOLTÁN BÍRÓ: Limbajul vizual în predarea limbii materne . . . 127

Articole

JÁNOS LÁZOK: Despre trilogia dramatică a lui András Sütö . . . 137
ELEK CSETRI: Anii de studii ai lui Pongrác Kacsóh la Cluj . . . 141
FERENC KÓSA: Contribuţie la istoria literelor *y, i, j* fără valoare fonetică 147
LÁSZLÓ MURADIN: Formele dialectale ale particulei adverbiale *be* . 153

Materiale şi documente

GYÖRGY SZABÓ: Însemnări necunoscute ale lui Péter Bod . . . 157
HUBA MÓZES: Bibliografia istoriografiei literare — 1983 162
BRIGITTA TÖRÖK: Toponime din Pădureni (jud. Covasna) . . . 170
GYULA GY. SZABÓ: Toponime din Albiş şi Buduslău (jud. Bihor) . 174

Recenzii

Cs. Gyímesi Éva, Teremtett világ — Rendhagyó bevezetés az irodalomba *(Zoltán Szabó)* 179
* * * Direcţii în critica şi poetica franceză contemporană *(Mária Józsa)* 180
* * * Magyar—román filológiai tanulmányok *(Huba Mózes)* . . . 183
Béla Kelemen—Lőrinc Szász, Dicţionar frazeologic român—maghiar *(János Zsemlyei)* 184
Vöö István, Dicţionar de proverbe român—maghiar, Dicţionar de proverbe maghiar—român *(Lőrinc Szász)* 186

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXVIII. évf. 1984. 2. szám

TANULMÁNYOK

AZ ELFELEJTETT GYÖRGY LAJOS

1. Az irodalom tudományának önállósodása — pontosabban a korszerű filológia művelése — Nyugat-Európában is csak a XIX. század közepén kezdődött. A korszerű magyar irodalomtörténet-írás megkésve, mint a tudományok mostohagyermeke, jóval a történet- és nyelvtudomány után, csak a kiegyezést követő évtizedekben kezdte megteremteni önállóságának lehetőségeit és kereteit: a szakfolyóiratokat és egyesületeket.

A franciáktól a múlt század első harmadában elindult, hozzánk jórészt német közvetítéssel jutott pozitivizmus erőteljes térhódítása — a századközép történelmi zivatarai miatt — a kiegyezést követő évtizedre tehető. Virágzása a századforduló utánig tartott, epilógusa pedig a második világháborúig.

Irodalomtörténet-írásunk századfordulón tevékenykedő két vezéregyénisége Beöthy Zsolt és Heinrich Gusztáv, mindketten a budapesti tudományegyetem bölcsészkarának professzorai. A késő-romantikus szemléletű, Toldy Ferenc nyomdokában járó Beöthy és a pozitivizmust friss szellemiséggel hasznosító Heinrich mellett Gyulai Pál ekkortájt már csak személyes tekintélyével képviselte a nemzeti önismeret szükségességét céltudatosan hirdető elődöknek, a nemzeti klasszicizmus eszmerendszerét megteremtő tanulmányíró Arany Jánosnak, Kemény Zsigmondnak, valamint a két nagyszerű történésznek, Horváth Mihálynak, Szalay Lászlónak — eme fájdalmasan sok torzót hátrahagyó titán-nemzedéknek — a szellemtudományos hagyományát.

Aranyék szellemi utódainak, a pozitivizmus uralta magyar századfordulón új tájak felé is tájékozódó Péterfy Jenőnek, Katona Lajosnak, Négyesy Lászlónak meg Riedl Frigyesnek az irodalomtörténet-kritika mellett a filozófia, folklór, komparatisztika, stilisztika és esztétika területén kifejtett rangos munkássága máig minden kortársukénál termékenyítőbb hatású — bár egyikük sem alkotott irodalomtörténeti szintézist.

A pozitivizmus, akár majdani ellenlábasa, a szellemtörténet — ez a két legátfogóbb múlt századi történelemfilozófiai irányzat, módszer és gondolkozást meghatározó keret — a nyugat-európaihoz viszonyítva jelentős fáziseltolódással jelentkezett a magyar tudományosságban.

Azt szoktuk mondani, hogy a pozitivizmus és szellemtörténet régóta a múlt emléke csupán. Ma valakit például pozitivistaként „értékelni" megbélyegzéssel ér föl, pedig hatásuk a szociografizálásban, illetve az eszmetörténeti vizsgálódásokban napjainkig kimutatható. Így hát a Duna-medence tudományosságának egészére jellemző fáziseltolódás még tart. Századunk nagyhatású, sajátságos módon neopozitivista színezetű irányzata is, a strukturalizmus számottevő késéssel tűnt föl ezen a tájon...

A század utolsó évtizedeiben Németországból szétsugárzott szellemtörténet magyarországi elterjedését — éppen az uralkodó pozitivizmus közegellenállása következtében — ugyancsak majdnem teljes emberöltőnyi megkésettség jellemezte.

Noha századunk legnagyobb magyar irodalomtörténet-író mestere, Horváth János már 1908-ban, budapesti reáliskolai tanár korában megpróbálkozott irodalmunk egész anyagának „egy belőle nyert szintetizáló elv" segítségével totális struktúrává alakításával, *Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai* című kísérlete a szakma köreiben is mintegy két évtizedig visszhangtalan maradt. Hasonló sorsra jutott Lukács Györgynek 1910-ben megjelent, *A lélek és a formák* című, szellemtörténeti ihletű esszégyűjteménye és Fülep Lajosnak 1911-ben Firenzéből szerkesztett, az érdektelenség miatt csak két számot megért *Szellem* című folyóirata, valamint 1912-ben, a Dilthey népszerűsítését később is vállaló, akkor még kö-

zépiskolai tanár Kornis Gyula tanulmánya. Szekfű Gyula korai nagy műve, *A száműzött Rákóczi* pedig nem korszerű módszere, hanem elfogult értékelései miatt váltott ki megjelenésekor, 1913-ban széleskörű figyelmet, indokolt ellenérzést, szerzője iránt, kavart elriasztóan nagy vihart.

A kolozsvári egyetem dísze, a legjelentősebb eredeti magyar filozófiai rendszer kidolgozója,Böhm Károly nemcsak Kant meg Comte — a pozitivizmus atyja — nézeteinek összehasonlításával kísérletezett, hanem vállalkozott a szellemtörténetet megalapozó Dilthey és köre felfogásával rokon történelemfilozófia alapelveinek tudományos igényű fölvázolására is. Azonban *Az értékelés phenomenologiája a XV. századig* — talán a legelső színvonalas magyar bölcseleti munka, amely szellemtörténeti módszerrel vizsgálja kutatása tárgyát — csupán 1912-ben, töredékes posztumusz műként kerülhetett nyilvánosság elé. Különben, sajátságos módon, a kolozsvári filozófiai iskola hatóköréből egyetlen irodalomtörténész sem és csupán két historikus (Makkai Ernő meg Révész Imre) vállalta következetesen az akkor már korszerűtlen és t ö b b n y i r e öncélú faktológiává sekélyesedett pozitivizmus szellemtörténeti meghaladását.

Böhm Károlynak a nemzetközi mezőnyben is újszerű eredményeiről tudomást sem véve a kor többi neves kolozsvári professzora, így Dézsi Lajos (aki majdan, a szegedi egyetemen József Attilát pártfogolja), a germanisztika kitűnő szakembere, Bleyer Jakab meg a nyelvtörténész Zolnai Gyula és a klasszika filológus Csengeri János, sőt a társadalmi változásokat előszeretettel kutató, haladó gondolkodású történész, Márki Sándor is — budapesti kartársaikhoz hasonlóan — „a jól kipróbált" pozitivizmussal, mint e g y e t l e n tudományos módszerrel ismertették meg hallgatóikat.

Szinte természetes tehát, hogy György Lajos, ez az 1890. április 3-án, Marosvásárhelyen született, szegény sorban, kegyelemkenyéren felnőtt, egyetemi tanulmányait minisztériumi ösztöndíjjal végző — és ezért is — tekintélytisztelő utolsóéves eminens bölcsészhallgató, irodalomtörténész professzora, Dézsi Lajos hatására egész életére elkötelezte magát a régebbi magyar irodalom kutatására, sőt magától értetődő gesztussal vállalta a pozitivista módszert, az irodalmi tárgy- és motívumtörténet vizsgálatát, a hatások és analógiák buzgó keresését is.

Induláskor, *A magyar regényirodalom története az első magyar társadalmi regény megjelenéséig* című dolgozatával 1911-ben elnyerte a kolozsvári bölcsészkar azévi 200 koronás pályadíját. De a pályakezdő irodalomtörténész első igazi opusza a *Szép Magelona* betűhív szövegkiadása, a lovagregény minden vonatkozását feltáró terjedelmes előszóval. A másfélszáz lapra terjedő munka pontos, rendszeres és távolabbi összefüggések kimutatására is képes ifjú tudós teljesítménye, amelyet másodikul még ugyanabban az évben, 1911-ben követett a XVIII. század végén élt Kónyi János tündérmeséinek eredetét föltáró, *Kónyi és D'Aulnoy* című forrástanulmánya.

Kétségtelen, hogy a meglepő fiatalon, alig 21 esztendős korában két önálló kiadvánnyal jelentkezett kolozsvári irodalomkutató a korai és szapora termést ígérő f i l o l ó g i a — és nem az akkor korszerű szellemtörténészettel több rokonságot tartó esztétika vagy akár a szorosabban vett irodalomtudomány és a szellemi mozgásfolyamatok miértjeire is választ kereső tulajdonképpeni irodalomtörténet — megszállottja volt.

De vajon nem sajátságos-e, hogy György Lajos még negyedszázaddal később is, közel másfélszáz tudományos értékű munkával a háta mögött, mintegy két évnyi időtartamú berlini tanulmányút tanulságainak birtokában, még mindig véglegesen nem számolt le ifjúkori beidegzettségeivel: a pozitivista módszer előnyeire irányítja a figyelmet, s eléggé tartózkodó hangon nyilatkozik az akkor már nálunk is széltében elterjedt szellemtörténeti irányzatról, amelynek hatása különben évek óta az ő munkáin is szembetűnik.

A magyar irodalomkutatásról szólva az emberöltővel korábban működött Heinrich Gusztávot és Katona Lajost emeli mindenek fölé. Megállapítja: „A magyar tárgytörténet értékére jellemző, hogy virágkora a magyar irodalomtörténet-írás legmozgalmasabb és legeredményesebb időszakával esik egybe. Neki köszönhetjük a kódexirodalmunk tudományos feldolgozását, a régi emlékeink értékeinek és kapcsolatainak megállapítását s mindazokat a tárgyi eredményeket, amelyek a magasabb szempontú összefoglalásoknak alapot teremtettek és tért nyitottak" (*Tárgytörténet és irodalomtörténet.* Irodalomtörténeti Közlemények, 1934, 225—33).

Méltánytalanság lenne elhallgatnunk, hogy az adathalmozó faktológiát, amellyel a két világháború közötti pozitivista irodalomkutatókat jellemezni szokták, nem vállalta György Lajos: nem tekinti végcélnak „a pozitív" eredmények, kézzelfogható párhuzamok és hatások fölkutatását.

„Két lépcsős" eljárást tart követendőnek: „a pozitivista" filológia eredményeire kell fölépíteni „a magasabb szempontú" irodalomtörténeti szintézist. Tudósi ars poeticája máig érvényes: a tágabb horizontú összefoglalások — akár a szellemtörténet hatása alatt keletkezettek is, melyeknek divatja éppen a húszas évektől, az erdélyi tudós legtermékenyebb életszakában kezdett kivirágozni — csak akkor eredményezhetnek időtálló megállapításokat, ha „pozitivista pontosságú" filológiai aprómunkára alapozódnak, tehát ha megfelelő összhang, egyensúly alakul ki az analitikus jellegű „tárgytörténet" és a szintetikus irányú „irodalomtörténet" között.

Goethe esztétikai alapvetésére hivatkozva fejti ki továbbá, hogy minden irodalmi mű, bármiféle művészeti termék hármas eredőjű: az eszmének, a tárgynak és a formának egysége. Ennélfogva az irodalomtörténetnek is — hacsak nem akar száraz kronológiává vagy például egynémely kutató túlzott pszichológiai érdeklődésének vadászterületévé válni —, e három eredőnek megfelelően hármas feladatot kell vállalnia: ki kell elégítenie az irodalmi eszmetörténet, a forma- és stílustörténet, valamint a tárgy- és motívumtörténet szintetizálásának követelményét.

Manapság ez a terminológia esetleg avittasnak tűnhet, de hogyha a koncepció tartalmát vizsgáljuk, csakhamar rájövünk arra, hogy a nálunk korszerűnek tekinthető szintézis alapelve sokban rokon Goethe modelljével.

Nincs szándékomban a tőlünk idegen társadalmi elkötelezettségű, sőt az általa vizsgált történelmi korszakok társadalmi mozgásformái iránt közönyösséget mutató György Lajost premarxista irodalomtörténészként vagy akár szocialista elkötelezettségű írástudóként „fölfedezni". Meddő vállalkozás volna, mint ahogy fölösleges lenne a magyar pozitivista irodalomtörténeti iskola leginkább „előremutató" nagy egyéniségeinek ilyenszerű „újraértékelése" is. De arra sincs semmi okunk, hogy bármelyikük tisztes eredményeit elhallgassuk, és a számunkra hasznosítható részeit ne hasznosítsuk.

Köztudomású, hogy a pozitivizmus szorgalmas irodalomtörténész követői, jórészt tárgytörténeti kutatásaik jellege miatt, általában terjedelmes életművet hagytak maguk után. E tény ismeretében is csodálatosan termékenynek kell minősítenünk György Lajos 1911-ben kezdődő, negyven esztendőt átfogó tudósi pályáját.

Elfeledett íróknak könyvtárakban elfekvő, ritka nyomtatványait, nagyrészt erdélyi levéltárakban porosodó, korábban ismeretlen kéziratait példás pontossággal feldolgozó filológiai, valamint összefoglaló jellegű, irodalomtörténeti vonatkozású, önálló kiadványként megjelent tanulmányainak és könyveinek száma megközelíti a félszázat, tudományos becsű folyóirat-publikációi újabb másfélszázra rúgnak. Különösen akkor nő meg életművének értéke, ha tekintetbe vesszük, hogy egyetlen munkája sem kompiláció, egyetlen tanulmánya sem mások búvárlatainak kisajátításával készült kivonat, újrafogalmazó „fölhasználás". Szaktudományos munkálkodása mellett szívesen vállalta az igényes népszerűsítés feladatát is. Rég elfeledett újságokban, folyóiratokban szunnyadozó alkalmi cikkei is olykor filológiai újdonsággal, másutt nem publikált eredménnyel lepnek meg. Számos, manapság is sokra tartott szerző gyakorlatától eltérően, mindenkor a forrásokig ment vissza. Minden adata pontos, megbízható: öröm nyomában dolgozni. Ezt a ritka erényét többre kell értékelnünk, mint a különben ugyancsak nem mellékes „mennyiségi termelést".

2. Önálló kiadványként napvilágot látott könyvei, valamint tanulmányai javarészének eredményei észrevétlenül beépültek a magyar irodalomtörténet egyre inkább kiteljesedő szintézisébe. Egykor újdonságként ható megállapításai mint „tudott dolgok" bukkannak elénk a legkülönbözőbb szerzők munkáiban. De manapság, sajnos, eredményeinek fölhasználói közül alig néhányan nem restellik a rá való hivatkozást.

Kora egyik legjobb romániai magyar irodalomtörténészének időszaki kiadványokban közölt cikkeit, tanulmányait, noha többségük kétségtelenül tudományos érdekű, úgyszólván egyetlen fiatalabb kutató sem ismeri, az összefoglaló irodalomtörténeti bibliográfia is csupán néhányukról tud. Összegyűjtésükre, kötetben kia-

dásukra egyelőre senki sem gondol. Úgy tűnik, hogy már korunk világméretű információrobbanásának kibontakozása előtt elvesztek tudományosságunk számára.

A György Lajos szerkesztésében megjelent folyóiratok idő teltével egyre ritkuló és egyre nehezebben hozzáférhető gyűjteményes sorozatai elismerten a romániai magyar kultúra mindenkori munkásainak kincsesbányái. Címlapjukon ugyan mindenik őrzi néhai szerkesztője nevét, de természetszerűleg, vajmi ritkán vagyunk kíváncsiak a címlapokra...

Irodalomtörténet-írói munkásságának javarésze messze túlmutat az öncélúan adathalmozó pozitivizmuson. Nagy, szintetizáló traktátusaiban eredményesen követte Goethe fentebb vázolt irodalomtörténeti modelljét. Nem ragadt meg az adatoknál, mint pozitivista kortársainak „faktológus" többsége, akikkel egy kalap alá szokták venni, hanem — bár a társadalomtörténeti vonatkozásoktól tartózkodva — az irodalmi eszmetörténet megírására, a stiláris és stílustörténeti sajátosságok bemutatására is vállalkozott.

A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti kara 1931-ben, egy esztendővel akadémiai levelező taggá választása után, a magyar irodalomtörténet összehasonlító tárgytörténetének magántanárává habilitálta. Ebből az alkalomból írta alá Horváth János, a kortárs magyar irodalomtörténet-írás legjelesebbje György Lajos jellemzését:

„Szintetikus és értelmező látásra való hajlandósága idő jártával egyre erősbödött, s tanulmányai rendjén mind határozottabban feltűntek szellemtörténeti érdeklődésének jelei. Filológiai iskolázottsága s valóságérzéke biztosíték arra nézve, hogy e magasabb feladatkörben is megbízható szakember marad".[1]

György Lajos gazdag irodalomtörténet-írói életműve áttekintésekor meglep rendkívüli céltudatossága. Érdeklődése azonos irányú volt pályakezdésétől haláláig. Mint már láttuk, 1911-től, indulásától feladatának tekintette az egyetemes irodalmi kapcsolatok kimutatása mellett a magyar regény előzményeinek, kialakulása körülményeinek vizsgálatát; ugyanakkor szépprózánk egy, előtte a kutatóktól eléggé elhanyagolt, de mindenkor gazdagon virágzó műfaja, az anekdota fejlődése is négy évtizeden át foglalkoztatta.

„Tanulmányai főképp — olvassuk Horváth János 1931-ben kelt, már idézett jellemzésében — a magyar irodalomnak XVI—XVII. századbeli, de még nagyobb arányokban a XVIII—XIX. századhatári történiai, regényes és anekdotikus műfajanyagát világítják meg nemzetközi kapcsolatai, eredete, vándorlása s hazai további sorsa szempontjából, különös szerencsével ragadva ki, s többnyire először méltányolva illő módon, eladdig lappangó, észre sem vett, kicsinyelt müveket, írókat. Egyik főérdeme, hogy regényirodalmunk gyermekkorának, az 1772-es kezdődő hat évtized regénytermésének útvesztőiben rendet teremtett számunkra, kinyomozva akkori selejtes, de ízléstörténetileg számottevő regények magyarításának forrásait."[2]

Horváth János jellemzése után érdemes a tíz évvel később, 1941-ben kiadott főművéről, amely máig a témakör legteljesebb összefoglalásának számít, *A magyar regény előzményei* című félezer oldalas szintézisről Bóka Lászlónak a Magyar Csillagba írott értékeléséből idéznünk:

„A magyar regényről szellemes tanulmányokat, sőt monográfiákat is olvastunk, s most mégis meghökkenve forgatjuk György Lajos hasznos könyvét, mely a magyar regény előzményeiről szól, mert nem ártott volna, ha a benne foglaltak így összegyűjtve megelőzhették volna a sok hamari szintézist. A XIX. század nagy magyar lendületéről még mindig romantikusan gondolkodunk, nemcsak Petőfiről, de sok minden jelenségről is hisszük, hogy üstökösként tűnt fel egünkön. György

1. Ezúton köszönöm meg Szabó T. Attila professzornak néhai barátja életútjára vonatkozó tájékoztatását. Az ő tulajdonában van az idézett jellemzés okirata.

2. A klasszikus magyar irodalommal foglalkozó kutatásainak eredményeiből néhány ma is érdeklődésre tarthat számot folyóiratpublikációi közül: *Toldi szerelmének forrásaihoz* (1911), *Balassa Bálint egyik költeményéről* (1912), *Kolozsvár irodalmi város* (1923), *Három magyar klasszikus erdélyi kiadása* (1924), *Gyulai Pál levelei Szabó Károlyhoz* (1926), *A „Kortéskedés és ellenszerei" eredeti kézirata* (1930).

Irodalomtörténészi kutatómunkájának legmaradandóbb eredménye — mint már említettük — a magyar regény előzményeinek és kialakulásának föltárása. Néhány fontosabb ilyen jellegű tanulmánya: *Egy Zrínyi-regény* (1911), *Adatok regény- és drámairodalmunk történetéhez* I—II—III. (1911—15), *Egy fejezet regényirodalmunk történetéből* — lovagregények, kísérteti történetek (1913), *Octavianus* — forrástanulmány (1914), *A magyar regény múltjából* (1922), *A magyar széppróza erdélyi múltjából* (1924), *Egy magyarnyelvű híres spanyol pikaró-regény* (1928), *Bároczi Sándor „Amália" című regényének forrása* (1929), *Az első magyarra fordított angol regény* (1930), *A százesztendős „Abafi" előzményei* (1936), *A száz esztendős regény* (1936), *A magyar közönség szórakoztató olvasmányai száz évvel ezelőtt* (1937).

Lajos adatai a magyar regény előképéről, a »románról« mutatják ki, hogyan készítette elő e műfajt, nemcsak a regényolvasás igényét, hanem az szükséges irodalmi ízlést is. 1730-tól 1840-ig háromszáznyolcvanöt románról tud, közli a román teljes címét, eredetijének vagy forrásainak címét, rövid tartalmi ismertetését, s irodalmából is mindazt, ami a román megszületésére fényt vethet. A bibliográfiát bevezető szövegrész ismerteti a román térhódításának történetét, a legkedveltebb típusokat, s tisztázza a román viszonyát a regényhez.

Szempontjaival nem mindig ért egyet az olvasó, de a mű nem vitára ingerel, hanem hálára késztet és tanulásra indít" (1941. 226—7).

Figyelemre méltó, hogy György Lajos főművének fontos és szerves részeit alkotják *A román és az olvasóközönség* meg *A román és a közvélemény* című fejezetek. Ezekben az irodalomszociológiai részekben a tárgyi ismereteket, adatokat a kötelező hűvös tárgyilagossággal kifejtő tudós hangja olykor felizzik, stílusa érzékletessé válik.

Nyugodtan elmondhatjuk, hogy a műfajnak az első igazi magyar regény, az Abafi megjelenését megelőző száz esztendejéről képet adó György Lajos-monográfia nemcsak kiváló, számos eredeti meglátásban gazdag irodalomtudósi teljesítmény, hanem egészében élvezetes olvasmány is. Sajnálhatjuk, hogy szerzője nem lépett előre az időben, s hasonló módszerességgel nem kutatta végig az egész XIX. századi magyar regényirodalom fejlődésvonalát meg tárgy- és motívumtörténetét.

Az összehasonlító irodalomtörténet is állandóan foglalkoztatta, úgyannyira, hogy a kolozsvári összehasonlító irodalomtörténeti iskola folytatóját és jelentős képviselőjét tisztelhetjük személyében. A magyar irodalom kutatása során is minden lehetséges alkalommal szerét ejtette az egyetemes irodalom felé mutató kapcsolatok föltárásának. Idevágó, a legkülönbözőbb nyelvterületekről származó motívumokat földolgozó tanulmányainak, adatközléseinek száma jóval meghaladja a félszázat, azonban összefoglaló monografikus munkát ezen a téren, a komparatisztikában nem tudott már kiérlelni. Nehéz feladat lenne sokfelé ágazó, végső soron majdnem mindenik magyar irodalomtörténeti jellegű művében — néhol csak búvópatak-szerűen, másutt szembeszökően — jelentkező világirodalmi motívum-, tárgy- és hatás-vizsgálatainak érdembeli értékelése.[3]

Ezek ismeretében György Lajost a korszak legjelesebb magyar komparatistái közé sorolhatjuk, aki nem volt méltatlan példaképeihez, Heinrich Gusztávhoz, Katona Lajoshoz.

Horváth János méltatása szerint „egész összehasonlító munkásságát szigorú rendszeresség, józan kritika, rendkívül tágkörű olvasottság jellemzi, s hajlam és képesség arra, hogy jelentéktelennek látszó, elszigetelt tényeket világirodalmi perspektívába állítson."

Első berlini tanulmányútja után kezdte meg eredményesnek bizonyult filológiai nyomozását az előtte tudományos vizsgálódásra alig méltatott magyar anekdotakincs több évszázados vándorútjának és fejlődésének föltárására, kimutatva gyakran nemcsak nyugat-európai, hanem távol-keleti forrásait is.[4]

Részlettanulmányaival megalapozott ez irányú munkássága zárókövének tekinthetjük az 1934-ben kiadott *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai* című monográfiáját, amelyben a műfaj történetének dokumentált felvázolása mellett 250 vándoranekdota útját követi. Ötíves tanulmányban ismerteti az anekdota múltját a görögöktől kezdve s folytatva a középkoron át századunkig. A for-

3. Hogy tudományosságunkat milyen kár érte monografikus világirodalmi kitekintése el nem készültével, azt akkor érzékeljük igazán, ha kézbe vesszük például *Lesage „Sánta ördög"-ének első fordítója* (1911), *Verseghy Ferenc „Természetes emberé"-nek forrása* (1912), *Szép, lélek enyhítő drága kaláris — Az első magyar Kempis-fordítás* (1922), *Petőfi a világirodalomban* (1922) című dolgozatait, a félszáz oldalas *Magyar elemek a világirodalomban* című összefoglalását vagy a *Magyar elemek a román irodalmakban*, *Magyar elemek a germán irodalmakban* (mindhárom 1924-ben jelent meg), *Andersen magyar vonatkozásai* (1925), *Die Übersetzungen deutscher Romane und Erzählungen in der ungarischen Literatur 1772—1836* (1928), *Egy középkori Sibylla-vers régi magyar irodalmunkban* (1929), *A Genovéva-legenda és népkönyv története* (1929), *Egy állítólagos Pancsatantra-származék irodalmunkban* (1929), *Adatok Bánk bán külföldi tárgytörténetéhez* (1930), *A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben* (1930) című részlettanulmányait és kétoldali hatást kimutató dolgozatát 1946-ból: *A magyar és az orosz irodalom kapcsolatai* címűt, valamint többi, összesen mintegy negyedszáz hasonló jellegű tanulmányát.

4. *Andrád Sámuel elmés és mulatságos anekdotái* (1929), *Anekdota a megvesztegetett bíróról* (1929), *Petrarca két anekdotája irodalmunkban* (1929), *Poggio és Arlotto-elemek a magyar anekdota irodalomban* (1929), *Bagi uram frakkban* (1931), *Eulenspiegel magyar nyomai* (1932), *Kónyi János Democritusa* (1932), *Magyar anekdotáink Nasreddin-kapcsolatai* (1933), *Vándoranekdoták* (1935) *Józsa Gyuri nevető lovai* (1935). Foglalkozott egyik-másik XIX. századi klasszikusunk anekdotáinak eredetével is: *Tárgytörténeti jegyzetek Mikszáth anekdotáihoz* (1933), *A magyar nábob* (1940). A *Magyarság Néprajza* gyűjteményes kiadvány III. kötetében, 1935-ben látott napvilágot népköltészet-aspektusú, *Anekdota* című összefoglalása.

rások listáján mások mellett például Mikes, Jókai, Mikszáth, Szabó Dezső szerepel. Számos írónk életműve kap új fényt György Lajos hazai és külföldi forráshelyeken páratlan szorgalommal felkutatott adatai, téma- és motívumtörténeti fejtegetései fényében. Valóságos kincsesbánya ez a monográfia a magyar széppróza, az összehasonlító irodalomtudomány, de a népköltészet kutatói számára is, amely a függelékeként bemutatott kétszázötven példát mintegy 20 000 közül választotta ki. Nem zárkózott el, természetesen, a szellemtörténet eredményeinek alkalmazásától ez alkalommal sem: „A módszer pozitivista, a korszakokon átívelő szemléletmód szellemtörténeti" — állapítja meg egyik bírálója, Zolnai Béla (Egyetemes Philologiai Közlöny 1935, 422).

A nagyközönségnek szánt *Világjáró anekdoták* című, 1938-ban és 1942-ben két kiadást megért mulattató könyve ugyancsak harmadfélszáz anekdotát tartalmaz. Megjelenésekor Tóth Béla klasszikus kiadványa, a *Magyar anekdotakincs* I—VI. (1898—1903) mellett legigényesebb ilyen jellegű gyűjteményünk volt.

3. Egyik bibliográfiai munkájában közli György Lajos, hogy az 1919. január 1. és 1924. december 31. között eltelt hat esztendő alatt Romániában 1066 magyar könyv jelent meg, melynek 89%-a eredeti munka. A romániai magyar irodalom első öt esztendeje 330 periodikát termelt ki, ebből 15 — többnyire kérészéletű — szépirodalmi jellegű lap. Ezek a statisztikai adatok jelzik szellemi életünk gazdagságát a kezdetektől fogva. S ennek a sokszínű, Proteusz-változékonyságú tevékenységnek — olykor a Vásárhelyi Gergely álnevet használva — György Lajos volt első számbavevője.

Sorra adta közre ma is nélkülözhetetlen, példamutatóan pontos könyvészeti összegezéseit mindazokból az évekből, amikor nálunk még nem vezették volt be a könyvtári köteles-példány rendszert.[5]

Ezzel a termést begyűjtő vállalkozással — amelyet a Korunk alapító-főszerkesztője, Dienes László is elismeréssel méltatott a folyóirat első és második évfolyamában —, nemcsak adatokat hordott egy helyre, hanem minden jószándékú kezdeményezést, mozgalmat is számon tartott.[6]

Az első hat év minden fontosabb megmozdulását értékelte *Az erdélyi magyarság szellemi élete* című, 1926-ban írott 80 lap terjedelmű, kivonatosan Párizsban is kiadott füzetében, melynek legfontosabb erénye a számbavevő és számontartó gondoskodás.

Ugyanazzal a gonddal, amellyel irodalmi-kulturális örökségünk régebbi értékeit válogatta, értékelni és becsülni tudta a jelen meg a közelmúlt teljesítményeit is. Nem csupán Valkai András XVI. századi kalotaszegi énekszerző, Kónyi János és Andrád Sámuel, a két anekdota-gyűjtő, s Bálint Gábor, az érdemtelenül elfeledett, Ázsiát járt kolozsvári nyelvészprofesszor emlékének megőrzésére fogott tollat. Kortársai közül a korán elhunyt erdélyi novellista Balogh Endre, a történetíró Jancsó Benedek, a román—magyar közeledés minden tiszteletet megérdemlő harcosa: Bitay Árpád, az irodalomtörténész tanár Rajka László, az irodalom- és történelemkutató Borbély István, a könyvtáros Gyalui Farkas, a nagyreményű tanár kolléga Petres Kálmán — egyaránt megkapták György Lajos „koszorúját" egy-egy életrajzi vagy könyvészeti összeállítás formájában. Néhai professzora, Márki Sándor tiszteletére 1927-ben emlékkönyvet szerkesztett. Nem csupán a számára kedves személyiségek, hanem kisebbségi kultúránk egykori intézményei is hűséges krónikásukra találtak benne.[7]

Nemcsak számba vette, számon tartotta a zsenge korú romániai magyar kultúra eredményeit, hanem páratlan energiával igyekezett felszínre törésének, kifejlődésének feltételeit is mint l a p s z e r k e s z t ő és i r o d a l o m s z e r v e z ő megteremteni. Szerkesztői és irodalomszervezői feladatvállalását — tudatosítva a lényeges és elhatároló világnézeti különbségeket — a Kós Károlyé és Gaál Gáboré mellett kell számon tartanunk!

---

5. Lásd: *A romániai magyar időszaki sajtó öt esztendeje 1919—1923, Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1919—1924, Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája — 1925. év.*

6. Néhányat felsorolok ilyen jellegű, többnyire önállóan megjelent összegezéseiből: *Az erdélyi magyar irodalom 1919—1922, Az erdélyi magyar dráma öt esztendei termése 1919—1924, Erdély magyar irodalomtörténeti munkássága 1919—1923, Erdélyi könyv és újság* (1925), *Színházi élet és drámairodalom* (1925), *Az erdélyi magyarság* (1942), *L'activité scientifique des Hongrois en Roumanie 1914—1924, Les Revues littéraires de langue hongroise* (1924).

7. Lásd: *Az „Erdélyi Múzeum" története 1874—1937, Az „Erdélyi Múzeum" ötven esztendeje, Erdély könyvtár és levéltárügye, Az erdélyi könyvtárügy és a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár, A Benigni-könyvtár.*

Az 1924-es esztendő derekától, négy évfolyamon át, 1928 őszéig szignálta e kezdeti korszak egyetlen életképesnek bizonyuló irodalmi-művészeti folyóiratát.

Az előtte nagyon vegyes színvonalat képviselő szépirodalmi anyagból esetlegesen összeálló Pásztortűz nemcsak formátumában, külsejében, hanem lényegében is megváltozott, miután György Lajos átvette Nyírő Józseftől a szerkesztést. Egész sor olyan külső munkatársat vonultatott föl a kéthetenként megjelenő, számos illusztrációval díszített lap hasábjain, akiktől korábban egyáltalán nem, vagy csak elvétve olvashattak a lap előfizetői. Márki Sándor, Kelemen Lajos és Csüry Bálint, Szopos Sándor és Herepei János, Tavaszy Sándor, id. Xántus János, Kós Károly és Tamási Áron, Bitay Árpád és Papp Ferenc csak találomra kiragadott nevek a sok tucatból. A Pásztortűz — gyakran egyes szépírók rosszallása ellenére — 1924 júniusától 1927 márciusáig, György Lajos Németországba utazásáig nemcsak szépirodalmat, recenziót és művelődési híreket közölt, mint korábban, hanem rengeteg közérdekű művelődéstörténeti anyagot is. Megemlékezést Kantról, Jakab Ödönről, Adyról, Kemény Zsigmondról, Byronról, Gyulai Pálról, a nagybányai festőiskoláról, Gecse Dánielről, a rádióról, Walter Crane-ről, Peteleiről és több román kulturális-irodalmi személyiségről. Közreadott Bartók- és Kodály-kottát éppúgy, mint Ady- meg Alecsandri-verseket. Egy évi munka után érthető módon feljavult a szépirodalmi rész is, hiszen 1925 júliusától a szerkesztőség főmunkatársi gárdája szerencsésen kiegészült. Ezután Gyallay Domokosé mellett a korszak két legjobb erdélyi költőjének, Áprily Lajosnak és Reményik Sándornak a neve is díszítette a lap fejlécét.

Nem véletlen, hogy az Erdélyi Helikon megjelenéséig (1928-ig) nemcsak a legnépszerűbb, legolvasottabb folyóirat volt minálunk, hanem a legszínvonalasabb is a György Lajos szerkesztette, 2500 előfizető bizalmát kiérdemlő Pásztortűz.

Főszerkesztői minőségében állította össze a *Pásztortűz (Erdélyi) Almanach 1925* című kiadványt is, amely a romániai magyar kultúra első öt esztendejének keresztmetszete kívánt lenni. — Ugyanerre az időre esik a *Pásztortűz Könyvtár* meg az *Erdélyi Klasszikus Regények*, később pedig a *Népművelő Füzetek* című sorozat útnak indítása.

Hallatlan energiával dolgozott, egész munkaközösségek feladatát vállalta egymaga.

Az elsők között ismerte föl a szellemi élet devalválódásának veszélyét: „egyszerre csak azt kezdtük észrevenni, hogy gyom növi be az ígéretes termést, hogy sok visszaélés húzódik meg a magyar kultúra megmentésének jelszava mögött" — vallja. Az egészséges fejlődés biztosítása érdekében egyre sürgetőbb szükséglettévált az elvi és esztétikai mércét alkalmazó irodalomkritika megteremtése.

Ennek a fórumaként indították magánkezdeményezésből 1924-ben az Erdélyi Irodalmi Szemlét, amely csak később szélesedett — az 1917 óta szünetelő Erdélyi Múzeum pótlására — tudományos tartalmúvá. Ezután a Szemle igyekezett megteremteni a kapcsolatot a román és magyar tudományosság között.

Az Erdélyi Irodalmi Szemle megjelenésétől számíthatjuk a romániai magyar irodalom- és művelődéstörténet második szakaszát. „Bátor fellépése és hangja nagy ellenhatást váltott ki, úgyhogy feljajdult rá az egész erdélyi irodalom, főképpen a napisajtó, amely nem bírt arra a szempontra emelkedni, hogy az elvi alapon álló kritika nélkülözhetetlen tényezője az egészséges irodalmi életnek. Néhány heves polémia őrzi ennek emlékét, s az a szomorú tapasztalat, hogy az erdélyi irodalom még nem edződött hozzá a kifogásoknak még a tárgyilagos, szempontos megmondásához sem" — értékelte a lap közelmúltját György Lajos az első helikoni összejövetel évében, *Az erdélyi magyarság szellemi élete* című munkájában.

1926—1929 között, harmadik évfolyamától főszerkesztője lett az Erdélyi Irodalmi Szemlének. A Borbély Istvántól átvett szerkesztői stafétabot birtokában „a történeti erdélyi közszellem" néha poros, máskor provinciális orgánumát, amely csupán a többnyire konzervatív eszmei alapról kifejtett kritikáival keltett addig érdeklődést, a romániai magyar tudományosság rangos fórumává fejlesztette. A kortárs értelmiségi közvélemény elismerését fejezte ki Szentimrei Jenő a Korunkban (1927, 89), amikor dicséröleg írt a Pásztortűz meg az Erdélyi Irodalmi Szemle szerkesztését vállaló György Lajos munkájáról — különösen kiemelve értékmentő bibliográfiai tevékenységét.

A Szemle örökébe 1930-tól az újrainduló Erdélyi Múzeum lépett. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület szakosztályainak György Lajos főtitkár szerkesztésében újra megjelenő közlönye a romániai magyar tudomány termésének reprezentatív megjelenési lehetőségét biztosította. (Egy évtized után Szabó T. Attila vette át a szerkesztést; feladatát 1947-ig láthatta el.)

A negyedévenként 7—8 ív terjedelemben megjelenő Erdélyi Múzeum új folyamát elsősorban társadalomtudományi, a kisebbségi helyzettel, életformával foglalkozó társadalmi-politikai, valamint maradandó becsű művészettörténeti, pedagógiai tanulmányok, irodalomtudományi értekezések, továbbá történelmi, régészeti, néprajzi, filozófiai, kisebb számban pedig természettudományos tanulmányok, közlések tették gazdaggá. Még a szemle égisze alatt indította meg az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozatát. Ezek a különnyomatok azokhoz is eljuttatták a romániai magyar tudományosság eredményeit, akik nem fizettek elő a Szemlére, illetve a Múzeumra. Szerkesztésében 1940-ig 120 füzet jelent meg e sorozatban.

Közben lassan-lassan, idősb Kántor Lajos és mások fáradozásai eredményeként, életre kelt a tetszhalálából az 1859-ben alapított Erdélyi Múzeum-Egyesület, amely a korábbinál is teljesebb, szélesebb körű tudományos tevékenység kibontakozásának adott formát és keretet.

Ezzel a momentummal kezdődött el a romániai magyar tudományos élet fejlődésének első nagy — a kisebbségi sors meg a gazdasági válság ellenére is virágzó — tizéves korszaka. György Lajos, a minden nehéz helyzetben helytálló főtitkár vállalta, az Erdélyi Múzeum folyóirat és a Füzetek mellett, 1931—1940 között az EME Vándorgyűlései Emlékkönyve szerkesztését is. A vándorgyűlések ebben az időszakban fontos nemzetiségi feladatot töltöttek be: Erdély-szerte ébren tartották a tudományok iránti közérdeklődést. Az EME kiadványok összesen több mint kilencezer lap terjedelemben kerültek az olvasók asztalára.

Egy másik nagyjelentőségű vállalkozása — társszerkesztőként — az 1933-tól évente 32—36 ív terjedelemben 1944-ig megjelent kitűnő pedagógiai folyóirat, az Erdélyi Iskola. Ennek az értékes időszaki kiadványnak — amelyet újabban érdeme szerint Nagy Géza professzor méltatott a Korunk 1974-es évkönyvében — mellékkiadványaként jelentették meg a Népművelési Füzetek sorozatot.

A korszak folyóirataival ismerkedő számára meglepő, hogy a György Lajos jegyezte számos időszaki kiadványban sehol sem bukkan pongyola, magyartalan fogalmazású mondatokra. S ez nyilván nemcsak a szerzők érdeme, hanem a gondos, pontos szerkesztőé is. Kortársai egybehangzó vallomása szerint a szerkesztő nemcsak az Erdélyi Iskola, hanem az EME kiadványai szerzőinek kéziratait is egytől egyig átfésülte, hogy a legelvontabb vagy akár a leggyakorlatibb jellegű tudományág képviselőjének forrásértékű vagy akár népszerűsítő írásai mindenkor példásan kifogástalan nyelvi köntösben kerüljenek az olvasó szeme elé.

Stílusérzéke átlagon felüli volt. S hogy mennyire tudatos stiliszta volt, bizonyítják ma is frissen ható nyelvművelő írásai meg a középiskoláknak szánt magyar nyelvtan és irodalom tankönyvei.

Az 1922—1938 között kiadott kilencféle György Lajos-tankönyv nemcsak az irodalomtörténet, irodalomelmélet berkeiben otthonos tudós, hanem a tanítás gyakorlatát ismerő pedagógus munkájának is eredménye.

Még az első világháború előtt, két tanéven át a budapesti tanárképző gyakorló gimnáziumban, ezután két éven át Mezőkövesden, majd 1916-tól a kolozsvári Marianumban állt katedrára. 1919-től 1923 őszéig ez a kolozsvári leánygimnázium koedukációs rendszerű tanítóképző intézetnek, illetve tanárképző főiskolának is otthont adott, amely utolsó tanévében György Lajos irányításával működött. Erre a korszakára emlékező egykori tanítványaival nem sikerült találkoznom.

Annál több olyan emlékezőre akadtam, akik a harmincas évek elejétől ismerték, amikor hazatérvén kétéves berlini tanulmányútjáról, mint a Báthory—Apor egyetemi internátus tanulmányi igazgatója újraszervezte a Lyceum-könyvtárat, amelynek két, száz személyes olvasó termét közel két évtizeden át ingyen az egyetemi és főiskolai hallgatók rendelkezésére bocsátotta. Gondja volt még a tanítóság és egyetemet végzett értelmiségünk intézményes továbbképzésére is.

Sok hallgatója volt 1940 őszétől 1947 tavaszáig irodalomtörténeti előadásainak az egyetemen. Az emlékezők szerint nem volt nagyhatású szónok. Nyolcadrét lapocskákról olvasta fel monoton hangon kurzusait. Precíz volt: igazi filológus-professzor. Szeminárium-vezetőként és persze a szigorlatokon sem mutatkozott más-

ként. Nem hangulatember, hanem kiegyensúlyozott, mindig egyformán igényes, többek szerint szigorú az osztályozásban.

Tanítványai szívesebben találkoztak vele a Diákvédő Hivatalban, amelynek — tucatnyi egyéb társaságban, bizottságban, szövetségben betöltött tagsága mellett — a negyvenes évek elejétől elnöke volt. A Diákvédő Hivatal ajtaján különös felirat fogadta a többnyire segélyért kopogtatókat, akik származásra és felekezetre való tekintet nélkül, a lehetőségekhez képest, rendre anyagi támogatásban vagy mint oly sokan még a „Báthory—Apor fiúnevelő" kérvényezői közül éppen a külföldi továbbképzésüket biztosító ösztöndíjban részesültek. Széchenyi-idézet volt a Diákvédő ajtajának felirata: „Egy kicsit én is világítok."

Könnyen meglehet, hogy szerény, „társadalmon kívüli származására" emlékezett ennek a figyelmeztetésnek kifüggesztésekor a Corvin-koszorúval kitüntetett egyetemi tanár és főrendiházi tag György Lajos, akit 1942-től a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává választott.

Közvetlenül Kolozsvár fölszabadítása után állott munkába, és lankadatlan szorgalommal működött közre az új, demokratikus kolozsvári egyetem létrehozásában, melynek a kezdetektől, 1945 szeptemberétől prorektora lett.

Az egyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetében — új kollégájával, a kortárs irodalmat előadó Jancsó Elemér professzorral együtt — akárcsak 1940 és 1944 között — mindössze két tagból álló segédszemélyzettel látta el a tanárképzés és kutatónevelés feladatát.

A kötelező szakdolgozatokban, valamint doktori értekezéseikben hallgatóival elsősorban a hazai könyvtárak és kézirattárak anyagát dolgoztatta fel, persze nem mellőzve a más forrásokból eredő tanulságokat sem.

4. Ennyi tudományos eredmény, ennyi tudományszervezői érdem mellett hogyan lehetett mégis, hogy 1947-től húsz éven át csupán egy-két szűkszavú könyvészeti utalásban találkozhatott az olvasó, sőt még a szakember is, György Lajos nevével? Hogyan történhetett, hogy érdemlegesen csak két — visszhangtalan — folyóirat-publikáció méltatta tevékenységét?[8]

Nem esetleges, nem a véletlen eredménye ez a hallgatás. Ugyanis a romániai magyar tudományosság egyik legbuzgóbb munkásának és irányt szabó egyéniségének összegző értékelése bizony korántsem eredményez egyértelmű pályaképet. Számos — az elmúlt évtizedekben — „retrográdnak" minősített vonása miatt állt be a halálát követő, emlékét és munkásságát körülvevő negyedszázados csend.

A „törvényes" házasságon kívül született György Lajos egyháza támogatásának köszönhette fölnevelését, taníttatását, töretlen hűsége jutalmául egyháza nevezte ki viszonylag fiatalon a Marianum mellett működő tanárképző, majd a lyceumi-könyvtár élére, valamint a kolozsvári magyar főiskolások ösztöndíjai és külföldi tanulmányútjai fölött diszponáló patrónussá. Állásfoglalásait később, professzori, majd pedig prorektori tisztségében is meghatározta ez a kapcsolat. Irodalomszervező, tankönyvíró és különösen irodalomkritikusi munkásságát ugyancsak mindenkor meghatározta konzervatív elkötelezettsége.

Az európai műveltségű, kivételes esztétikai érzékenységű irodalomtudós 1923-ban Gyallay Domokosban látta a „leginkább és legigazabban erdélyi írót". (Nem György Lajos mentségéül ugyan, de a reális mérlegelés érdekében utalhatunk Gaál Gábor számos irodalomkritikai elfogultságára, aki például egyik felfedezettje, Szilágyi András ígéretes indulását értékelte túlságosan sokra. De a századunkbeli magyar irodalomtörténet-írás és esztétika két általánosan elismert mesterének, Horváth Jánosnak és Lukács Györgynek irodalomkritikusi elfogultságai, tévedései is közismertek: ők Vargha Gyulát, illetve Balázs Bélát becsülték ma már szinte érthetetlenül sokra tényleges értékeiken felül!)

György Lajost szerkesztői munkájában is konzervativizmus és határozott valláserkölcsi meggondolások vezérelték. Tény, hogy a nagy gonddal, igényességgel szerkesztett Erdélyi Irodalmi Szemle, Pásztortűz, Erdélyi Tudományos Füzetek, majd Erdélyi Múzeum hasábjain, nem is szólva az Erdélyi Iskoláról, baloldali elkötelezettségű, a munkásmozgalommal vagy akár a szabadkőművességgel kap-

8. Lásd: A Babeş-Bolyai Tudományegyetem közlönye — a Studia — filológiai sorozatának 1969. évi 2. fasciculusában, valamint a Korunk 1970. évfolyamának 12. számában *A magyar irodalomtörténetírás ötven esztendeje a kolozsvári tudományegyetemen*, illetve *A „pozitivista" György Lajosról* című tanulmányokat.

csolatban álló szerzők nevével viszonylag ritkán vagy egyáltalán nem találkozhatunk. Viszont vallásossága irodalomtörténészi munkásságát alig befolyásolta![9]

Gaál Gábor egy 1930-as, Korunk-beli, *A mai erdélyi irodalom arcvonalai* című tanulmányában a társadalmi tudat aspektusából próbálta meghatározni két világháború közötti irodalmunk, szellemi életünk főbb irányzatait. Eszerint akkor egyértelműen a mereven elmarasztalt „akadémizmus arcvonalába" illett György Lajos tevékenysége. Ám amíg a húszas években egyértelműen a konzervatív erők kulturális-tudományos exponense volt, a harmincas évektől nagyobb megértést tanúsított a liberalizmus erdélyi képviselői, így Kuncz Aladár és körének nézetei iránt, aztán a népfrontos politika idején még közelebb került (és kerülhetett) a társadalmi haladásért, változásokért síkra szállók táborához. Megváltozott politikai nézeteire jellemző, hogy — Venczel József közlése szerint — 1937-ben már egyértelmű rokonszenvvel követte a Vásárhelyi Találkozó eseményeit.

Pályaképének ilyen irányú módosulása magyarázza habozás nélküli, azonnali munkába állását a kolozsvári egyetem újjászervezése érdekében. A negyvenes évek végén György Lajos tartózkodó szelídsége azonban már betegséggel párosult. Ekkor már pusztította szervezetét a halálos kór, a fehérvérűség, amely aztán rohamosan felörölte maradék egészségét.

1950. december 30-án halt meg, Kolozsvárott.

Azóta egy emberöltő telt el. Sok minden kihullott emlékezetünk s az idő rostáján. Mércéink is megváltoztak. Nem árt tehát időről időre elvégezni az újrarostálást, immár szenvedélyektől és elfogultságoktól mentesen.

KATONA ÁDÁM

UN ISTORIC LITERAR UITAT

(Rezumat)

Istoricul literar Lajos György (născut la Tg. Mureș, în anul 1890 și decedat la Cluj, în anul 1950) și-a început cariera ca premiant al universității clujene. A fost, printre altele, profesor la școala de fete „Marianum", mai apoi director al internatului „Báthory-Apor", iar între anii 1940—1947 profesor universitar la Cluj. În perioada interbelică a desfășurat o activitate deosebit de rodnică și multilaterală. A fost redactor al revistelor „Pásztortűz" (1924—1927), „Erdélyi Irodalmi Szemle" (1926—1929), „Erdélyi Múzeum" (1930—1940), „Erdélyi Iskola" (1933—1943), precum și al anuarelor așa-ziselor „sesiuni în deplasare" ale Societății Muzeului Ardelean. A îngrijit, între anii 1926—1940, caietele colecției „Erdélyi Tudományos Füzetek". A publicat o seamă de referințe bibliografice și un număr de nouă manuale școlare. Cele mai remarcabile dintre lucrările sale se ocupă cu problemele începuturilor prozei maghiare. Amintim în acest context volumele: „A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai" (Istoricul anecdotei maghiare și conexiunile sale universale) din 1934 și „A magyar regény előzményei" (Antecedente ale romanului maghiar) din 1941. De factură pozitivistă, Lajos György a reușit totuși să realizeze o sinteză valabilă a cercetărilor privitoare la istoricul ideilor, al formelor și stilului, al subiectelor și motivelor literare.

9. Csupán egy kisebb jelentőségű dolgozata, még 1934-ből, egyházi vonatkozású: *A kordaviselők legrégebbi magyar nyelvű rendtartása — 1660.*

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXVIII. évf. 1984. 2. szám

A NAGYBÁNYAI HIVATÁSOS SZÍNIMOZGALOM KRÓNIKÁJA
(1918—1940)

A nagybányaiak előszeretettel nevezték városukat a művészet Barbizonjának. Valójában legendák keringtek arról, hogy a festőiskola oly népszerűvé tette a kultúra-tiszteletet, hogy nagyon sok egyszerű bányászház falán is neves festők nagyértékű művei függtek. A színjátszás fejlődésének kedvező körülményeket teremtett, hogy 1910-ben befejeződött az állandó színház építése, s a társulatok megfelelő technikai körülmények között játszhattak, a közönség kulturált feltételek között hódolhatott színházpártoló szenvedélyének.

Mindezek előrebocsátása után tanulságos lehet Nagybánya két világháború közötti színimozgalmának feltárása, hisz adatai általánosítható képet vázolnak fel az önálló társulattal nem rendelkező, különböző színikerületek mellékállomásaiként szereplő városok színjátszásának megismerésére. Mert a művészet Barbizonjának ez volt a státusa a korszakban: általában a Szatmár központtal kialakított színikerület városaként évenként hosszabb-rövidebb tavaszi és őszi szezonban részesülhetett, aszerint, hogy a közönség meddig tudta biztosítani az öneltartásra berendezkedett együttesek létalapját.

A helyzet modellértékét akkor érzékeltethetjük, ha felmérésünkből kirajzolódik az 1918 és 1940 közötti színimozgalom néhány alapvető sorsproblémája: teljesíthet-e kultúrmisszíót a közönségízlés diktatúrájának kiszolgáltatott színház? Pártolta-e a publikum a hullámzó gazdasági helyzetben a teátrumot, létezett-e hatékony színház—közönség kapcsolat, következésképpen bírt-e sorsformáló erővel a színimozgalom? Társadalmi összefogással (színpártoló szervezet létrehozása, városi és állami támogatás, utazási kedvezmény) próbálták-e megoldani a válsággal küszködő színjátszók sorsát? Hogyan győzte a színház a technikai konkurrenciát?

Ha verbálisan nem is válaszolunk majd ezekre a kérdésekre, de mint látni fogjuk, az események alakulásának okozatai mögött ilyen erők munkálnak.

A két világháború közötti színimozgalom első éveinek mentora Szabadkay József volt, aki rangos társulatot toborzott színikerülete számára. A tagok között ott találjuk rendezőként és színészként Mihályi Károlyt, aki később maga is jónevű színidirektor lesz, és színháztörténeti jelentőségű szervezői tevékenységével járul hozzá színimozgalmunk értékeinek megteremtéséhez; Szabados Árpádot, a sokoldalú művészegyéniséget, aki a színi pálya mellett, kiváló újságíró, költő, drámaíró volt, a romániai magyar színműirodalom értékes fejezetét teremtette meg, s csak korai halála akadályozta abban meg, hogy a hazai színjátszás legkiemelkedőbb egyéniségei közé küzdje fel magát; Borovszky Oszkárt, a későbbi marosvásárhelyi Székely Színház törzstagját; Soltész Amy drámai hősnőt, akinek a korabeli sajtó aláhúzta „naturalista-impresszionizmusát", a kivételes stílusú Földessy Vilmost, Zilahi Irén primadonnát, Marsi Gizi naivát vagy Tóth Böske komikát, hogy csak azok neveit említsük, akik teljesítményük révén a színháztörténet alakítói lettek. Szabadkay igyekezett kultúrmissziós műsorpolitikát folytatni, hisz például az 1922/23-as évad június 2-án elkezdődött 15 napos nyári szezonjának játékrendjén az *Anna Karenina*, a *Szökött katona* mellett Eftimiu *Prométeusza* is szerepel, amelyet a szervezett munkásság kultúrbizottságának felkérésére vitt színre. Operett repertoárján is túlnyomó többségben a klasszikus művek szerepelnek inkább *(Hazudik a muzsikaszó, János vitéz, A bajadér, Hamburgi menyasszony)*. Szabadkay két részleges (próza és operett) társulata tehát kiegyensúlyozott anyagi és szellemi körülmények között dolgozhatott.

A következő évadra a kerületi koncessziót azonban már Gróf László kapja meg. Elődje konszolidált helyzete arra bátorította, hogy ne csak két részleges

együttest szervezzen, hanem opera előadásokkal is bővítse műsorát. Minden európai újdonságot be szeretne mutatni, s emellett számos klasszikus reprízzel kívánt a közönség elé lépni — nyilatkozta Gróf. A program-nyilatkozat legfontosabb részében a direktor leszögezte: „fontosabb a művészet az üzletnél". A nagyigényű vállalkozás jó képességű és népes társulatot kívánt. Két színész-rendezőt is foglalkoztatott: Békeffi Lajost és Darvas Ernőt, két karmestert alkalmazott: Békeffy Mihályt és Seprődi Jánost, külön balettmestere volt az együttesnek: Solymosi György. Vezető művészei voltak társulatának G. Polgár Mariska (drámai hősnő), Kürti Böske (primadonna), Pogány Béla (drámai hős), Fratta Géza (bonviván). Az 1923/24-es évad őszi szezonját szeptember 5-én kezdte el Gróf Nagybányán. Hogy közönségalapját biztosítsa az október 7-ig tartó vendégszereplés idejére 20 estére szóló szelvénybérletet bocsátott ki (árak: 3000, 780, 600, 500, 420 lej). Az árak magasabbak, mint eddig, de művészileg is többet ígér Gróf, mint elődjei. A teljesítmény érzékeltetésére soroljuk fel címlistáját: próza: *Ibolya, Falurossza, Csábító, Új rokon, Az ártatlan Don Juan, Lyon Lea, Vasgyáros, Lengyel zsidó;* opera: *Parasztbecsület, Szulamith;* operett: *Kis kadét, Trilby, Ártatlan Zsuzsi, Mágnás Miska, Lili bárónő, Cseregyerekek, Éva, Túl a nagy Krivánon, Dolovai nábob leánya, Elvált asszony, Beoltott Aladár, Asszonyok bolondja.* A kritika örömmel konstatálja: a közönség több művészit kap, mint eddig, kiemeli az összjáték minőségét, a rendezés igényességét, a díszlet színvonalas kivitelezését. Mindezek ellenére a közönség nem pártolja kellőleg a társulatot, míg a szezon elején félházas kezdésről beszéltek, addig a végére már „szégyenletesen üres házak"-ról írtak a nagybányai színiélet krónikásai. Ilymódon a kielégítő szakmai színvonal ellenére az őszi szezon anyagi veszteséget eredményez és 500 000 lejes ráfizetéssel zárul. Gróf még az évad folyamán újult reményekkel tér vissza a városba, hogy megtartsa tavaszi szezonját, amely május 26-án kezdődött, és június 9-ig tartott. Még társulatát is erősíti, a már említett vezető művészek mellett ismét Nagybányán játszik Szabados Árpád, és eljön Jódy Károly is, a neves színházi ember. De már óvatosabb Gróf. Opera-társulatát nem hozza Nagybányára, csupán a próza és operett részleget vendégszerepelteti. Mikszáth, Molnár fémjelezi a drámai részleg játékrendjét, s a város híres író fiának, Tersánszky Józsi Jenőnek a darabját, a *Szidikét* is műsorra tűzik ünnepélyes külsőségek között, bevezető előadást a helyi szellemi élet egyik szervezője és vezetője, Krizsán P. Pál, a Nagybánya című lap tulajdonos-főszerkesztője tartott. Az operett előadások sorából kiemelkedik a *Gyöngypalota* című zenés játék, Békeffy Mihály, a társulat karmesterének műve, melynek bemutatója társadalmi eseménnyé vált. Gróf ismét bérletezéssel próbálkozott, de mint az ősszel is történt, megint kicsi érdeklődés és támogatási készség volt jellemző a közönségre. Az egész szezon folyamán egy-két teltházas előadás akadt, amely 9—10 000 lejes bevételt jelentett, a döntő többség azonban 2—3000 lejes inkasszó mellett zajlott. Elképzelhető, milyen gazdasági mérleggel zárult az évad, ha a társulat napi rezsije 9.500 lej volt.

Feltételezhető, hogy a nem várt eredménytelenség elkedvetleníthette Gróf Lászlót, mivel a következő, 1924/25-ös évad kerületi direktora már Kovács Imre. Elődei szervezési keretein ő sem változtat. Kovács is őszi (okt. 13—28) — tavaszi (máj. 11—25) szezon formájában próbálja kielégíteni a város színházigényét. Újdonság, hogy a többi direktortól eltérően a szezonok között is vendégszerepelt Kovács Nagybányán, így nov. 24—25—27-én; dec. 22-én; jan. 16—17-én; március 3—4-én és 9-én. Folytatta a bérletrendszer szervezését, s a közönségvonzerő növelése érdekében a bérlőknek 20%-os kedvezményt nyújt. A város színházszerető rétege, hogy kiköszörülje az elmúlt évad folyamán a pártoló erőn esett csorbát, a helyi lap, a Nagybánya hasábjain keresztül felhívást intéz a lakosokhoz: „...béreljünk... hogy Nagybányának továbbra is legyen, maradjon magyar színháza". Növelhette a színházbajáró kedvet, hogy az új direktor új társulattal lépett közönség elé, s a nagybányaiak élvezhették Marosi Géza főrendező és drámai hős művészetét, akiről tudjuk, hogy az irodalmi színház nagy híve volt, hisz rendezői és színészi alkotói lapjára olyan művek kerültek előző állomáshelyein, mint az *Othello, A velencei kalmár, Hamlet, Sasfiók, Cyrano de Bergerac, Haramiák, Prométheusz.* Felsoroljuk a társulati névsort, hogy érzékeltessük, szakmailag jól felkészült csapat volt Kovács direktor truppja, hisz a nevek a két világháború közötti színimozgalom törzsgárdáját alkotó listán szerepelhetnének: Fajk Rózsi (primadonna), Pálffy Blanka (táncosprimadonna), R. Halász Baba (primadonna), Ba-

ranyai Manci (szubrett), Csengery Stefi (énekes szubrett), K. Szűcs Irén, Völcsey Rózsi, Benes Tusi, Szendrey Józsa, Lázár Hilda (hősnő), Örvössy Géza (bonviván), Keleti Árpád (tenor bonviván), Homokay Pál (lírai szerelmes), Bottyán Kálmán, Deésy Jenő, Baróthy Jenő (buffó), Szigethy Antal (apaszínész). Az operett előadások színrevitelét 16 tagú kórus és 16 tagú katonazenekar segítette. Marosi jelenlétét a XX. sz. első fele nagy sikerű drámaíróinak műsorra tűzése érzékeltette: Molnár Ferenc *(Üvegcipő)*, Zilahy Lajos *(Süt a nap)*, Lengyel Menyhért *(Antónia)* jelezte az irodalomközpontú színház szándékát. Állításunk igazolására említsük meg, hogy színre került *Az ember tragédiája* is. Az említett művek előadásszáma azonban elenyészően csekély a divatos, kevés irodalmi értéket felmutató prózaújdonságoké vagy az operett-előadásoké mellett. A szakmailag felkészült együttes „általában szép, összjátékban jó" előadásokat produkált, de a látogatottság átlaga nem haladta meg a jó félházakat, úgyhogy például az eredetileg 3 hétre tervezett tavaszi szezon lerövidült két hétre.

Az eredményeket látva, féltve a város színházkultúrájának jövőjét a helyi lap színházi recenzense, egyébként a lap tulajdonosa és főszerkesztője, Krizsán P. Pál figyelmezteti a színházbajárókat, hogy Nagybánya „amolyan balkézről kezelhető kultúrközönség" lesz. Az aggodalom beigazolódni látszik, hisz az 1925/26-os évadra az Arad—Temesvár—Lugos körzetből Fekete Mihály által kiszorított Szendrey Mihály kap nagybányai játszási engedélyt, de ő is a hagyományos őszi szezon helyett mindössze 4 előadást tart a városban (nov. 9—10-én és dec. 4- és 7-én). Ez a helyzet sokáig eltart, még az 1927/28-as évadban a koncesszíót elnyert Gróf László-trupp is tavaszi szezonként 3 napot (június 6, 12, 13) játszik Nagybányán. A város színházpártoló kedve nagyon megcsappant tehát, ezt bizonyítja, hogy 1928 tavaszán Erdélyi Miklós, váradi társulatával megpróbálja viszaállítani a hagyományos színistruktúrát a városban, 12 új bemutatóra 10 szelvényes bérletet hirdetett 30%-os kedvezménnyel, de olyan kis létszámú volt a bérletkötés, hogy az igazgató nem meri vállalni a kockázatot, és lemond a Bányára való jövetelről.

A város színjátszásának újabb fellendítésére az 1928/29-es évadban Ferenczy Gyula tesz kísérletet. Ferenczy Bécsben és Párizsban folytatta egyetemi tanulmányait, zeneszerzőként is sikert aratott, *Intermezzo* című balettjével a zürichi Duncan Theaterben mutatkozott be. Ez a nagy kultúrájú, kiváló esztétikai ízlással megáldott, jó szervező személyiség 1926-ban kapcsolódott be a színházi élet körforgásába, s néhány székelyföldi évad tapasztalatával lesz a szatmári kerület igazgatója, s ennek révén Nagybánya színidirektora is. Ferenczy pályáját küldetésnek tekintette; s ezzel a hevülettel kezdte el szeptember 29-én 4 hétre szóló őszi szezonját. Társulatában ott találjuk a szatmári színikerület számos törzstagját, Nagybánya régi kedvenceit: Szabadkayt, Vígh Ernőt, Borovszky Oszkárt, Lázár Hildát, Tóth Böskét, s mellettük tehetséges színészek léptek színre: Ágoston Baba, Borsos Manci, Kőszegi Dusi, Tóth Ilus. Ferenczy a közművelődés jegyében mozihelyáras népelőadásokat is szervezett. Mindezek ellenére őszi szezonja nem tudta kimozdítani Nagybánya színjátszásának szekerét a kátyúból, színház, kritika és közönség találkozása ismét elmaradt. Az előadások értéke és nivója valóban „változatos" volt, s azzal is megvádolták Ferenczyt, hogy csak a kis gázsiért dolgozó színészeket hozta el Nagybányára, az 50 embert foglalkoztató társulat éhbérért dolgozott, a valóban értékes művészek, mint Kaszab Anna vagy Csóka József nem léptek a város közönsége elé. Ilymódon még a „kontár" jelzőt is leírták a társulattal kapcsolatban. Ismerve Ferenczy pályáját, gondolkodását, feltehető, hogy e mögött a sommás megállapítás mögött elfogultságok is munkálhatnak, de a kérdésfeltevés jól mutatja azokat a válaszutakat, amelyek között el kellett igazodniok a társulatoknak. Hisz az valós dilemma, hogy az öneltartó együttes minél olcsóbban kellett megéljen, s nem egyszer szükségeltetett a nemzetiségi érzelmekre hivatkozni, hogy sok koncesszióval teli munkájukat elfogadtassák. Ferenczyék működésével kapcsolatban tevődik fel az a kérdés is, mely a korszak értékteremtő színművészetének első számú közellensége volt: „kisebbségi magyar kultúra cégtáblája alatt el lehet adni mindent?" Ezeket a megállapításokat nem cáfolja Ferenczy műsora, egyetlen kiugró, a világirodalom aranylapjához tartozó darabot sem találunk az egykori plakátokon, a közönségízlést nem alakító, hanem kiszolgáló művek címeit olvashatjuk ezeken. A műsorral kapcsolatban meg kell említenünk, hogy bemutatják a társulat tagjának, Vígh Ernőnek operettjét, *A rikkancslány* címen. A kritika így jut arra a következtetésre, mint a romániai magyar

színimozgalom helyzetét megoldani kívánó helikoni körök. A helyi lap 1928. november 4-i számában Krizsán Sándor ugyanazt a javaslatot teszi, mint az az évi helikoni tanácskozás résztvevői: „ne legyen csak 3—5 színtársulatunk, de ezek javabeliek legyenek, nyújtsanak igazi magyar kultúrát". Ferenczy állhatatosságára jellemző, hogy az őszi tapasztalatok ellenére február 3-án elkezdi az évad 13 előadásból álló téli szezonját. A kritikákból levont tanulságként kiegészíti társulatát, s a város közönsége elé lép Krämmer Manci és az igazgató felesége, F. Szász Ilona, a kiváló énekhangú művésznő, akivel a direktor Erdély-szerte számtalanszor lépett közönség elé nagy sikerű előadó-esteken, ahol az énekesnő férje szerzeményeit adta elő. Kitartásának eredményeképp ez a vendégszereplés már jobban sikerült, s mint a korabeli színikrónikások is megállapították, a közönség „eléggé kitartott". Ferenczy nagy érdeme, ha viták pergőtüzében is, de visszaállította Nagybánya színjátszásának rendjét, s ettől kezdve ismét a megszokott ütemben következnek a vendégjátékok.

A színházba visszaszoktatott közönség háláját Fekete Mihály társulata aratta le, amely 1929 nyarán jól sikerült nyári idényt rögtönzött a városban. A Feketetrupp vonzerejét növelte, hogy a direktor új egyéniségeket próbált megkedveltetni a színházpártolókkal, Szabó Ica, Joó Rózsi, Szentesy Éta, Tanai Teri, Jódy Károly, Biza Laci, Gergely Lajos, Kürthy Károly, Antal Lajos nevét jegyezhette meg a nyári szezon látogatója, de az igazi élményt a nézők számára magának Fekete Mihálynak a művészete jelentette, aki olyan bravúrokra is képes volt, hogy parádés szerepeiből egész estét betöltő előadást állítson össze, s társulatával egy műsorban színre vigye *Az ember tragédiája* I—II. képét, a *Bánk bán* II. felvonását, *A velencei kalmár*ból Shylock felvonásait, a *Cyrano de Bergerac* V. felvonását s részletet a *Lyon Leá*ból. Persze a társulat műsorának zöme az operettekből tevődött össze (*Eltörött a hegedűm, Párizsi divat, Miss Amerika, Mesék az irógépről, Pista néni, Mit susog a fehér akác, Nótás kapitány, Marica grófnő, Árvácska, Csókos asszony*), ennek ellenére értékes előadásokat produkált Fekete társulata a július 1-én kezdődött eredetileg 15 naposra tervezett, de a siker miatt 3 hetesre megnyújtott nyári szezonban. Mi újat tudtak nyújtani Feketéék, hogy jelenlétüket a városban „jóleső forradalmi rögtönzés"-nek minősítette a sajtó? Mindenekelőtt a helyárakat olyan szinten rögzítették, hogy mindenki meg tudja vásárolni jegyét, így telt házas szériákat biztosítottak. A társulat teljesítménye a romániai magyar színjátszás viszonylatában „magas nivót képviselt". A színházművészet varázsának egyik sajátossága, hogy rögzíthetetlen, pillanatnyi és nehezen tetten érhető. A korabeli színibírálatokat lapozgatva azonban mégis kikövetkeztethetjük a színi hatás és siker titkát, amely abban rejlett, hogy a színház kifejezte a változott idők emberének életérzését, az illúziót, az elképzelést a színészek ereje, tudása, abszolút biztonsága, kifogástalan összjátéka, pergő szereptudása teremtette meg.

Az 1929/30-as évadra Nagybánya színi koncesszióját Róna Dezső nyerte el. Róna tapasztalt színházi ember, sokoldalú művész. A romániai magyar színimozgalom kibontakozásának első éveiben az önálló, teljes évadot Aradon játszó együttes igazgatója volt, aki 3 részleggel működött, opera, operett és prózai társulatot foglalkoztatott, s elismerést vívott ki igényes zenei és prózai játékrendjével, személyes sikereket is aratva mint színész és operaénekes. Társulatának drámai rendezője Darvas Ernő volt, Galetta Ferenc főrendezői minőségben az operett előadásokat vitte színre. Az együttes primadonnája Kovács Kató, szubrettje Majer Kató, bonvivánja maga a főrendező volt. Mellettük egész sor jónevű színész lépett fel: Erdődy Lily (szende és naiva), Szentgyörgyi Mária, Sz. Katona Emi (komika), Szabadkay József, Szakács Árpád, Felhő Ervin, Székely Bálint, Gömöri Emma, Csóka József, Jávor Alfréd. A társulat elég nagy létszámú volt, 60 tagot foglalkoztatott, ami havi félmillió rezsit jelentett. A szezon október végén kezdődött s november 14-ig tartott. A közönség nyári pártoló kedve tovább tartott, s Rónáék szép házak előtt játszhattak. Különösen prózai előadásaik váltottak ki jó kritikai visszhangot (többek között Móricz: *Nem élhetek muzsikaszó nélkül*, Ibsen: *Kísértetek*), a színibíráló így minősíti a drámai társulat munkáját: „kultúr-szentséget vitt színpadra". Futotta erejükből a hazai alkotó művészet pártolására is, színreviszik főrendezőjük, Galetta Ferenc, komoly elismerést kiváltó, *Szerelem rózsája* című revüjét.

Bármilyen sikeresnek is minősült az őszi szezon, Róna nem tér vissza az

évad második felében Nagybányára, mivel Janovics társulata szerzi meg magának a jogot az 1930-as tavaszi idény megtartására. Így a kolozsváriak május 22 és június 5 között, két héten át uralták a színpadot. Janovics társulata teljes drámai és operett személyzettel, saját zenekarral vendégszerepelt. A kolozsváriak gyorsan meghódították Nagybányát, „komoly, jó, benső igazságokat megértő ez a drága közönség" — nyilatkozta Janovics. Ritka dolognak lehettek tanúi a kortársak: színész és közönség egyaránt megelégedve zárta a játszási időszakot.

Az 1930/31-es évad őszi szezonját Hevesi Miklós társulata tartja meg október 14—november 7 között. Hevesi ütőképes együttest vonultat fel, Szabadkay József, Mihályi Károly kipróbált erők, de Horváth Böske primadonna, Krizsán Karola énekes naiva, Tamássy Ilona szende, Palucz Vilma, Putnik Bálint énekes bonviván, Bellák Miklós táncos komikus, Légrádi Pál burleszk komikus, Vékony Ilona társalgási, Horváth László is magas szakmai színvonalon dolgozó hivatásos és elhivatott színészek voltak. A szezon művészi súlypontját a kőszínház fennállása 20. évfordulójának ünneplése jelentette, ebből az alkalomból részleteket adtak elő a Bánk bánból és Az ember tragédiájából. Sajnos a műsor többi részét a középszerűség jellemezte, a divatos operettek (*Lehullott a rezgő nyárfa, Szökik az asszony, Első tavasz, Katica, Ben Hur, Sonny Boy, Tommy és társa, Lila test — sárga sapka, Fekete szem éjszakája, Alvinczi huszárok;* a klasszikus operettek közül csupán a *Viktória* került színre) és színművek (*Fruska, Vakablak, Te nem ismered Verát, Tábornok, Dreyfus-per*) alkották, amelyek a csillogó technika mögött nem sok értéket sejtettek. Ilymódon Hevesi nyilatkozatának, aki „nemcsak üzletnek, hanem jövőbelátó hivatásnak" is tekintette a színjátszást, nem sok művészi fedezete volt, s nem csoda, hogy a társulat váltakozó sikerrel játszott. Hevesi megpróbálkozott a tavaszi szezon megtartásával is, de terveit a helyi moziválllalkozók keresztezték, megjelenik a technikai konkurrencia, amely a harmincas években erősen visszaveti Nagybánya színimozgalmának fejlődését. A mozi és színház határvillongása már az épület birtoklásáért elkezdődött. A városi mozgót a színház épületében rendezték be, s a filmszínház bérlői nem voltak hajlandók átengedni a színészeknek a termet. Hevesi így egy egész szezon helyett, két este, március 2-án és 3-án játszhatott Nagybányán 1931 tavaszán.

Közben fontos dolgok történtek az erdélyi színjátszás megmentése és létalapja biztosítása érdekében. Tudjuk, hogy 1930 júniusában az Erdélyi Irodalmi Társaság és a Helikon értekezletet hívott össze, amelynek egyik ajánlása éppen az volt, hogy kevesebb, de erősebb, színvonalasabb társulat járja az országot. Így bővítik ki Janovicsék körzetét is, és 1931 nyarán ismét egy hetes (július 5—12) szezont tartanak Nagybányán. Hiábavalónak bizonyul azonban a rangos társulat felvonultatása (Poór Lili, Kondor Ibolya, Véghelyi Ica, Miklósi Margit, Ihász Aladár, Tompa, Leövy, Réthely), az a tény, hogy egy hét alatt 8 címet hirdetnek a plakátok, amelyek közül 4 premier számba ment a városban, elmarad a tavaszi szezon sikere, és Janovicsék csak fél-házak előtt játszottak. Úgy látszik, a szervezési nehézségek megzavarták a színház és közönség kapcsolatát, s jelentős tömegeket vonzott a mozi is. Nem segített a színjátszás válságán az egységes erdélyi társulat szervezése sem, az adminisztratív nehézségek, az utaztatás, a nagy rezsi felemésztett minden jövedelmet és jelentős deficitet is eredményezett, egyeztetési nehézségek merültek fel, s visszatértek az eredeti játszási formára.

Az 1931/32-es évad nagybányai játszási jogát ismét Hevesi Miklós szerezte meg. Az őszi szezon tartama azonban nagyon rövidre, 3 naposra sikeredett (december 21—22—23), ugyancsak a moziválllalkozók hajthatatlansága miatt. Az évad végén (június 1—20 között) majdnem három hetes szezont tud azonban szervezni Hevesi. A bérletjegyzéseket szervező titkár rangos társulati névsort hirdetett meg: újra a társulat soraiban találjuk Szabados Árpádot, s mellette a két világháború közötti színjátszás törzsgárdájához tartozó jónevű színművészek léptek fel: Harmath Jolán, Krizsán Karola, Horváth Luci, Beck Rózsi, Hegedüs Miklós, Bánky Baba primadonna, Káldor Jenő táncos komikus, Szabadkay József, Keleti Árpád. Hiábavalónak bizonyult azonban az olcsó helyárak megszabása, a bérlők 50%-os kedvezményben való részesítése, a bérlet-jegyzés gyengén indult, s ennek következtében az előadássorozat sem bontakozott ki jó előjelek között. Volt olyan este, hogy 12 lej maradt személyenként osztalékul. Az igazság az, hogy Hevesiék sem tudtak olyan műsort felajánlani, amely átütő módon tudta volna a közönség tömegeit vonzani. A közel három hetes szezonban 5 próza-címet (*Tűzmadár, Potya-*

utas, Az államügyész, Meglepetések éjszakája, Becsületes megtaláló) és 4 operettet *(Maya, Hawaii rózsája, Fizessen nagysád, Lilly bárónő)* kínált közönségének a társulat. A szezon egyetlen kiemelkedő momentuma, amely társadalmi eseménnyé szélesült, egy helyi szerző, Vargyas József farkasaszói jegyző, művének bemutatása volt; a dráma Szabados Árpád rendezésében került színre. Újból életre keltve az eredeti őszi-tavaszi beosztását az évadoknak, az elkövetkezendő négy és fél esztendőben a város színi koncesszióját Szabadkay József nyeri el. Így 1932/33; 1933/34; 1934/35; 1935/36-ban teljes évadon át és az 1936/37-es évad őszi szezonjában az ő társulata játszik Nagybányán. Szabadkay kitűnően ismerte a város közönségelvárásait, hisz az eddiglekből már kiderült, hogy hosszú időn át irányította a színiéletet Nagybányán, mint szinidirektor, vagy színészként számtalanszor fellépett ugyanitt. Nem véletlen, hogy 1932 őszén (12 napos volt a szezon, november 7—18-ig tartott, csak ennyi időt kaptak a mozitól) a szinikrónikások a vendégszereplést mint egészséges korszak kezdetét emlegették, s 13 előadás után Szabadkayék megelégedéssel búcsúztak, s ugyanígy búcsúztatták is őket: „... újjászületés volt az a pár nap a nagybányai színpad újabbkori történetében". Általában ez a megelégedett hangnem jellemezte színház—szakma— és közönség kapcsolatát Szabadkay négy és fél éves szakasza alatt. Hullámvölgyet csupán az 1932/33-as évad második fele jelentett, amikor hamarabb befejezte az egy hónapra tervezett tavaszi szezont (május 23—június közepe), mivel csak 900—1100—1200 lejes esti bevételek voltak. De már a következő évad őszi szezonját (november 4—24) így értékelte a kritika: „hosszú évekre visszamenve sem értette meg olyan szépen egymást színházi publikum és színtársulat, mint most". A siker titka, úgy vélem, a rangos társulatban rejlett. Nézzük csak, mit írt a kritika Szabadkay 1934/35-ös évadjának tavaszi szezonjáról (május 18—június 5 között tartották): „Erdély-szerte válságos helyzetben van a magyar színészet, Szabadkay József mégis hozzáértő irányítással, nagy ambícióval, erős, tehetséges gárdát tart fenn". A társulati névsor ezt az állítást igazolja; hisz olyan kiemelkedő színész-egyéniségek is tagjai az együttesnek, mint Szabados Árpád, Csóka József, Lantos Béla, Mihályi Károly, Fratta Géza, M. Palucz Vilma, Borovszky Oszkár, Kőszegi Margit, Trilap Ilonka, Horváth László, Salgó Jenő, s ha hozzátesszük, hogy az 1935/36-os évad őszi (október 29—november 23) és tavaszi (május 13—június 16) szezonjában Szabadkay társulatával fellépett Forgács Sándor, a két világháború közötti színjátszás egyik legkiemelkedőbb személyisége (aki sajátos intellektuális stílusával a korszerű színjátszás előfutára volt, s ahol tevékenykedett, a színházat mindig eszmék fórumává tette; éppúgy korszakalkotó személyisége volt a színimozgalomnak, mint Réthely Ödön vagy Tóth Elek), igazoltnak látszik fenti állításunk. Forgáccsal együtt tagja lett a színház társulatának felesége, a nagy tehetségű művésznő, Bárdy Teréz is. Az ilyen társulati összetételnek köszönhető, hogy az 1935/36-os évad őszi szezonjáról leírhatták: „... tehetségek, erők, melyek tudással, művészettel szuggesztíven hatnak, az összproduktum szigorúan rendezett. A Művészváros pontos fokmérője felfelé vibrál, sőt fent nyugszik meg!" Mindez inkább a megvalósítás szintjének szólt, mint az önmagában vett műsornak. Szabadkay is rákényszerült a kommersz darabok színrevitelére, nála is bemutatták a *Bika panziót*, az *Egy nő, akinek múltja van*-t, a *Jó házból való úrilányt*, az *Én és a kisöcsém*et, az *Egy görbe éjszakát*, az *Aladár nem szamárt*, s ha megvizsgáljuk a statisztikákat, százalékban az ilyen természetű darabok többször kerültek plakátra, mint az irodalmi értékűek, de hát Bajor Gizi törzslapján is kevés nagy klasszikus szerep található, neve mégis kitörölhetetlen a magyar színháztörténetből. A négy és fél évad krónikája azonban néhány emlékezetes bemutatót is feljegyez: Hauptmann: *Naplemente előtt* (1932/33), Hunyady Sándor: *3 sárkány* (1934/35), Shakespeare: *Hamlet* (1935/36), Bródy Sándor: *Lyon Lea* (1935/36). Még eredeti bemutatót is tartottak, az 1932/33-as évadban színre került a Szabados—Schreiber operett, az *Utolsó farsang*. De a mögött, hogy a közönség szép házakkal pártfogolt, Szabadkay tudatos, átgondolt, jól szervezett munkája rejtőzött, nem csupán egy kedvező konjunktúra kihasználásáról volt szó. Hisz 1936 tavaszán például be sem engedték a társulatot a színházba a mozivetítések miatt, s így a Polgári Körben, deszka színházban lépett fel az együttes. Tehát a körülményeken úrrá levő vezetésre volt szükség. A Szabadkay éra hanyatlása az 1936/37-es évadban kezdődik, mikor csupán fél évadot, az őszi szezont tartotta meg a direktor november 29—december 3 között. Hogy Szabadkay ereje társulatában rejtőzött, ez a tény is bizonyítja, hisz távozásának oka Nagybányáról éppen

az volt, hogy néhány alaptagon kívül az együttes jelentős része elhagyta, s kiforratlan új színészek léptek helyükre, akikkel az igazgató nem tudta a régi színvonalat tartani.

Így tehát az évad második felében, 1937 tavaszára, május 28 és június 11 között a Temesvár—Szatmár társulat szegődik Nagybányára. A viszonylag kiegyensúlyozott Szabadkay korszak vége egyben a város színjátszása legnehezebb éveinek kezdetét is jelenti. A Temesvár—Szatmár társulat, melynek művészei között Szabadkay több egykori tagját is ott találjuk (Szabados, Rittinger, Badóczi, Szabó Ica, Solti Miklós, Bárdy Teréz, Kőszeghy Margit, Kovács Dezső, Némethy István, Balogh L., Mezey L., Fehér Miklós, Szabadkay Miklós, Krämmer Manci, M. Palucz Vilma, Karácsonyi M., Németh Böske, Mihályi K., Gách Edit, Salgó Jenő voltak a társulatnál szerződésben), a két hetes periódusban mindössze 10 előadást tudott tartani (Zilahy: *Szűz és gödölyéje*, Kós Károly: *Budai Nagy Antala* és a *Megvédtem egy asszonyt* című színmű szerepeltek a próza játékrendjén, míg a zenés repertoáron *A csavargólány, Hulló falevél, Csárdás, Eső után köpönyeg, Úri lány szobát keres, Sok hűhó Emmyért, Cigányprimás* című operettek sorakoztak).

Nagyon sok adminisztratív viszontagságon ment át a társulat, úgyhogy az őszi szezont 1937-ben egyetlen együttes sem vállalta. 1938 tavaszán a Felszeghy—Fekete társulat próbált betörni Nagybányára, óriási terheket vállalva magára azáltal, hogy csak moziszünnapokon játszhatott 7000 lejes terembér mellett. A nem játszó napokat úgy próbálták áthidalni, hogy előkészítették *Az ember tragédiája* szabadtéri előadását, 500 nagybányai statiszta részvételével, de még ilyen koncesszziók mellett sem tudták megtartani tervezett szezonjukat, nem jutottak teremhez.

Az 1938/39-es évad őszén (november 12—30) és tavaszán (március 16—24) tud hagyományos szezonokat tartani újból Nagybányán a Mihályi társulat, amely Művész Színház néven játszott, kerületéhez Szatmár, Nagybánya, Nagykároly, Sziget, Zilah, Szilágysomlyó városok tartoztak. Végre ismét a városi színházban játszhattak, aminek az volt az ára, hogy előadásonként 4000 lej terembért fizettek. A közönség támogatta Mihályi társulatát, általában jó házak mellett játszottak, a szezon végére elismerésképpen a városvezetőség mérsékelte a terembért is. A következő évad őszi szezonja újból színházi előadások nélkül zajlik le, ezúttal a városi színház épületének javítása miatt, s az ismét Nagybányára pályázó Mihályi csupán 1940. január 11-én kezdheti el előadássorozatát, de csak úgy, hogy a hét napjai közül csütörtököt és vasárnapot át kellett engedniök a mozibérlőknek.

Íme a két világháború közötti nagybányai színimozgalom tükörképe. Egy kérdés azonban még válaszra vár. Mennyire hiteles az a kép, amely a kutató előtt feltárult, s melyet ő az olvasónak közvetít? Mert az adatokon túl, — melyek tényszerűen rögzítik az események alakulását, és megismertetik azok alakítóit, — művészetről lévén szó, minősítenünk is kellett, értékrendet kellett felállítanunk. Azt már említettük, hogy a színművészet tiszavirág-léte mennyire megnehezíti ezt a feladatot. Ezen a téren a legfőbb, mondhatnánk egyetlen forrásunk a napi színikritika volt. Ha válaszolni kívánunk a feltett kérdésre, akkor értékelnünk kell a helyi lapok színikritikusainak teljesítményét is. A dolgozatunkban idézett színikritikákból kiderülhetett, hogy a színtársulatok munkáját elsősorban a nemzetiségi közművelődési elvárások szempontjából mérlegelték, anélkül azonban, hogy a közhasznúság elve esztétikailag értéktelen színházi megnyilvánulásoknak menlevelet biztosított volna. Síkraszálltak az irodalomközpontú színházért, játékstílusban az „agyat-szívet nemesítő alakítás" előharcosai voltak, az előadástól számon kérték az összjátékot, kidomborították a rendező munkakörének fontosságát, harcoltak a díszlet, általában a színházi képzőművészeti keret szerepének bővítéséért a szűkös anyagi körülmények között és ellenére a publikum szépélményének felidézésére. A színházi eseményben a nézőt gyönyörködtető hatásokat is keresték, a színészi munkában a szereplők testtartásának, gesztusainak, szövegmondásának harmóniáját mérlegelték. Így egymás mellé sorakoztatva a színibírálat kritériumait, látjuk, hogy a kritikusok lényegében Reinhardt impresszionista színház-esztétikáját követték, amely a kor uralkodó polgári színházi formulája volt, s ezt a fajta színházkultúrát a legmagasabb színvonalra emelte. A számonkérés igénye tehát európai fogantatású volt, nem süllyedt provinciális kisstílűségbe, megítélésünk szerint bizonyos fokú objektivitást is próbált megőrizni (legfeljebb a segítőkészség buzgalmában

időnként túldicsért), ilyenformán úgy véljük, kijelenthetjük, hogy a nagybányai szinimozgalomról felvázolt kép hitelesség szempontjából is megközelítheti a valóságot. Ebben a hitben fejezzük be tanulmányunkat, s nyújtjuk át olvasóinknak.

KOTÓ JÓZSEF

CRONICA MIŞCĂRII TEATRALE DIN BAIA MARE: 1918—1940

(Rezumat)

Studiul prelucrează datele mişcării teatrale din oraşul Baia Mare în perioada 1918—1940. Autorul doreşte să definească trăsăturile cu valoare de model ale mişcării teatrale într-un oraş în care viaţa artistică are o infiltraţie puternică în fiecare categorie socială, dispune de un edificiu teatral, dar nu are la dispoziţie o trupă stabilă, fiind considerat ca reşedinţă auxiliară a unei circumscripţii teatrale (Satu-Mare), deservită de colective constituite de la stagiune la stagiune în condiţiile autofinanţării.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXVIII. évf. 1984. 2. szám

MIKSZÁTH KÁLMÁN: *A NÉHAI BÁRÁNY*
(STILISZTIKAI ELEMZÉS SZÖVEGNYELVÉSZETI ALAPON)

Az irodalmi művek stilisztikai elemzésének itt követendő szempontjait másutt már részletesen tárgyaltam.[1] Ezek közül most azt emelném ki, hogy egy vers vagy egy elbeszélés stílusát csakis az irodalmi mű másik két szintjének, rétegének (a tartalomnak, a megjelenített valóságnak és az azt közlő „közegnek", a megjelenítő valóságnak) a bemutatásával együtt, az azok elemzésével alkotott egységes keretben vizsgálhatjuk.

A néhai bárány (A jó palócok, 1882) Mikszáth egyik legismertebb írása, iskolai tankönyvekben is gyakran szerepel. Főleg ez utóbbi ok miatt választottam elemzés tárgyául.

Az elemzés alapjául szolgáló szövegszervezési elv az ellentét: az elbeszélés mindhárom szintjén és azon belüli kisebb egységekben is egymással ellentétes végpontok mutathatók ki.

1. Az elbeszélés témája elsődlegesen erkölcsi jellegű, csak ennek alárendelődően társadalmi is. Ez következik az elbeszélés közvetlen forrásaiból (az alapul szolgáló két irányzatból), a népiességből és az utóromantikából is.

1.1. Tartalmát két egymással ellentétes erkölcsi minőség fogja át: a jó és a rossz. A jó ártatlanságot, tisztaságot jelent, amit az író több helyen is épp a *tiszta* szóval konkretizál: „A kis Baló Borcsa könnyhullatásával még *tisztábbra* mosta" a ködmönt (78).[2] A rossz viszont a gonoszsággal azonosítható: Borcsa gyereknek „a bárányа veszett el *gonoszul*" (74). De nemcsak az eltulajdonítás és a hazugság az, hanem a bűnös minősítése is: a *gonoszok* ereje nagyobb" a hatalomnál, furfangnál (75).

Ehhez az erkölcsi ellentéthez részben társadalmi, a szegény és a gazdag ellentéte társul. Balóék helyzetére az elmosott csőszház utal és még inkább az, hogy mi lett a következménye a láda és a bárány eltulajdonításának. Baló Ágnes cselédként szerezte kelengyéjének mindegyik darabját. S most hogy kelengyéje a ládával elveszett, félő, hogy nem lesz meg a házasság. Az anya nélkül maradt Borcsának az eltűnt bárány volt a mindene. De maga a Baló család tagjaira vonatkozó *szegény* jelző elsősorban az írói együttérzés, a sajnálkozás kifejezője: „a hozománya oda van a szegény Ágnesnek" (76), „legalább ő vigasztalná azt a szegény Borcsa gyereket" (74). Szemben áll a Baló családdal a „rosszat" képviselő, a bűnös Sós Pál, a láda és a bárány eltulajdonítója, a falu „legmódosabb embere" (75), akinél minden baj és bűn forrása a senki érdekével nem törődő önzés.

A jó és a rossz ellentéte feloldódik: az igazság kiderül, a bűnös lelepleződik, megszégyenül. Ez azonban mégsem teljes megoldás, mégsem igazi igazságszolgáltatás. Nem az elsősorban azért, mert Sós Pál lelepleződését valamilyen rejtélyes, szinte mitikus, mesebeli mozzanat előzi meg. Hogy ugyanis Borcsa a „hatalmas ember" (72) közelébe megy, annak valamilyen homályos, naiv, babonás megérzés a kiváltója: „Megrezzentem ... Mintha a Cukrit láttam volna felém szaladni a levegőben" (77).

A teljes igazságszolgáltatás hiányát az író külön jelzésként egy (három ponttal jelölt) sejtetésben végződő állítással érzékelteti: „Hanem, ha tán elindult volna az igazság, nem álruhában, nem kerülő úton, nem pallossal, hanem csak puszta

---

[1] L. főleg *A szövegvizsgálat új útjai* (Szerk. Szabó Zoltán, Bukarest, 1982) 114—132.
[2] Az idézetek utáni, zárójelbe tett lapszámok a következő kiadásra utalnak: Mikszáth Kálmán, *A furcsa alperes*. Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest, 1966.

kézzel..." (76). Mert a láda és a bárány keresésével először az erős apa próbálkozott meg a hatalom segítségével („pallossal"), utána nagyobbik leánya, Ágnes furfanggal („álruhában... kerülő úton"). De egyiküknek sem sikerült, csak a legkisebb, a leggyengébb gyermeknek volt sikere, ennek oka viszont egy különös megsejtés. Az igazi megoldás azonban nem valamilyen külsőleges, rejtélyes mozzanatokkal társuló befejezés, hanem az igazság érvényre juttatása, az indítékaival együtt teljes erkölcsi és társadalmi elégtétel lett volna, az, amit az író így jelzett: „az igazság puszta kézzel" (76).

1.2. Ez a megoldás, és ami köréje fonódik (a szerencsepróbálással azonos funkciójú keresés és a hármas szereplői szerkezet: az erős apa, a nagyleány és a legkisebb, a leggyengébb leány), népmesei fogantatású. Különben az elbeszélés egészének — ugyanúgy, mint általában a kötet elbeszéléseinek — tárgyköre, eszköztára a népköltészetből, elsősorban a népmeséből és a népballadából való. A jó és a rossz ellentétének tartalmát szintén innen származtathatjuk. Így ebben az elbeszélésben is, mint Király István szerint a kötetben sok helyt, „a jó győzelméről álmodó népi fantázia" nyilatkozik meg.[3] Borcsa elindulásának a homályos, mitikus indítéka vagy a hamis eskü, továbbá a segítői szerepkör (a bíró nyomozása, Sós Pált illető gúnyos vádja) mind folklórmotívum. Más elbeszélésében népi hiedelmek, csodás elemek vallanak népköltészeti forrásokra. *A bágyi csodá*ban elégetik Szent Mihály lovát, hogy ezzel esőt erőszakoljanak ki, és ugyanott a patak vize felfelé, visszafelé folyik.

1.3. Ez a népiesség itt és egyáltalán Mikszáth ekkori fejlődési szakaszában összekapcsolódik a romantikával, pontosabban az irányzatként ekkor már elavult romantika egyik utórezgésével, a lírai, idilli színezettel. Ahogy Király állítja, Mikszáth „a poézis meleg fényeivel burkolta be a patriarchális, idilli falut".[4] Idetartozó elbeszélései nemcsak folklór alkotásokhoz hasonló darabok, hanem egyben romantikus idillek is. Jócskán van bennük lírai hangoltság (pl. a szép, patyolatgyapjas, piros pántlikás Cukri bárány megjelenítése). És jellemző az is, hogy Mikszáth romantikusan idealizál. Emiatt a társadalmi vagy a lélektani indokolást a mitikus mellett az eszményítő magyarázat is elhalványítja. Ez az egyik oka annak, hogy nincs igazi társadalmi konfliktus, teljes igazságszolgáltatás, éles társadalmi bírálat.

Hasonlít a kötet elbeszéléseihez Jókai *Sárga rózsája* (1893) a maga paraszti és még inkább idillbe hajló romantikájával. Közös vonások mutathatók ki Tömörkénynek a kilencvenes évek elején írt novelláiból: patriarkális megjelenítés, babonás és misztikus motívumok. És közel áll hozzájuk Gárdonyi elbeszéléskötete, *Az én falum* (1898), amelyet a faluról szóló „lírai riportnak" szokás nevezni. Idilli és lírai jellegének forrása a naiv és a primitív, a népi egyszerűség és természetesség.

2. A tartalmat közlő „közeget", a narratív anyagot az elbeszéléstényezők (cselekmény, szereplők, hely, idő) szerint elemezzük.

2.1. A cselekmény két végpontja a láda és a bárány gyanús eltűnése és az eltulajdonításnak (a láda és a bárány megtalálásával azonos értékű) lelepleződése. A két ellentétes tartalmú végpontot a keresésből és gyanúsításokból álló cselekménymozzanatok kötik össze (amelyek közül a fontosabbak a tartalom elemzése során már szóba kerültek).

Ehhez a két végponthoz társul a nagy és a kicsi ellentéteként a vihar és a sírás. Az elbeszélés egy nyári felhőszakadással kezdődik, aminek következménye a bajt okozó, az ártó, a nagy és hatalmas, valamint a piszkos és zavaros áradás. Utolsó mozzanata viszont a kis Baló Borcsa sírása, könnyeinek tisztasága és tisztító funkciója. Az elsőt megvilágító szövegrészlet ez: „piszkosan hömpölygött alá az ár" (72). A másikra jó példa a szöveg utolsó mondata: „könnyhullatásával még tisztábbra mosta" az amúgy is szép tisztára mosott báránybőrből készült ködmönt (78).

2.2. A szereplők a tartalombeli ellentétnek megfelelően a jót vagy a rosszat képviselik. Külső vonásaik és jellemük is ehhez a kettősséghez kötődik.

A jó szférájába tartozik mindenekelőtt a Baló család: az apa (Mihály), a nagyleány (Ágnes) és a legkisebb gyermek (Borcsa). Ágnes megkülönböztető jel-

---

[3] *Mikszáth Kálmán.* Budapest, 1952. 53.
[4] I.m. 54.

zője a *szép*. Többet tudunk meg a legrokonszenvesebb szereplőként jellemzett Borcsáról: szép, szomorú arcú leányka, nagy kék szemei vannak, csengő, szelíd hangon szól (77). Segítő szerepével idetartozik a bíró is, aki „kikutatta" Sós Pál házát, és elítéli, gúnyos váddal illeti őt. Némileg hasonló a szerepe Mócsik Györgynek, a gózoni szűcsnek, aki sejteni engedett valamit az eltulajdonításról.

A rosszat képviselő, valóban negatív szereplő csak egy van: Sós Pál. Magas, hatalmas, deres hajú férfi, „módos tekintélyes ember" a faluban, önző és telhetetlen: „már az idén is kevesellte a mezőbírói hivatalt, mert öregbíró lesz... esztendőre ilyenkorra" (73). És kétszínű, álnok is. Amikor Borcsa követeli tőle báránykáját, eleinte félrevezetésként kedveskedően beszél vele: „Miféle bárányodat, fiacskám?", majd durván ráförmed és elküldi: „Takarodj innen, azt mondom" (77), és mintha semmi sem történt volna, a korábbi beszélgetés folytatásaként a községháza fedeléről beszél.

A többi, jórészt semleges szereplő elhanyagolható. Nagyon gyakran csak puszta nevek fordulnak elő, amelyek házhoz, csűrhöz kötődve a falu valamelyik pontjára utalnak.

2.3. A helyszín Bodok és környéke. Egyik végpontja a Majornok nevű falu, ahol Balóék laknak („majornoki Baló Ágnes" — 74). Ez a másik faluval, Csoltóval együtt (de annál is távolabbra) „odafönn" (72) van, vagyis a magasabb hegyek felé és egyben (Nógrád megye domborzatának ismeretében) északra. A másik végpont ettől lennebb, délebbre, a kevésbé magas hegyek mentén fekvő Bodok, a legtöbb cselekménymozzanat helyszíne. E két végpontot a Bágy pataka köti össze.

Még jobban elkülöníti a két végpontot egy egyáltalán nem jelentéktelen körülmény, az, hogy Balóék majornoki háza, a csőszház minden bizonnyal a falun kívül esik, Bodokon viszont minden jelentősebb esemény a falu közepén történik. További különbség az is, hogy Balóék környezete szegényes, jelentéktelen lehet, Bodok közepe viszont a falu fontos része: kövezett nagy utca, a községháza és a templom van itt.

Az elbeszélésben szereplő földrajzi nevek nem ténylegesek, pontosabban az író valódi, másutt meglevő neveket használ, ilyenekkel nevezi meg szülőföldjének falvait és minden bizonnyal a patakot is. Különben ez a táj nagyon sok elbeszélésének helyszíne (pl. *A bágyi csoda, Szegény Gélyi János lovai, Az a pogány Filcsik*). De nemcsak puszta helyszín, hanem kifejező háttér is. Például a Bágy zavaros, piszkos hömpölygő vizéhez a rossznak, az ártónak a jelentése társul.

2.4. Az elbeszélés idősíkja a cselekmény két végpontjával és az azt összekötő cselekménymozzanatok sorozatával esik egybe. Kezdete a láda és a bárány eltűnését okozó vihar, vége a leleplezés. A kezdet természeti jelenség, a befejezés viszont a falu egy társadalmi eseményéhez, az elöljáróságnak egy ünnepi tevékenységéhez (a templomszenteléshez, a községháza szemrevételezéséhez) kötődik.

Különbözik a két végpont abban is, hogy az egyik éjjel, a másik nappal történik. A két időpont között hetek telnek el. Az idősík tartamát elsősorban az írónak az időre utaló jelzéseiből lehet kikövetkeztetni. Például ebből: „Jött is hetek múlva valami nesze az úszó ládának" (74).

3. Az elbeszélés stílusának a legfeltűnőbb, legátfogóbb sajátosságai és az azokat alakító eszközök egymással ellentétes kategóriák szerint különíthetők el. Ezek közül mint fontosabbat négyet tárgyalunk.

3.1. Az elbeszélés szövegének nagy részére az élőnyelvi, a beszédszerű stílusszínezet jellemző. Ennek ellentéte a finom, a szépítő kifejezésmód egészen elenyésző.

Szinte valamennyi sor a mindennapi beszéd hatását kelti, majd mindenütt az eleven beszéd ritmikus lüktetését érezzük. A szövegezés, a mondatfűzés az élőbeszéd csendes ritmusát követi. Ezt az író jórészt azzal éri el, hogy mondatformái, szövegszerkezetei egyszerűek, felépítésük is olyan, mint a beszélt nyelvé:

„Megvan-e a bárány? — kérdé Ágnes fojtott hangon. Jaj, dehogy is merné a ládát kérdezni előbb! Még tán el is ájulna, ha hirtelen azt hallaná, hogy megvan." (75)

Különösen fontos szerepük van ennek a színezetnek az alakításában az élőnyelvi szavaknak, fordulatoknak: „Nem tuskó biz az, de tulipános láda, s nini, egész csuda, milyen szépen ül ott a tetején egy picike bárány" (72), „Az ám, most, hogy ím a partnak hozza a szél... egészen jól látszik" (72), „Bizony Isten, kár volt a kocsiért!" (76).

Köztük szólás vagy közmondás is előfordul: „Hanem 'iszen, az isten nem alszik, rossz tűz el nem alszik, nem marad ez annyiban" (73), „Ami igaz, igaz, lehet az öregnek is tarka macskája[5]" (73), „Kár volt akár egy szalmaszálat is keresztül tenni ebben a dologban" (76).

Az élőnyelvi elemek közül külön kategóriaként ki kell emelnünk a vaskosabb szókat: a vihar „Istennek fekete haragja" (71), cudar Bágy (71), piszkosan hömpölygött alá az ár (72), takarodj innen (77). Ha kevés is van belőlük, mégis jelentősek, mert közvetlenül az elbeszélés oly fontos erkölcsi minőségéhez, a „rosszhoz" vagy a „rosszat okozóhoz" kapcsolódnak. Fontosak továbbá azért is, mert az élőnyelvi színezeten belül a legjobban jelzik az ellentétes kategóriához, a „szép" szavakhoz viszonyítható különbséget.

Az élőnyelvi jelleg alakításában fontos eljárás az is, hogy az író nem egy helyen a népi elbeszélő előadásmódját követi, így gyakran közvetlen szereplőként nyilatkozik meg, véleményt nyilvánít, elszólja magát, kételkedik valamiben, megszólít szereplőket, sőt még tárgyakat is: „*Az napról kezdem*, mikor a felhők elé harangoztak Bodokon" (71), „Még a vén Sós Pál szájában is ott akadt a következő esküszó. *Jó is*, hogy ott akadt" (78), „Szüretre lett volna meg a dolog [ti. a házasság]... *de most már vagy lesz valamikor vagy sem*" (74), „*Még meg is szólítja* azt a hatalmas embert. *Ejnye no, mire való az!*" (77), „Nosza, szaladj hát utána, öreg láda!" (73).

Nem egy esetben az élőnyelvi szókat, fordulatokat is azért használja, hogy — mint a népi elbeszélő — élénkítse, színezze stílusát, hogy így az olvasót még inkább szórakoztassa: „No ez, ha úgy igaz, nem lehetett más, mint a Baló leányok kincse!" (75), „Hát lám, hiába volt az Ágnes útja is" (75), „Igaz biz'a — az új templomot szentelték itt föl" (76).

Láthatjuk, sok és sokféle élőnyelvi stíluselem van az elbeszélésben. Hogy ebből nem lett bántó nyelvi naturalizmus, azt azzal magyarázhatjuk, hogy a szerző szívesen él az egyenes és függő beszédet egyesítő sajátos közlésformával, a szabad indirekt stílussal, amely lehetővé teszi a mindennapi beszéd természetességét ott is, ahol nem a szereplők nyilatkoznak meg közvetlenül, illetőleg ahol ez a megnyilatkozás nem egyértelműen a szereplőké, hanem az íróé is lehet (példánkban a „már csak különös az" részlet): „Sánta-Radó uram azt találta megjegyezni a fődélre, hogy új zsúp kellene rá, megállottak a falu hatalmasai, s műértőleg nézegették az ócska eszterhajat. Már csak különös az, hogy minden kopik a világon, még a községháza is!" (76).

Az a kevés részlet, ami a fentebb említett élőnyelvi színezettel szembeállítható, a tartalom elemzése során már szóba került lírai hangvételből fakad. Néhány finom, szépítő, kedveskedő szó tartozik ide, amelyek a már tárgyalt, a „rosszal" összefüggő és vaskosabb jellegűnek minősített szavaktól eltérően a „jóhoz" kapcsolódnak: „fönséges a harangszó rezgése" (71), „egy picike bárány, szép patyolatgyapjas" (72), „a rét selyem füve" (72), „Borcsa picike tenyere" (74), Borcsa „szólt csengő szelíd hangon" (77).

3.2. Eléggé átfogó stiláris sajátosság a dinamikus és statikus jelleg, a nagyfokú mozgás, mozgalmasság és az azt követő elcsendesedés, majd mozdulatlanság és nyugalom közötti ellentét.

Az elbeszélésben a legmozgalmasabb kép a vihar megjelenítése igék, hangutánzó és az erőre utaló szók segítségével, gyakran halmozásukkal: „a libák felriadtak... és felrepülve gágogtak, a fák recsegve hajladoztak, a szél összesöpörte az utak porát, s haragosan csapkodta fölfelé. A Csökéné asszonyom sárga kakasa fölszállt a házfedélre, és onnan kukorikolt, a lovak nyerítettek az istállóban, a juhok pedig egy csomóba verődve riadoztak az udvarokon" (71).

S legalább ennyire mozgalmas a felhőszakadás következménye, az ár megjelenítése is: a Bágy hömpölygő vize szilajon, zúgva vágtatott el, piszkosan hömpölygött alá az ár, megnépesült a part (72).

A vihar mozgalmassága, mint látható, sok és sokféle hanghatással társul (az idézettek mellé számíthatjuk még a viharűző harangszót is), az ár hömpölygésének viszont csak a zúgás és a parton tevékenykedő emberek munkájának a zaja a kísérője.

---

[5] Jelentése: hazug ember.

Ez a mozgalmasság a vihar elmúlásával elcsendesedik. Mindez néha egy-egy mondaton belüli ellentét formájában is kifejeződik: „A kísértetiesen szaladó búzavetések és kukoricaszárak megállottak, lassanként kitisztult az ég" (71—72). Ehhez hasonló ellentét a megjelenítés egy-egy képében is megfigyelhető. A vágtató vízen úszó tulipános láda a kép egy önmagában nem mozgó részlete: „valami négyszögletes tuskót gurítottak a habok... milyen szépen ül ott a tetején egy picike bárány" (72). Ehhez hasonlóan a nagy mozgalmasság után a bárány bemutatása szintén feltűnően statikus képet alkot: „Szép patyolatgyapjas, két fekete folt van a hátgerincén, piros pántlika a nyakában" (72).

Ez az ellentét néha a mozgás kisebb vagy nagyobb fokában is megnyilvánul. Az elbeszélés első és utolsó része épp abban különbözik, hogy a mozgás az elbeszélés elején erőteljesebb, mint a végén. A vihar és az ár mozgalmassága (csapkodta, szaladt, hömpölyög, vágtat) nyilván nagyobb fokú, mint az utolsó cselekménymozzanaté: „Boriska lehajolt, fejecskéjét odaszorította a béléshez, könnyeivel még tisztábbra mosta" (78). Emiatt az utolsó részben a megjelenítés egy-egy képén belüli ellentét is kisebb, mint az elején. Ott a szaladó búzavetések állottak meg, itt csak az amúgy is lassan beszélő (hamisan esküdő) ember hallgat el: „Boriska sikoltva egy szökéssel ott termett a leesett ruhadarabnál. Mindenki ránézett. Még a vén Sós Pál szájában is ott akadt a következő esküszó" (78). Továbbá az elején az ár hömpölygéséhez viszonyítva feltűnően statikus a bárány leírása. A végén viszont a leányka mozgása és az azt követő kép, a ködmön leírása közötti ellentét kisebb fokú: „Lehajolt. Fejecskéjét odaszorította, ahol a bélésen két barna folt látszott... Ügyes szűcsmunka és szép tisztára mosott báránybőrből volt az egész bélés, hanem az ismerős közepe mégis a legkülönb" (78).

3.3. Az előbbieknél kisebb jelentőségű ellentétet alkotnak az explicit és implicit jelleggel összefüggő kommentárok, illetőleg sejtetések.

Nem kevés a narrátori szövegezés, ami a népi elbeszélő már említett előadásmódjával függ össze. Ezek mint kifejtett (explicit) részletek többletközlésként (magyarázatként, véleménynyilvánításként) a tiszta elbeszélést egészítik ki. Funkciójuk is ugyanaz, mint amit a népi elbeszélő sajátos technikájáról fentebb elmondtunk: élénkítés, az olvasónak a közlési folyamatba való bevonása. Szövegszerkesztési szempontból az esetek egy részében minden formai jelölés, elkülönítés nélkül ágyazódnak bele a közlés menetébe: „S így esett meg a csúfság Bodokon, hogy a legmódosabb ember házát kikutatták. Istenem, de csak nagy úr is a törvény!" (75). Néha zárójel különíti el: „Nem volt a ládában egy veszett garas sem, hanem (ma már tudjuk) benne volt a szép majornoki Baló Ágnes kelengyéje" (74).

Ennek ellentéte a nyílt kimondás hiánya, az implicit közlés, rendszerint a kihagyásos, a félbeszakított szövegezéssel összefüggő sejtetés, ami eléggé hasonlít a népballadák eljárásához, az ott műfaji sajátosságnak tekinthető homályossághoz, szaggatottsághoz. Az idevonható esetek között van ki nem fejtett, sejtető kételkedés, amit gyakran a három pont jelez: „Mócsik György, a gózoni szűcs olyasfélét mondott a minap itt jártában, hogy ebben a dologban, ha nem volna lakat az ő száján... Ki tudhatja hát?" (73—74).

3.4. Jól kivehető, bár nem nagy szövegrészeket átfogó ellentétet alkot a szelíd, szomorkás humor és a vádoló funkciójú gúny.

A szelíd, szomorkás humor elsődleges funkciója az élénkítés, s mint ilyen az előbbi alfejezetben tárgyalt narrátori többletközlésbe ágyazódik bele. Egyik alakító eszköze a szójáték: „Hogy az ár elmosta a csőszházat, elmosta a házasságot is" (75), „Bezzeg a búbánat venné fel a Baló Mihály házát, ha a ház megvolna, s ha nem éppen amiatt venné fel, mert a víz felvette" (74). Van persze olyan eset is, amelyben a humoros hatást közvetlenül nem valamilyen nyelvi eszköz váltja ki, hanem egy elképzelt humoros eset: „Pedig itt még ehetik is [az úszó láda tetején ülő bárány], ha a láda bolondjában utoléri a[z előtte úszó] petrencét" (73).

A gúny a vádolás velejárója és egyben az író részéről az együttérzés kifejezése. Jól kivehető gúny rejlik abban, hogy az író mint igazságtalanságot teszi szóvá azt, hogy a módos, tekintélyes embernek mindenféleképpen igaza kell hogy legyen: „Hanem hát azt mondja őkigyelme, hogy ott volt ugyan, de színét se látta a jószágnak, ami úgy is van akkor, ha olyan módos, tekintélyes ember állítja" (73). Vagy amikor Sós Pál a bárányát tőle követelő leánykát elküldi, és mintha mi sem

történt volna, a megelőző beszélgetés folytatásaként a községháza ócska tetejéről kezd beszélni, a biró ezt a megállapítását viszi tovább gúnyosan úgy, hogy a „becsurog az eső" lehetőségét a községházáról átváltja Sós Pál házára, az ezzel konkretizált „lyukas", bűnös lelkére: „Be ám, de a kelmed fedelén is nagyon becsurog, úgy nézem. Aligha nem lyukas az valahol, Sós Pál uram" (77).

3.5. Az így jellemezhető humor és gúny hozzátársítható az elbeszélés hangulati tartalmának az eddigiek során még nem tárgyalt kettősségéhez, amihez az alapot Németh G. Béla szolgáltatja azzal, amit a két elbeszéléskötet *(Tót atyafiak, A jó palócok)* „hangszereléséről" mond: lírai elégikus és ironikus hangoltság.[6]

Az elsőhöz kapcsolódik a szelíd, szomorkás humor és a 3.1. alatt felsorolt, a lírai hangvételből fakadó finom, szépítő, kedveskedő szók. A második viszont a vádoló funkciójú gúnnyal azonosítható.

3.6. Az elbeszélés kifejezésmódjában jól elkülöníthető Mikszáth stílusszintézisének[7] két változata. A beszédszerű stílusszínezet nyelvi anyaga a mindennapi beszélt nyelv, az élőnyelv, az, amit Petőfinél és Aranynál, majd Jókainál az „átlagnyelv" értelemben vett népnyelvnek szokás nevezni. Ezt a nyelvi népiességet kiegészíti a népköltészet (a népmese, líra, ballada) jól kivehető hatása. Minderről maga Mikszáth így vall: „elbeszélni nem a regényíróktól tanultam, hanem a magyar paraszttól". Így magyarázható meg aztán az is, hogy az elemzett elbeszélésben meglehetősen sok stílusjegy vall a népmesére (pl. a népi elbeszélő előadásának a követése) vagy a népballadára (pl. a balladaszerű drámaiságnak megfelelő sejtetés).

Ez a népiesség a romantika utórezgéseivel, a lírai és idilli színezettel fonódik össze ugyanúgy, mint Jókainál, majd Bródynál, Peteleinél és később Gárdonyinál. Király a kettő ötvözetét így jellemzi: Mikszáth „írásainak romantikus mozzanatain ott csillog a népmesék aranypora".[8] Erre a romantikus líraiságra példa a már többször említett néhány finom, szépítő szó.

A stílus külső kapcsolatainak a vizsgálatában a szóba jöhető irányzati sajátosságok mellett az elbeszélés műfajtipológiai alapon összefüggésbe hozható a Némethtől számon tartott „hangnem-novellával"[9], amelynek Mikszáth mellett elsősorban Gozsdu és Petelei az alakítója. E novellatípus több belső változata közül a lírikus-elégikus és ironikus-rezignált jelleg áll közelebb az elbeszélés stílusához. E változatok az elemzésben kihüvelyezett stiláris sajátosságok egy részének (a romantikus líraiságnak, a szelíd, szomorkás humornak, a vádoló funkciójú gúnynak) a műfajtípusbeli megfelelői.

SZABÓ ZOLTÁN

MIKSZÁTH KÁLMÁN: A NÉHAI BÁRÁNY (MIELUL RĂPOSAT)

(Analiză stilistică bazată pe principiile lingvisticii textului)

(Rezumat)

Obiectul analizei stilistice este o nuvelă a lui Mikszáth Kálmán. Principiile analizei provin dintr-o teorie textuală a analizei stilistice globale dezvoltată de autor (publicată parţial în volumul *A szövegvizsgálat új útjai*. Bucureşti, 1982). Scopul analizei este centrarea ei asupra globalităţii operei, respectiv asupra globalităţii stilului. Analistul are în vedere nu detaliile, componentele textului, ci structura lor globală, ea implică, însă, şi complexitatea organizată a textului considerînd şi substructurile operei literare: (1) realitatea reprezentată, (2) realitatea sau ficţiunea prin care prima este reprezentată, (3) stilul. Globalitatea şi complexitatea organizată a textului este evidenţiată prin scoaterea în relief a principiului de organizare a textului. Acest principiu de organizare a textului analizat este antiteza.

---

[6] *Türelmetlen és késlekedő félszázad*. Budapest, 1971. 207–8.
[7] L. erről Szabó Zoltán, *Kis magyar stílustörténet*. Budapest, 1982. 234–7.
[8] I.m. 242.
[9] *Mű és személyiség*. Budapest, 1970. 461.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXVIII. évf. 1984. 2. szám

VIZUÁLIS NYELV AZ ANYANYELVI NEVELÉSBEN

„A technikai találmányok kitágították és megváltoztatták világunkat. Vizuális környezetünk részben a világ átépítésével, részben pedig annak következtében változott meg, hogy olyan vizuális eszközök kerültek a kezünkbe, amelyek a látható világ új területeit tették hozzáférhetővé: azokat a szférákat, amelyek korábban túl kicsik, vagy túl lassúak voltak ahhoz, hogy felfoghassuk őket." Kepes György 1944-ben megfogalmazott gondolatai[1] számunkra ma hangsúlyozottan érvényesek. Elég ha egy pillantást vetünk azoknak a kutatásoknak az eredményeire, amelyek az ember és a környezet kapcsolatát elemzik. Az összinformációs anyagnak több mint 80%-a érkezik hozzánk vizuális úton, a befogadás mennyiségét véve alapul a szemünk jóval „fontosabb" mint a fülünk (11%) vagy az orrunk (3,5%). Nem is beszélve az ízlelésről és a tapintásról, amelyek révén csupán 2—2,5%-nyi részt fogunk be a minket érő információk halmazából. Persze ez nem értékrangsor, fontosságuk ranglétráján nem ilyen nagy a szem és a többi érzékszerv közti különbség. A számadatok más tényekre utalnak. Többek között arra, hogy a látvány lassan a szó helyére kerül[2], egyre több információ érkezik az emberhez pusztán vizuális úton.

Ennek az állításnak az igazolására elegendő, ha a gyors ütemű urbanizációt és a vizuális tömegkommunikáció térhódítását hozzuk fel példának. Egy-egy új város vagy városrész önmagában egy új vizuális formavilág. A sajtó, tévé, film, plakátok által közvetített képanyag sokszorosa annak, amit egy ember befogadni képes. Nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy újra meg kell tanulnunk látni, meg kell tanulnunk értelmezni ezeket az új képi formákat, meg kell tanulnunk dolgozni velük.[3] Itt mindjárt meg kell válaszolnunk azt a kérdést is, hogy miért „új" ez az információs anyag. Két okból. Elsősorban azért, mert eddig nem tapasztalt új formákat mutatnak fel. Erre utalt egyébként a Kepes-idézet is. Másodsorban új azért — és ez az igazi, egyúttal problémákat is okozó újdonság —, mert alapjaiban módosítják a vizuális nyelvet. Képletesen szólva: az ábécé megmarad, de a már ismert betűkkel olyan szavakat és mondatokat hozhatunk létre, amilyenekre eddig nem volt példa. Az egyedi ember pedig nem képes külön megtanulni minden szót és minden mondatot. Ehelyett a létrehozás (generálás) képességét kell elsajátítania, azt az eljárást, amellyel meg tudja fejteni a vizuális nyelv szövegeit, esetleg ő maga is képes ilyen szövegeket létrehozni.[4]

Elhagyva most már a nyelvi párhuzamot, megkockáztatjuk azt a kijelentést, hogy napjainkban a látás (látni tudás) lassan hatalommá válik. Ezt azonban akkor érzékeljük igazán, ha a látni tudás hiányával kerülünk szembe. Ma már egyre több felmérés igazolja, hogy az ingerszegény környezetben nevelkedett gyermekek az iskolában (de nem csak ott) hátrányos helyzetbe kerülnek. E hátrányos helyzet kialakításában pedig más tényezők mellett igen fontos szerep jut a vizuális ingerszegénységnek és/vagy a vizuális formákkal való bánni tudás hiányának is. A vizuális ingerszegénység oka elsősorban a környezet milyenségében keresendő. Csőregh Éva vizsgálatai arra utalnak,[5] hogy urbanizációnk is kétélű dolog: egyfelől új vizuális formákat teremt, másfelől azonban a lakótelepeken szinte vég nélkül ismétli a már kialakított formákat. Így a környezet vizuális szempontból sterillé, sivárrá válik. Ez a megfigyelés fontosnak tűnik, hisz gyerekek százai, ezrei ilyen környezetben alakítják ki vizuális anyanyelvüket.

---

[1] Kepes György, *A látás nyelve*. Bupdapest, 1979.

[2] Wald, Henri, *Az ember, a beszéd, a kéz, a gesztus, a munka*. TETT 13—4: 12—5.

[3] E témakör magyar nyelvű szakirodalmából különösen egy válogatásra hívnám fel az olvasó figyelmét: *Sokarcú kép*. Szerkesztette Horányi Özséb. Budapest, 1982.

[4] E gondolatmenet alapjául a „generatív alkotókészség" fogalma szolgál. Lásd a 12. számú jegyzetet.

[5] Csőregh Éva, *Hátrányos helyzet*. Világosság 1978/2: 123—8.; *Iskola, otthon, munka, játék*. Világosság 1979/12: 754—61.; *A vizuális képességek fejlesztéséről*. Pedagógiai Szemle 1980/6: 518—27.

A vizuális formákkal való bánni tudás hiánya nemcsak azokat jellemzi, akik egyhangú, sivár környezetben nőnek fel, hanem azokat is, akik viszonylag zárt, vizuális szempontból jól strukturált környezetben nevelkednek, és szinte egyik napról a másikra kerülnek merőben új környezetbe. Erre jól példát szolgáltatnak azok a falusi gyermekek, akik a nyolcadik osztály elvégzése után városra kerülnek. Erről a kérdésről bővebben is szó esik majd. Egyelőre álljunk meg a számunkra fontos tények számbavételénél.

A vizuális nyelv (= a vizuális jelek rendszere és a vizuális szövegalkotás szabályainak összessége[6]) nagy szerepet játszik a környezet értelmezésében. A vizuális megismerés lehetővé teszi a tér feletti uralmat. Nem csupán a tárgyi, hanem az emberi szférában való tájékozódást is elősegíti. Vizuális nyelvünk milyensége alapvetően meghatározza a környezetünkkel való kapcsolatunkat. A meghatározottság azonban fordítva is áll: a hátrányos helyzettel kapcsolatos kutatások igazolják, hogy a környezet milyensége alakítja a vizuális nyelvet. Ha a környezet rövid idő alatt változik meg, akkor a vizuális anyanyelv nem tud lépést tartani a gyors változással. Igény és adottság között áthidalhatatlan szakadék keletkezik. A következményekkel még nemigen vetett számot senki, már csak azért sem, mert nem is olyan régen indult meg a vizuális nyelv kérdéskörének „felülvizsgálása". Ez a felülvizsgálás egyfelől a vizuális élmény mibenlétét, ennek kapcsán a vizuális nyelv természetét igyekszik körülhatárolni, másfelől pedig a vizuális nyelvnek a működését, a mindennapi életben betöltött szerepét. Ebből a munkából különösen egy mozzanat tűnik fontosnak, amelyet jól lehetne hasznosítani az anyanyelvi nevelésben, főként a fogalmazástanítás területén. Ez pedig nem más, mint a vizuális információ érzékelésének és a vizuális élmény kifejezésének Arnheim-féle értelmezése.[7]

Azt a vizuális információt, amelyet az egyén befogad, tehát értelmez és értékel, *észleletnek* nevezzük, ennek az észleletnek a kifejezését, mások számára is érthetővé, befogadhatóvá tételét pedig *megjelenítésnek*. A két fogalom Arnheim már idézett művéből való, részletesebb értelmezésüket a következő oldalakon találja meg az olvasó.

Hogyan látunk és hogyan ábrázolunk?

Ez a megnyugtató módon soha meg nem válaszolt kérdés akkor tevődik fel élesen, amikor a gyermekek vagy az úgynevezett primitív népek rajzait vesszük szemügyre. Márcsak azért is kényes ez a témakör, mert a saját „felnőtt" rajzainkat és a művészi alkotásokat állítólag meg tudjuk magyarázni, míg a vizuális megjelenítés első lépcsőfokának nyelvezetét mind a mai napig nem tudtuk megfejteni. Holott ezek első látásra igencsak egyszerűnek tűnnek, alig néhány pontból és vonalból állnak csupán. Egy máig is ható, ma is sok hívet számláló elmélet pontosan ebből az egyszerűségből próbálja levezetni a képalkotás menetét. Az ún. intellektuális teóriáról van szó, amelyet Arnheim részletesen elemez.[8] Nem érdektelen röviden szólni erről a felfogásról.

Kiindulópontja az, hogy a gyermekrajzok nem közvetlenül vizuális forrásból táplálkoznak, hanem absztrakt fogalmakból. Másszóval: a rajz nem észleleti jellegű tudás, hanem az egyes észleletekből elvonatkoztatott tudás kivetítése. Eszerint a gyermek nem azt rajzolja le amit lát, hanem amit tud. A tétel arra az előfeltevésre alapozódik, hogy az emberi észlelet csak különös, egyedi esetekre vonatkozik, például egy bizonyos fára, egy bizonyos levélre vagy — Arnheim példájánál maradva — egy bizonyos háromszögre. A fának, a levélnek, a háromszögnek a képzete (amit rajzban a gyermek kivetít) elvonatkoztatás eredménye. A lerajzolt dolog tehát nem közvetlenül perceptuális forrásból származik.

Ez a teória támadható, mert semmit nem mond arról a folyamatról, amelynek során az egyedi, különös észleletekből kialakulnak a dolgok, jelenségek absztrakt képzetei. Az utóbbi két évtized kutatásai azonban sokkal elegánsabban oldották meg a kritikát. Kísérletek sorával bebizonyították azt, hogy ha van is a gyermek tudatában nem-észleleti fogalom, nagyon kevés van. Igazolták azt, hogy

[6] Bak Imre, *Vizuális alkotás és alakítás*. Budapest, 1979.
[7] Arnheim, Rudolf, *A vizuális élmény*. Budapest, 1979.
[8] Arnheim i.m. 72—3.

az absztrakciónak hitt „háromszögűség" elsődleges észlelet, nem pedig elvonatkoztatás eredménye. Másszóval: a gyermekek előbb látják meg a háromszögben a háromszögűséget, mint az egyedi specifikus háromszöget. A megjelenítés síkján ez annyit jelent, hogy a gyermek nem egyedi háromszöget rajzol, hanem háromszögűséget. Eleve nem utánzásról, másolásról van szó, hanem valami másról. Ez a más pedig — a felfedezés.

Mit fedez fel a gyerek? Azt, ami szerinte kifejezi a háromszögűséget, kifejezi azt, amit az eléje tett háromszögben lát. A rajzolás ebben az esetben olyan műveletsor, amelynek során a gyermek megkeresi azokat az e g y e n é r t é k e k e t, amelyek szerinte a képben kifejezik a háromszögűséget, a levélséget stb. A megjelenítés — választás. Választás, ha van észlelet, amiből választani lehet. Arnheim egy másik példáját idézve: ha a fa leveleit kell ábrázolnunk, akkor nem lemásoljuk a levelek természetes zöld színét (ez gyakorlatilag lehetetlen feladat, mert rengeteg színárnyalat van), hanem kiválasztjuk azt az árnyalatot, amely szerintünk mint egyenérték kifejezi a fa leveleinek zöld színét. Tehát a modellt, amit ábrázolnunk kell, nem lemásoljuk, hanem egyenértékek felfedezése révén megjelenítjük.[9] Arnheim fejtegetéseit azért idéztem ilyen hosszasan, mert a képi ábrázolásnak az eddigiekben leírt mechanizmusa sok szállal kapcsolódik az anyanyelv használatához. Kepes György írja a vizuális tapasztalatról: „A vizuális tapasztalat többet jelent, mint tisztán érzéki minőségek észlelését. Át meg át van szőve az emlékezet lerakódásaival. Minden látható struktúrának van jelentéstartalma, asszociációkat ébreszt, amelyek dolgokat és eseményeket idéznek, emocionális és tudati reakciókat váltanak ki.[10]

Túl a vizualitás és anyanyelvhasználat közti kapcsolat általános szintű jelzésén, nem érdektelen felhívni a figyelmet a vizuális nyelv és anyanyelv közti analógiára. Mindkettő nagy szerepet játszik a környezet értelmezésében, nyelvmivoltuk az elemi jelekhez kapcsolódó gondolattársító, analógiás és érzelmi hatásban rejlik.[11] Mindkettő elemeire jellemző, hogy valamit közölnek, ami közvetlenül nem látható, nincs jelen. Magának a közlésnek a mechanizmusa az anyanyelv használatakor is „olyanformán" megy végbe, mint a vizuális nyelv használatakor. Az olyanformán-nal arra szeretnék utalni, hogyha a két „nyelven" egy-egy szöveget hozunk létre, a megjelenítés mechanizmusa a két esetben analóg lesz.

A szövegalkotás mikéntje

Mivel nevelésről (anyanyelvi nevelésről) van szó és a nevelésről ma még sokaknak csak az iskola jut az eszébe, vegyünk kiindulópontul egy iskolai esetet. A tanár felkéri a tanulókat egy szöveg létrehozására. Ez a szöveg lehet fogalmazás szóban vagy írásban, lehet egy párbeszéd felidézése vagy kitalálása, lehet az adott helyzet egyenesben való közvetítése stb.[12]

A szöveg létrejöttét a már ismert fogalmakkal így ábrázolhatjuk:

1.	→	2.	→	3.	→	4.	→	5.
Észleletek		Feladat		Az észleletek lebontása		Egyenértékek keresése		Szöveg, értékelés

Lássuk röviden az öt mozzanat jelentését.

Az é s z l e l e t e k figyelembe vétele túlmutat ugyan a megjelölt iskolai alaphelyzeten, manapság nem is nagyon szokás velük törődni, mégis úgy vélem, hogy alapos elemzésük nélkül sokra nem mehetünk. Az észleletekkel való számot vetés az egyes tanulók szocio-kulturális környezetének ismeretét feltételezi. Azt, hogy tisztázzuk a tanulókat ért információk természetét, az anyanyelv szavainak általa ismert jelentéseit. Az anyanyelvvel is az a helyzet, mint a vizuális nyelvvel: a környezettől függően „több anyanyelv" van, és ezeket nem olyan könnyű még intéz-

[9] Arnheim i.m. 190.
[10] Kepes i.m. 277.
[11] Bak i.m.
[12] A jelenlegi gyakorlaton túlmutató módszerek megalapozásában Vitányi Iván és Sági Mária tanulmányai jelentettek fontos kiindulópontot: Vitányi Iván, *A kreativitás jelentősége*. Valóság 1979/10: 80–5. Sági Mária, *Kreativitás a pszichológiában*. Valóság 1979/10: 66–79. A „generatív alkotókészség" fogalmának ismertetése és az itt elmondottakkal való kapcsolatba hozása nem férhetett bele a tanulmány e leszűkített változatába.

ményes formában sem közös nevezőre hozni. Különösen akkor nem, ha az intézményes forma (jelen esetben az oktatás) nem vet számot az anyanyelv többszólamúságával és olyan felettes nyelvet „termel", amely nemhogy nem aknázza ki az egyes szociokulturálisan meghatározott „anyanyelvek"-ben rejlő lehetőségeket, hanem egyenesen szembehelyezkedik azokkal. A feladat kijelölése nem csupán annyit jelent, hogy felírjuk a táblára a létrehozandó szöveg címét. Mivel azonban a mai gyakorlat többnyire ebben merül ki, ezt a kérdést is a részletes elemzés során fejtjük ki. A harmadik mozzanat a szükséges észleletek számbavétele, azoknak az észleleteknek az előtérbe állítása, amelyeket az észleletek nagy halmazából a tanuló kiválaszt mint számbajöhető elemeket a megírandó, elmondandó szöveg számára. Ezután következik az egyenértékek keresése, amiről már szó esett, példának a falevelek színének ábrázolását hozva fel. Az anyanyelv esetében ugyanígy áll a helyzet. Egy szituációhoz, amelyet a feladat szerint bele kell foglalni a szövegbe, az egyénben egy sor asszociáció, érzelem kapcsolódik. Ahhoz, hogy a szöveg létrejöhessen, meg kell keresni azokat a szavakat, szókapcsolatokat, elhelyezési formákat, amelyek kifejezik az egyénnek a szituációhoz való viszonyát. A szöveg létrehozása tehát nem más, mint olyan egyenértékek keresése, amelyek az anyanyelv vagy a vizuális nyelv síkján kifejezik a valóságban fennálló egyén—szituáció viszonyt.

Az utolsó mozzanat, szöveg, értékelés, a kép vagy szöveg létrejöttét jelöli, amikor az maga is a környezet egy elemévé válik, és ez a környezetté válás feltételezi azt, hogy a megjelenítés objektivációjához is egy sor asszociáció, érzelem kötődhet, következésképpen róla is további szöveg készíthető. A kész szövegnek ez az „eltávolodása", a környezetbe való belehelyezkedése arra figyelmeztet, hogy nem a tanár az egyedüli, aki értékel, söt valójában nem is ő az igazi értékelő. A mai iskolai gyakorlatban az értékelés a tanár kizárólagos joga.

Az alapfogalmak bemutatása után vegyük szemügyre magát a szöveg keletkezését. Ennek keretében szólni kell a ma általános gyakorlatról is, de a fő cél a vizuális nyelv hasznosíthatóságának tárgyalása lesz. Elemzésem egyidejűleg elméleti és módszertani vázlat. Kiinduló és végeredményben egyetlen hipotézisem az, hogy a vizuális nyelv kínálta lehetőségek felhasználásával az iskolában folyó anyanyelvi nevelés számára hasznosítani tudjuk a szociokulturálisan meghatározott „anyanyelvek" ma még kiaknázatlan energiáit. Ez a hipotézis pedig azt jelenti, hogy átléphetőnek tartom az egyes tanulók személyiségfejlődése során jelentkező, szociokulturálisan meghatározott nyelvi akadályokat. Többek között Basil Bernstein, a nyelvi hátrányos helyzet egyik legnagyobb szaktekintélye utal nemegyszer írásaiban arra, hogy a korlátozott kód használóiban óriási nyelvi „energia" rejtőzik, csakhogy ennek hasznosítása az egyén számára nem célszerű, nem szükséges, mert képtelen ezt az energiát a kidolgozott kód törvényszerűségei szerint hasznosítani. Hipotézisem szerint a vizuális nyelv kínálta lehetőségek felhasználásával az anyanyelvi nevelés elmozdulhat a Bernstein és mások által is jelzett holtpontról.

1. Észleletek

Az észlelet — feldolgozott információ. Olyan információ, amelyet nem csupán fiziológiailag regisztráltunk (meghallottunk, megláttunk) hanem el is helyeztünk. Az elhelyezés azt a viszonyt jelenti, aminek révén jelentést tulajdonítunk a hozzánk érkező információnak, asszociációkat, érzelmeket rendelünk hozzá.

Az elhelyezéssel kapcsolatban két dolog tűnik nagyon fontosnak. Először is az, hogy csak azt helyezhetjük el, csak abból válhat számunkra észlelet, ami a környezetünkben valamilyen formában létezik. Másodszor pedig — és ez a fontosabb — van egy olyan belső programunk, amely meghatározza, hogy mit érdemes elhelyezni és mit nem, illetve azt is, hogy miképpen kell az adott információt elhelyezni.

A mai iskolai gyakorlat eleve nem vesz tudomást arról, hogy az egyes információk teljesen más előjellel vagy lényeges árnyalati különbségekkel szerepelhetnek észleletként a tanulók tudatában, mint ahogyan azt mi elképzeljük. Sőt, a szövegek létrehozásakor arra kényszerítjük őket, hogy eleve zárójelbe tegyék a saját észleleteiket. Még a jobbik eset az, hogy a megjelölt témáknál fel sem használhatják azokat. Mentségünkre (mármint a tanárokéra, tankönyvírókéra) szolgáljon az, hogy nem is igen tudunk a létezésükről, s ha mégis, akkor nem tartjuk

az iskolai oktatás keretében érvényesíthetőnek. Ehelyett mi magunk adunk az iskolai évek folyamán a gyermekek kezébe olyan egyenértékeket, amelyekkel ki lehet (jobban mondva ki kell) fejezni az ábrázolandó szituációkat. Ilyen kikristályosodott, minden évjárat által jól ismert egyenérték rengeteg van. Hogy csak néhány ártatlan példát említsek: kirándulóskor a fű üdezöld, esetleg harmatos, az erdő hűs és árnya pihentető, néha eliramlik egy-egy őzike, a virágok bólogatnak, a madarak szépen csicseregnek stb. Tévedés volna ezeket stiláris fogásoknak tekintenünk! Ezek egy világ részelemei, ami az iskolai oktatás folyamatában épül ki. Ha néha valamivel árnyaltabb egyenértékeket tálalunk, ezzel mit sem változtatunk a dolgok lényegén. Ha zárójelbe tesszük az „anyanyelvek" sokaságát, azzal csak azt érjük el, hogy a tanulóknál két nyelvhasználat alakul ki, amelyek közül az egyik csak addig él, ameddig az iskolába járás tart vagy még addig sem.

Ha elfogadjuk az „anyanyelvek" sokféleségét, akkor az egyes, szociokulturálisan meghatározott csoportok, rétegek észleleteiről kellene információkat szereznünk. A pillanatnyi helyzet (az életforma gyors változása) az elemzés számára kedvező helyzetet teremt. A vizuális környezet vonatkozásában el kell különítenünk az úgynevezett primér információhalmazt, amelynek elemei képesek észleletek kialakítására. Ebbe a halmazba azok az információk tartoznak, amelyeknek elhelyezési programja a csoport tagjai számára elő van írva. Szekundér információk pedig azok, amelyek értelmezésére nincs biztos program és az esetek többségében csak fiziológiai szintű befogadás játszódik le. Az első csoportba tartoznak például a mindennapi rutintevékenységet kísérő vizuális információk: egy falu esetében a környezet konstans formái, színvariációi. A szekundér információk csoportjába sorolhatók a közvetített, a pillanatnyi információk, mint például a sajtó, a plakát, a film, a tévé által közvetített vizuális szövegek, a megszokott világba betolakodó idegen szövegek, mint: formatervezett tárgyak, közlekedési eszközök, terek, épületek stb.

Bármilyen furcsának is tűnik, ezeket az információkat nagyon nehezen tudja elhelyezni a falu vizuális nyelvén nevelkedett egyén. Itt a falu megjelölés nem értékelés, hanem csupán egy bizonyos nyelvhasználat megjelölésére szolgál. A faluról városra került ember sok szekundér információt kénytelen fiziológiailag rögzíteni, mert egyfelől minden új dolog érdekli, másfelől pedig nem rendelkezik kibúvó stratégiákkal. Arról azonban, hogy ebből a nagy vizuális anyagból mit fogad be ténylegesen is, csak homályos sejtéseink vannak. Sejtéseink szerint pedig nem sokat. Annyit már a tanulóknál is megfigyelhetünk, hogy rajzórán a szekundér információkból összeálló környezetet kínosan és egyenetlenül alakítják át szöveggé, ami arra utal, hogy az egyenértékek keresését akadályozza valami.

Említettem már, hogy a befogadónak nincs programja a szekundér információ feldolgozására. Ezt a közvetítő is tudja és azt is, hogy az ilyen programok kialakítása (ami végeredményben a tényleges vizuális nevelést jelentené) roppant időigényes dolog. Éppen ezért a közvetítő valamilyen eljáráshoz folyamodik, amivel a befogadást biztosítani tudja. Úgy állítja össze a vizuális szöveget, hogy a befogadó ne tudjon „elmenni mellette". Ilyen eljárás például: színek vagy formák dominanciája (egy szem a vetítővásznon, kinyújtott, fegyvert tartó alkar a plakáton, sebek premier plánban, óriási falfelületek stb.), az ál-vizualitás (a szöveg alkotója egy akciót állít a vizuális szöveg középpontjába, ami feltétlenül kivált valamilyen reakciót stb.). A szekundér információk nem megfejthetetlenek. Aki rendelkezik azzal a képességgel, hogy kiválogassa a számára fontosakat és az információk számára elhelyezési stratégiákat tud kidolgozni (tehát észleletté tudja őket átalakítani), az be tudja építeni a szekundér információkat is a saját világába. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy a falun nevelkedett tanulók egyáltalán nem rendelkeznek ezzel a képességgel. Körükben ezek a gyakran nagyfokú érzelmi intenzitással megszervezett vizuális információk egyszerű nyelvi verbalizmusként élnek tovább. E gondolatsor kapcsán tovább lehetne elemezni a szekundér információk útját, az eddigiek azonban már módot nyújtanak egy pár következtetésre.

A faluról városra kerülés példája jól mutatja, hogy nem minden információ válik észleletté és azt is, hogy egy bizonyos információ többféleképpen válhat észleletté. Elemzés révén pedig következtetni lehet arra, hogy mi és hogyan válhatott észleletté. Ha nyelv- vagy irodalomórán színekre és formákra való hivatkozásokkal akarunk élményeket, asszociációkat feleleveníteni, akkor körülbelül tudnunk

kell azt, hogy a választott vizuális információval, mint ingerrel milyen meglévő észleletekre apellálhatunk. Legalább azzal tisztában kellene legyünk, hogy az adott helyzetben (intézményi keret, hatalmi helyzet a tanár és diák között, az iskola elvárásrendszerének működése stb.) egyáltalán milyen észleletek jöhetnek számításba, illetve a tanulók milyen észleleteket tartanak felidézésre érdemesnek. Ha képesek vagyunk mindezzel számot vetni, akkor már lehetőségünk nyílik arra is, hogy megfelelő módszerekkel kiiktassuk az iskolai szituáció által termelt akadályokat és több eltakart vagy eltakartatott észleletet hozassunk felszínre. Minél több van belőlük, annál jobb, mert mint látni fogjuk, az egyenértékek keresésének egyik alapvető követelménye a rendelkezésre álló észleletek minél nagyobb száma. Előbb azonban van még egy másik feladatunk, amit végre kell hajtanunk s ami szintén kényes dolog, mert elvégzéséhez legalább annyi előítélettel kell leszámolnunk, mint az észleletek figyelembevételénél. A kényes dolog nem más, mint a világ legegyszerűbbnek tűnő dolga, a feladat kijelölése.

2. A feladat

A feladat megjelölése tulajdonképpen azt jelenti, hogy meghatározzuk az ábrázolandó szituációt. Visszatérve iskolai példánkhoz: felírjuk a táblára az éppen soros címet és elvárjuk a tanulóktól, hogy az általunk meghatározott szituációról (A kirándulás, Az iskola, A legjobb barátom, János vitéz Óriásországban stb.) egyedi szöveget készítsenek. Egyedi alatt azt értve, hogy a szöveg tükrözze a szöveg alkotójának és az ábrázolt szituációnak a viszonyát.

Ez a típusú gyakorlat több szempontból is vitatható. Nem az észleletek, hanem az absztrakt fogalmak felhasználása útján akar egyedi szövegeket létrehozatni. Egyszerűen fel sem teszi azt a kérdést, hogy a feladat kijelölése milyen szituációkat elevenít fel az egyes tanulókban. Ha feltenné ezt a kérdést, akkor teljesen másként fogalmazná meg a feladatot.

Miről is van szó? A tanár elvárását tükröző feladat mindig egy általános viszonyt (az egyén—környezet kapcsolat egy tipikus elemét) jelöl meg. Ilyen például: a kirándulás kellemes, az iskola mindannyiunknak hasznos, János vitéz hősként viselkedik, mindannyian védjük a közvagyont stb. Ez a viszonyulás nem észleleti jellegű tudást tartalmaz, hanem fogalmi tudást (absztrakciót). Érdekes, hogy a még kimondottan leíró jellegű fogalmazásokban is többnyire nem-észleleti tudást kérünk számon. Következésképpen az ábrázolt szituáció sem a valóságos szituáció lesz, hanem egy virtuális, művi szituáció. Végeredményben pedig így nem egy valós helyzet megjelenítéséről lesz szó, hanem a többé-kevésbé elsajátított absztrakt tudás felmondásáról. Ebben a helyzetben az egyedinek nevezett szövegrészek is absztrakciók lesznek és gyakorlatilag semmi nem származik észleleti jellegű tudásból. Időnként találkozunk a szövegekben olyan szóképekkel, amelyeket hajlandók vagyunk egyedinek és észleleti jellegű tudásnak elkönyvelni. Ilyen példa az is, amikor a tanulók a virágzó fát menyasszonyhoz hasonlítják. Ha figyelmesebben utánanézünk a dolgoknak, akkor azonban kiderül, hogy csupán divatos szókapcsolatról van szó, amit valaki elkezd, a többiek felkapják és azután minden „jobb" szövegben előfordul ha kell, ha nem.

Az észleleti jellegű tudás két okból marad el a szövegekből. Először is azért, mert a feladat rendszerint olyan általános szituációt jelöl meg, amely az egyén számára lehetetlenné teszi az élményhez, a tapasztalathoz való fordulást. Ehelyett a szöveg írója azzal küszködik, hogy a túl általános szituációmegjelölésen mit is értsen. Így aztán nem az egyenértékek keresésével, hanem az ábrázolandó szituáció keresésével foglalatoskodik. A szövegekben mindez úgy jelentkezik, hogy ha éppen az iskoláról van szó, akkor írnak két-három mondatot az épületről, aztán néhány mondat erejéig áttérnek a berendezésre, végül pedig az egészet a kötelezettségek jelzésével fejezik be. Persze ennek a kapkodó szövegszerkesztésnek még sok formája lehetséges, de a szerkesztési elv következetesen ugyanaz. Másfelől pedig azért sem lehet szó az észleleti jellegű tudás felhasználásáról, mert az ábrázolandó szituációk az iskolai évek során átváltoztak szép lassan szövegekké és nincs idő a valóságos szituációkkal törődni, ahelyett a levegőben lógó, hallgatólagosan előírt szöveget kell reprodukálni.

Az eddig bemutatott gyakorlattal ellentétben a feladatot úgy kellene kijelölni, hogy a szövegek létrehozásában szerepet kapjon az észleleti jellegű tudás is.

Induljunk ki abból, hogy észleleti jellegű tudás csak tapasztalat útján, magában a konkrét szituációban alakul ki. Az olyan általánosító jellegű témákhoz, mint Kirándulás, A legjobb barátom stb. sokféle élethelyzet rendelhető. Következésképpen sokféle, gyakran egymást kizáró érzelem, asszociáció is. Ilyenkor a szituáció kiválasztása lesz a gond, ezt a gondot kell elkerülnünk. Olyan „elemi" szituációkat kell a feladatban megjelölnünk, amelyek nyomán különösebb választási nehézség nélkül aktivizálódik egy észlelet vagy észleletsor. Ha a kirándulásról akarunk szöveget készíttetni, akkor olyan szituációt kell ábrázolandó feladatként megjelölni, amely a tanuló számára valós szituáció volt és elég sajátos ahhoz, hogy ne okozzon felismerési problémákat. Ilyen szituáció lehet például az erdő nyomasztó némaságának hatása, az erdőben hallható hangok, a megkönnyebbülés érzése az erdőből kilépve, a képzelet játékai az erdőben stb. Sokan mondják ezekre a példákra, hogy a tanulók képtelenek ilyen nehéz szövegeket írni, hisz még olyan könnyű témákról mint Az iskola, A kirándulás, A legjobb barátom stb., sem tudnak elfogadható dolgokat produkálni, pedig itt még választhatnak is, hogy miről írjanak.

Aki így érvel, azt (talán) Arnheim már idézett megfigyeléseivel győzhetjük meg állításának ellenkezőjéről. Nem kell attól félni, hogy a tanulók képtelenek lesznek megragadni az eléjük állított szituációt. Az ilyen „apró" szituációk nem egyediek abban az értelemben, hogy a tanulók ezekben a helyzetekben nem a pillanatnyilag adott félelmet, barna szint vagy megkönnyebbülést látják meg, hanem az ilyen típusú helyzetekre jellemző „félést", „barnaságot", „megkönnyebbülést". Ez azt jelenti, hogy minden gyerek szükségszerűen meglát „valamit", nem kell attól félni, hogy semmit nem lát meg az eléje állított szituációból. Lehet, hogy például a barnaságra vonatkozó észleletei teljesen más témakörből származnak és most ezek analógiájára látja meg az erdőben a barnaságot. Ez azonban korántsem baj. Nem a szituációk általunk végzett külső osztályozása a fontos, hanem az, hogy az egyén a környezettel való kapcsolattípusai szerint hogyan sorol egymás mellé látszólag különböző élethelyzeteket. Az észlelet mint olyan „általános" jellegű és arra szolgál, hogy a különböző élethelyzetek azonos elemeit megragadjuk, elhelyezzük vele. Az egyén számára a különböző szituációkat nem fizikai ismérveik hozzák közel egymáshoz, hanem a befogadásukat, elhelyezésüket koordonáló észlelet. Így az erdő „némaságába" vagy „barnaságába" még sok, a kívülálló számára ismeretlen szituáció játszik bele. Nem kell tehát attól félni, hogy a megjelölt szituáció túl jelentéktelennek, túl „kevés"-nek bizonyul ahhoz, hogy a gyermekek mondani tudjanak valamit róla. Ha tényleg nem tudnak ilyen apró témákról írni, akkor annak az oka máshol keresendő.

Mint a továbbiakban látni fogjuk, a különböző szituációknak ez a „láthatatlan" együvétartozása hasznos módszertani megoldásokra nyújt lehetőséget. Az eddig elmondottak végrehajtása nem kíván a tanár részéről olyan munkát, amit a tanórán kellene elvégezni. Az órán végzendő munkával a következő két pontban foglalkozunk.

3. Az észlelet lebontása.

Ha a feladatot az előző pontban kifejtettek szerint jelöljük ki, akkor elérhetjük azt, hogy a tanulók számukra nem közömbös élethelyzetet válasszanak ábrázolásra méltónak. A tanár munkája azonban csak most kezdődik. Tulajdonképpen a szövegalkotás egyfajta előkészítéséről van szó, de nem abban az értelemben, ahogyan manapság a fogalmazásokat elő szoktuk készíteni. Már csak azért sem, mert ha alaposabban áttanulmányozzuk a tankönyvet és a tantervet, akkor azt tapasztaljuk, hogy előkészítés címén olyan egyenértékeket tálalunk fel a tanulóknak, amelyekkel a szöveget „jól fel lehet (kell)" építeni. Ezzel ellentétben mi egyenértékek keresésére beszélünk. A kérdés az, hogy miképpen lehet megteremteni az egyenértékek keresésének igényét és feltételeit. A lehetséges megoldás: le kell bontanunk a szituációra jellemző észleletet vagy észleletsort és minél több olyan környezeti elemet (színárnyalatot, formát, ezek kompozícióit, hangot, érzést stb.) kell felidéznünk, amelyek valamilyen kapcsolatban lehetnek az észlelettel. Másszóval: minél több olyan apró, látszólag jelentéktelennek tűnő információval kell a tárgyalt szituációt bővíteni, amelyek az egyén számára nagy

valószínűséggel jelentenek „valamit". A nem éppen tudományos „valami" azt kívánja érzékeltetni, hogy ez a lebontás próbálkozás. Próbálkozás azért, mert nem tudhatjuk, hogy ezzel a sok apró információval sikerül-e eltalálni a környezet azon elemét, amelynek a felelevenítésére a tanuló tudatában érzelmi/asszociációs folyamatok indulnak be. Emellett azért is próbálkozásról van szó, mert lehet, hogy az egyik tanulónál sikerül az aktivizálás, a másiknál pedig nem. A siker két dolgon múlik: egyfelől a gyermekek észleleteinek minél alaposabb ismeretén, másfelől pedig az „ingerlő" információk kiválasztásán. A feladat nyilván nem könnyű, mert a gyermekek leszoktak arról (vagy rá sem szoktak), hogy élményeik érzelmi/asszociációs oldalát leírják. Éppen ezért elég sok információt kell „vesztegetnünk" arra, hogy egyáltalán merészeljék felidézni úgy, ahogyan ők jónak látják a megjelölt szituációt.

Vegyünk egy már említett példát, az erdő némaságát. A feladatot V—VI. osztályos szinten a következőképpen fogalmazzuk meg:

> Bizonyára mindannyian jártatok erdőben. Ha nem egyedül, akkor szüleitek vagy másvalaki társaságában. No meg biztosan olvastatok is az erdőről (Közben lehet képet vetíteni, beszámolót meghallgatni). Sokan mondják, hogy a nagy erdő — különösen éjszaka vagy ha egyedül vagyunk — félelemmel tölti el a benne járót. Próbáljuk meg leírni ezt a félelmet. A történet lehet igazi is, képzeletbeli is. Mielőtt azonban nekifognánk, beszélgessünk az erdőről és a félésről!"

A szituáció jelen esetben az erdőben levés és a félés összekapcsolásából adódik, ahol a félés elsődleges funkciója nem az, hogy értelmezze, körülírja az erdőben levés egy alesetét, hanem az, hogy egy pszichés mozzanat beiktatásával megteremtse az esemény-jelleget. A szituáció sosem elemek halmaza, hanem egy viszonyulás, egy történés. Esetünkben maga a félés, ami nem más, mint az erdő (a környezet) és az erdőben levő személy közti viszony, a félelem története. Az észlelet(ek) pedig a történés értelmeződése, tagolódása a szituáció résztvevőjében. Ha az előbbiekben idézett utasítás után a tanulókat arra szólítjuk fel, hogy írjanak egy-egy fogalmazást, akkor nagy valószínűséggel olyan szövegek keletkeznek, ahol a leírt szituáció a népmesék és tankönyvek untig ismételt elemeiből épül fel, az egész szituációnak az értelmezése pedig kimerül az „én féltem — én nem féltem" hangoztatásában és bizonygatásában.

Ezzel szemben minket az érdekel, ami ezen a típusszituáción és típusészleleten túl van: az egyénre méretezett szituáció és észlelet, ami az ábrázolás technikájában mutathat ugyan valamelyes hasonlóságot a mások szövegeivel, sőt, sok tartalmi egyezés is lehetséges, de mindezeken az azonosságokon túl kiérződik a szituáció és az észlelet egyedi jellege.

Következő feladatunk az észlelet lebontása, a szituációra jellemző észlelet (az erdőben a félés katartikus élmény, a felfokozott idegállapot, a nagyon kellemetlen feszültségérzet stb.) alkotóelemeinek a számbavétele. Számbavétel alatt felidézést, felelevenítést értünk. A környezet példánkban az erdő, de feltétlenül be kell vonnunk más környezeteket is, ami a féléssel kapcsolatos, (éjszaka, egyedüllét, idegen tér, élőlény stb.). Az elemek felsorolása sok észlelet megfogalmazására nyújt alkalmat. Ezekből minél többet kell felírnunk a táblára.

Mivel az egyes tanulók személyes élményvilágát nem ismerjük, kívülállóként kell megfogalmaznunk azokat az információkat, amelyekkel a szituációt és a hozzá tartozó észleleteket fel kívánjuk eleveníteni. Ez eléggé megnehezíti a dolgunkat. Azt azonban tudhatjuk, hogy az osztály tanulói milyen fizikai és szociális környezetben nevelkedtek és birtokunkban van ez a tudás, akkor már több-kevesebb sikerrel néhány próbálkozás után megoldhatjuk az ingerek kiválasztásának kérdését.

A félés esetében a következőképpen oldhatjuk meg az észleletek számbavételét. A kérdéseket a tanár teszi fel, a válaszokat ő és a gyermekek adják, a válaszok nagy része felkerül a táblára.

1. Hogyan jelentkezik rajtunk a félelem?
   — megremeg a térdünk, összekoccan a fogunk, elhagy az erő, inamba száll a bátorság, összeszorul a torkom stb....
2. Mi kelthet félelmet? Például az erdőben vagy a sötétségben?
   — bizonytalanság, csend, védtelenség, ágroppanás, a fák susogása, az árnyékok elmozdulása, képzelődések stb....

3. Milyen például a csend?
— dermesztő, fojtó, nagy, hatalmas, szívszorító, az üresség érzetét kelti, idegesítő, néma stb....
4. A félhomály színárnyalatai:
— mintha szitán keresztül látnánk mindent, a levegő ólomszürke, a fák kopottasbarnák stb....
5. Milyen a sötét?
— fekete, koromsötét, vakvilág, éjfekete, koromfekete, degenyegsötét stb....

A példák szinte vég nélkül sorolhatók. Arra kell törekednünk, hogy minél nagyobb szerepet kapjon a látvány. A példák kiválasztásánál csupán arra kell koncentrálnunk, hogy kérdéseink kapcsolatban legyenek a féléssel. Ha jól kérdezünk, akkor nagyon sok érzelmi/asszociációs mozzanatot hozhatunk felszínre. Munkánk sikerét azon mérhetjük le, hogy a leírt szövegekben az untig ismert sztereotípiákon túl van-e valami egyedi, valami olyan hangulat, érzés, amely az értelmezés „egyénreméretezettségére" utal. Ezt a célt nem könnyű elérni, mert a tanulók nehezen tudnak szabadulni a jól megtanult sztereotípiáktól és kezdetben sokan választják azt az utat is, hogy a táblára felírt szavakat egyszerűen összerakják. Ez az utóbbi azonban megfelelő kérdezéssel és értékeléssel kiküszöbölhető. Tapasztalataim szerint a tanulók többsége egy-két hónapnyi gyakorlás után már képes arra, hogy szövegeit részben vagy egészében egyediesítse.

Példánkkal kissé előreugrottunk. Ezidáig nem beszéltünk ugyanis arról, hogy a tanár által, a tanár kérdései nyomán felelevenedő élményanyag hogyan alakulhat át egyedi szöveggé. Mint látni fogjuk, a szöveggé való átalakulás feltételezi, mintegy előírja az észleletek minél alaposabb számbavételét. Végezetül még csak annyit jegyeznénk meg itt, hogy a vizuális szemléltetőeszközök (elsősorban a színes felvételek) és a jól megszervezett közös megfigyelés nagy segítséget nyújthat, de ezek hiányában a képzelet és az emlékezet megmozgatása is megteszi a magáét.

4. Egyenértékek keresése

Az előző pontban leírt gyakorlat kétélű játék. Mint az előbb már utaltunk rá, nagyon gyakran megtörténik, főleg próbálkozásaik kezdetén, hogy a tanulók a táblára felírt szavakból egyszerűen összeállítanak egy szöveget. Ez a jelenség sem teljesen érdektelen, itt azonban csak azzal a változattal foglalkozunk, amikor az egyedi szöveg létrehozása sikerül. A „sikertelen" próbálkozások elemzésére egy később megírandó tanulmányban szeretnénk visszatérni.

Ha az észleletek számbavétele jól sikerült, akkor a tanulók többségénél két dolgot értünk el. Egy: az ábrázolandó szituáció típikusságának felismerésén túl a tanulók külön-külön megállapodnak egy-egy egyedi szituáció mellett. Kettő: maga a szituáció egyedisége olyan mértékben elevenítődik fel, hogy ábrázolás esetén ez az egyediség a külső szemlélő (olvasó) számára dekódolható. Az elmondottakkal szembe lehet helyezni egy tapasztalati megfigyelésnek címkézett elvi kifogást: hiába a legalaposabb előkészítés, mert egyedi szöveget úgysem tud minden tanuló létrehozni, az egyéni szöveg létrehozásához különleges képességek (tehetségek) kellenek. Ez a nézet pedig ahhoz a gyakorlathoz vezet, hogy valamirevaló szövegeket csak a jó tanulóktól várunk. A kevésbé jóktól pedig *csak* olyant, hogy lehetőleg ne sértsék a nyelvhasználat alapvető törvényeit (pl.: nagybetűk használata, pont és vessző kitétele, beszélt szövegben a szavak, szóvégek hallható kiejtése stb.) és a leírt mondatoknak „legyen értelme". Nem célom ennek a gyakorlatnak az elemzése vagy bírálata. Csupán arra szeretnék utalni, hogy amit elmarasztalhatunk az nem annyira a tényleges tanári gyakorlat (amely elméletileg egykettőre felcserélhető valami mással), hanem az a szemlélet, az az elméleti „háttér", amely az egyedi szöveg létrehozásának képességét kevesek kiváltságának tartva mintegy legalizálja a jelenlegi gyakorlatot.

Tapasztalataim szerint minden tanuló rendelkezik elegendő számú feldolgozott, értelmezett észlelettel ahhoz, hogy megfelelő feltételek esetén nyelvileg kifejezhessen egy, közte és a környezet egy részlete között megteremtődő viszonyt. A szöveg létrehozása választás, keresés. A tanulmány elején bevezetett fogalommal élve: egyenértékek keresése. Térjünk vissza már ismert példánkhoz, a falomb

zöldjének kifejezéséhez. Mint mondottuk, a természetes szín a nyelv révén visszaadhatatlan. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne lenne „kifejezhető", ábrázolható, ha rendelkezünk olyan egyenértékekkel, amelyek számunkra kifejezik a falomb zöld színét és megvan a lehetőségünk arra, hogy egyenértékeinkkel szabadon dolgozhassunk. A tanár feladata az, hogy segítse az egyenértékekkel végzett műveleteket, a megfelelő egyenértékek megtalálását, a választást. Maga a választás mozzanata „fekete doboz", amibe nem tudunk beletekinteni, de a bemenő és kijövő információk elemzése hozzásegíthet a választás mechanizmusának megértéséhez. A tanár munkája nem más, mint a választás körülményeinek optimalizálása. Persze a falomb zöldje nagyon egyszerű példa. Az egyedi szövegek nem csupán egymás mellé helyezett egyenértékeket sorolnak fel, hanem megszervezik az egyenértékek hierarchikus rendjét is. Ebben a hierarchiában a kijelölt hely, a többihez való viszony is egyenérték-jelleggel bír. Ennek boncolgatása viszont már meghaladja jelen tanulmány kereteit. Még értelmeznünk kell az utolsó mozzanatot, magát a kész szöveget és az értékelést.

5. Szöveg, értékelés

Köztudott, hogy egyetlen jól bevált (?) visszacsatolási eljárásunk van, az osztályozás. Az általunk felvázolt út végére azonban az osztályozás nagyon nehezen illeszthető oda. Már csak azért sem, mert minden szöveg csak önmagához mérhető. A megszokott értékelési gyakorlatot olyan meggondolások teszik kérdésessé, amilyeneket ma nem szokás emlegetni. Felmerülhet például az, hogy a megjelölt téma a tanulók egy részének nem információ, nem idéz fel semmiféle szituációt. Vagy egyszerűen a tanár nem jól végzi a feladatát és nem sikerül aktivizálnia a célbavett észleleteket. Ám van egy ezeknél furcsább akadály is: ha sikerül elérnünk, hogy a tanulók egyedi szövegeket hozzanak létre, akkor az egyén—környezet viszony olyan elemei is megfogalmazást nyerhetnek, amelyek az iskola értékrendszere szerint rossznak vagy deviánsnak minősülnek. Ezekre ugyebár nem lehet jó jegyet adni. És csak egyszer kell „rossz"-nak minősítenünk egy egyébként őszinte szöveget, már kezdhetjük elölről a meggyőzés aprómunkáját. Csak egy példát vegyünk, a lehető legártatlanabbat. Módosul a „helyes szöveg" fogalma. Jelentése lehet egy félbehagyott mondatnak, megjelenhetnek fölös számban tájnyelvi elemek, a szöveg egésze fontosabb lesz, mint az egyes mondatok értelmes vagy nem értelmes volta stb. A felsorolt buktatók ellenére értékelni kötelező. A kérdés az, hogy milyen formában lehet azt megoldani. Bármilyen formát választunk is, alapvető követelmény az lesz, hogy a választott értékelési forma segítse és ne akadályozza az 1—4 pontban bemutatott folyamatokat. Ezt csak úgy érhetjük el, ha a végzett munka valamely paraméterét választjuk értékelési szempontnak.

Ha azt mondjuk, hogy a szövegek létrehozása nem más, mint kifejezés, akkor ebből a megállapításból húzhatunk valamelyes hasznot az értékelés szempontjainak meghatározásához. A kifejezés az egyben közlés is, kommunikáció. Ezt a következtetést igazolja a tanár gyakorlata is, aki a szövegek előkészítése során információkkal igyekszik „ingerelni", közlésre késztetni a tanulókat. Ha a szövegek létrehozóit ezek szerint közlőnek vesszük, magát a szöveget pedig közleménynek, akkor értékelői státuszunk elvben egyszerű: befogadókká kell válnunk.

Nem azt mondjuk, hogy nem lehet jegyet adni. Lehet, de csak az egyes szövegek mércéje, és nem valamiféle elvont felettes elv szerint. A szövegek csoportos vagy egyéni megbeszélése pedig egyenesen elkerülhetetlen. Persze értékelésen nem a jó és a rossz dolgok felsorakoztatását és szembeállítását, hanem a téma újbóli felelevenítését és további árnyalását értve. Jól megszervezett munka esetén két-három hónap elteltével a tanulók többségénél a közlés már nem kényszer és szívesen vállalkoznak arra, hogy kérésünkre szövegeket alkossanak. Ez pedig a mai helyzetben a legtöbb, amit célul tűzhetünk ki magunk elé.

BÍRÓ ZOLTÁN

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXVIII. évf. 1984. 2. szám

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

ÉVEK ÉS HAZAJÁRÓ LELKEK SÜTŐ ANDRÁS TRILÓGIÁJÁBAN

1. Az egy kötetbe foglalt két történelmi dráma után a *Káin és Ábel* megjelenésekor (Igaz Szó 1977/11.) joggal merült fel a kérdés: tartalmi-strukturális egységbe és ilymódon trilógiába szerveződik-e a három mű, avagy csupán külsőleges szempontok, a megjelenések viszonylag gyors egymásutánja (Igaz Szó 1974/3, 1975/6 és 7, 1977/11.) és az egy kötetbe foglalás (*Három dráma*. Kriterion, 1978.) teremtik meg az összetartozás látszatát.

A méltatások-értelmezések szinte kivétel nélkül — az eltérések többé-kevésbé árnyalt jelzése mellett — a három dráma szerves összetartozását hangsúlyozzák.

„Trilógiává [...] nem a vallás-, illetve művelődéstörténeti kapcsolás teszi a három drámát" — állapítja meg Kántor Lajos. „Ábel és Káin modell-értékű magatartásának a szembesítése az etikai-esztétikai kapocs."[1]

Az ismertetés-szintet meghaladó értelmezések mindegyikében, többé vagy kevésbé kifejtett formában megjelenik ugyanez a gondolat, eltérés „csupán" a Káin, illetve Ábel nevével jelzett két magatartásmód felvázolásában, a kettejük közötti konfliktusok minősítésében jelentkezik. A trilógiát egységes szempontok alapján elemző értelmezésnek azonban éppen e sokféleség okán tisztáznia kell, mitől válik e két magatartásmód, illetve szembesülésük modellértékűvé. Ha ugyanis a *Káin és Ábel*ben megjelenő kétféle magatartásmódot és szembesülésük egész rendszerét modellként, a trilógia drámáinak egységét megteremtő szervezőelvként fogadja el az értelmezés, bizonyítania kell azt is, hogy ez a modell az előző két dráma értelmezésében is kulcsként alkalmazható. (Erre külön tanulmány keretében kerülhet csak sor.)

Más megközelítésben, eltéréseik alapján vizsgálva a Sütő-drámákat, Zappe László etikai, politikai-történelmi és pszichológiai meghatározottságú rétegeket különít el a három dráma konfliktushelyzeteit működésbe hozó motivációk rendszerében. A bonyolult egymásra tevődések és átfedések jelzése mellett maradéktalanul érvényes tanulmányának az a megállapítása, amely szerint „... az egyes darabokban a hangsúly más-más mozzanatra esik: az *Egy lócsiszár virágvasárnapjá*ban inkább az erkölcsi, magatartásbeli kérdés kerül előtérbe, míg a *Csillag a máglyán* erősebb hangsúlyt tesz a politikai, történelmi problémákra".[2] Bár tételesen nem fogalmazza meg, Zappe László gondolatmenetéből nyilvánvalóan következik, hogy a *Káin és Ábel*ben az előző két drámában fontos, de alárendelt szerepet játszó pszichologikum, az alkati-antropológiai mozzanatok válnak meghatározóvá.

Ennek az általánosító-antropologizáló szándéknak ad formai-tartalmi keretet a történelmi tér és idő konkrétumaitól elvonatkoztató biblikus-mitológiai tárgyválasztás és a történelmi drámákkal kifejezésformában is szakító kamaradarabjelleg. Itt, a biblikus tárgyválasztással szoros összefüggésben kell szólnunk egy olyan dramaturgiai problémáról, amelyet az igényesebb értelmezések többsége a *Káin és Ábel* színrevitelének sebezhető pontjaként említ. Az egész cselekményt, az összes többi szerepkörök viszonyrendszerét meghatározó, ám csupán közvetve megnyilvánuló isteni hatalom szerepeltetése okán több jelenetben konkrét és elvont mozzanatok olyan egymásmellettisége valósul meg, amely a színpadi látvány nyelvére csupán dramaturgiailag kevésbé hatásos — monológgal kísért — állóképként fordítható le (Káin, de különösen Ábel pörölése az Úrral, Ádám nagymonológja a harmadik felvonás elején). Látszólag ugyanúgy, mint Sütő első történelmi drá-

---

1 Kántor Lajos, *A tiltakozás metafordi*. Lásd K.L. *Korváltás*. Kriterion 1979. 48.
2 Zappe László, *Káin és Ábel*, Kritika 1978/5. 26.

májában, az alárendelő viszonyok piramisának csúcsa, a sorsdöntő végső ítéletet meghozó szereplő itt sem jelenik meg a színen, csak hangjával van jelen. (Ám több jel is arra mutat, hogy az Arabellát áldozatul követelő hang csupán Ábel szorongó istenfélelmének hallucinációs kivetítése.)

Itt csupán jelzésszerűen utalhatunk arra, hogy ez az elvont, dramaturgiailag problematikus szerepkör az *Egy lócsiszár virágvasárnapjá*ban egy illúzión való túllépés felemás, még bizonytalan megfogalmazódásaként értelmezhető, amelyben még jelen van a hatalmi közvetítés kizárólagos felelősségét hangsúlyozó szemlélet moralizáló leegyszerűsítése, de meghaladásának igénye is érzékelhetővé válik.[3] Ugyanez a szerepkör a *Káin és Ábel*ben merőben más, jóval összetettebb jelentéssel tér vissza, amennyiben az Édenben még közvetítés nélkül gyakorolható, éppen ezért eszményien tökéletes hatalom metaforájaként értelmezhető. A hozzá való emberi viszonyulás akkor válik problematikussá, a dráma tulajdonképpeni cselekménye akkor kezdődik, amikor ezt az édeni közvetlenséget egy kényszerű transzcenzuson alapuló, csak a hit közvetítése által fenntartható kapcsolattípus váltja fel az Édenből kiűzött emberpár és leszármazottaik istenhez való viszonyulásában.

Ez a megoldás azonban magában hordozza azokat a dramaturgiai gyengeségeket, amelyeket Lukács György egy fiatalkori művében a következőkben jelez: „Az olyan küzdelem, amely egymással semmiféle arányban nem álló felek között játszódik le (például az ember küzdelme az istenséggel, vagy valami más titokzatos, abszolút erejű hatalommal, mint az örökletesség stb.) nem lehet drámai." Az abszurd drámák valamelyes ismeretében megfelelő fenntartással és történetiségében kell figyelembe vennünk Lukács Györgynek ezt az 1911-ből származó megállapítását. De ha témáját tekintve abszurdnak fogadnók is el Sütő András *Káin és Ábel*jét,[4] még ebben az esetben is érvényes erre a drámára, különösen pedig az említett jelenetekre az idézett lukácsi gondolatot záró következtetés: „...ez a küzdelem csak meddő eksztázisban fejezhető ki, csak szavakban, csak intimen, líraian, egyénien, a tehetetlen düh vagy fájó rezignáció legfeljebb líraian megható kitőréseiben."[5]

Ilyenformán nem véletlen, hogy a *Káin és Ábel* nyelvezetéről szólva Illés Jenő a drámai nyelv funkciójának megváltozásáról beszél, a cselekvéssel egyenértékű, mágikus, „tett-értékű szó"-ról, amely „a nyelvi energiák vulkánszerű feltörésében, sistergő fényeiben válik drámai erejüvé."[6] E funkcióváltás előzményeként feltétlenül meg kell említenünk, hogy az előző két történelmi drámában a szó, az Ige olyan történelmi közegben jelenik meg, amelynek legfontosabb korjellemzője egy mindaddig egységes vallásrendszer ellentétes vonulatokra való felbomlása. Kolhaas és Luther ellenében a Münzer-párti Nagelschmidt, Szervéttel való vitájában Kálvin — mindegyikük egyaránt a Bibliában keres és talál igazolást cselekedetei és a tetteket meghatározó értékrend igazolására. Az ellentétes értelmezések önálló életre kelve intézményekben és mozgalmakban objektiválódnak, és életre-halálra fordítják egymással szembe hordozóikat, azokat, akik valamikor — az értelmezések szétválasztása előtti időkben — éppen az egységes jelentés kötelékében tartoztak össze.

Az egységes jelentésnek ez a felbomlása egyfelől, másrészt az eltérő értelmezések önállósult léte, amely csírájában már megütközésük lehetőségét hordozza — mindezek konvergáló alkotáslélektani indítékokként irányíthatták Sütő figyelmét a bibliai teremtés-mondára. Az édeni harmóniából kiűzetett első emberpár, illetve az éden kínzó hiányát öröklő második nemzedék története, az emberiség kezdeteinek mítoszok ködébe vesző, metaforikus derengésű hajnali ideje több szempontból is alkalmas a két történelmi drámában megkezdett gondolatmenet folytatására. Egyrészt a teremtés mítosza értelmezhető — vagy átértelmezhető — az első egységes jelentés(adás) metaforájává; az édeni párkapcsolatban testet öltő harmonikus emberi viszonyok felbomlása a kiűzetés aktusa, következésképpen archetípusként ábrázolható: az egységes jelentés ellentétes tendenciákra bomlásá-

---

3 Lásd erről bővebben az *Egy lócsiszár virágvasárnapja* végjátékának elemzését: Lázok János, *A céltól az eszközig: a Sütő-novelláktól a Sütő-drámáig.* NyIrk. XXV, 27—30.

4 Lásd erről bővebben Gálfalvi Zsolt paradoxonát, mely szerint a Sütő-drámák szereplői azáltal válnak tragikus hősökké, hogy „cselekedeteikkel elindulnak az *Éden* felé vezető úton — a nemlétező felé vezető út ugyanis létezik." G. ZS. *Sütő András drámái és az Éden kristályfái* [bevezető tanulmány a trilógia második hazai kiadásához]. Lásd Sütő András *Három dráma.* Buk., 1982. 5.

5 Lukács György, *A modern dráma fejlődésének története.* Bp., 1978. 34.

6 Illés Jenő tanulmányát lásd Sütő András idézett kötetében *Három dráma.* Buk., 1982. 301.

nak ősmetaforájaként, minden későbbi jelentésosztódás és az ezekből származó konfliktusok mitikus keletkezéstörténeteként.

Másrészt az eredeti, egységes ősjelentéstől elidegenülő, esetleg éppen ellene forduló származék-jelentések ábrázolása számára (a hangsúly itt a másodlagos jelentésnek az eredetitől elszakadó, önállósult létén van) ideális közeg a bibliai teremtés-mítosz, amelyben a szónak teremtő funkciója, denotátumát a kimondással egyidőben létrehívó mágikus ereje van. Szavak, a kimondók szubjektumától függetlenülő szavak, döntik el Arabella, közvetve tehát a két testvér sorsát az első felvonásbeli választás-jelenetben, amikor a dönteni képtelen Arabella még ikerségük teljes egységében érzékeli őket; aminthogy egyazon műnek az ellentétes és önálló életre kelt értelmezése — legitimációs, illetve ellenzéki ideológiává válása — fordítja egymással szembe Luther és Münzer híveit, ez ütközteti életre-halálra Kálvin és Szervét biblia-magyarázatát, az Institutiót és a Restitutiót.

2. A lehetséges indítékok közül csupán a jobb áttekintés érdekében választottuk külön és soroltuk utolsó helyre azokat az életrajzi mozzanatokat, amelyek az eddig elmondottakkal szoros összefüggésben Sütő tárgyválasztását meghatározták. A tulajdonképpeni értelmezés bevezetéseként e mozzanatokra csupán művön kívüli tényezők, műhelyvallomások alapján utalhatunk, mivel jelenlétük és hatásuk a dráma sokat emlegetett — ám igen kevéssé elemzett — lírai jelentésrétegében rendkívül áttételes, csupán a trilógia drámáinak mélyszerkezetében kimutatható.

„A kezdet örök varázsa" című írásában Sütő András egyik pályatársa így emlékezik vissza nemzedékük indulására: „[...] ha ifjonti gőzzel mi is azt hittük, hogy velünk kezdődik az igazi világ és benne az irodalom, ebben volt szemernyi igazságmag is: akkor, felszabadulásunkkor, valóban minden újrakezdődött, és valami egészen új, eddig ismeretlen volt keletkezőben."[7]

„El nem hittem ugyan, de valahol mégis fölszivárgott bennem a korszak hangulata: »Velünk kezdődik a világ!«"[8] — hitelesíti Kovács János fentebb idézett vallomását Sütő 1878-as keltezésű visszaemlékezése. A két idézetben most nem a visszaemlékezőknek az induláshoz, a pályakezdéshez való eltérő viszonyulása a megjegyeznivaló, hanem a bennük megszólaló korhangulat, amelyet így idéz fel Kovács János: „Annyi bizonyos, hogy ennek a forradalmas kornak az irodalma egyértelmű volt, mert maga a forradalom tett mindent egyértelművé. [...] a kétségek fölött uralkodott a bizonyosság, még ha a megingathatatlan bizonyosságot meg is környékezte az őszinte hittel tejtestvér tévedés."[9]

„Vegyes vitézek voltunk: novellista kondásfiúk, hercegivadékok, munkásírók, katolikusok és hivatásos forradalmárok, helyesírási gondokkal küszködők és tizenhét nyelven olvasó tudósok" — jelenik meg ennek az egyértelműségnek árnyaltabb, de még így is — sőt, így még inkább! — idillikusnak tűnő hangulata Sütő egy korábbi visszaemlékezésében. „Idill? Közelség inkább: úgynevezett népiek és urbánusok emberközelsége — tudatosan vallott vagy csak megsejtett eszmények mindinkább erősködő vonzáskörében; írás és társadalmi szolgálat kart karba öltése abban a hitben, hogy a világ teremtésének vagyunk részesei."[10]

De a korszakot idéző Sütő-emlékezésekben, beszédes című cikkgyűjteménye legfontosabb írásaiban az „idill" ellenpontjaként, már-már kényszeres következetességgel térnek vissza az őszinte hit érzéki megjelenítése mellett a „hittel tejtestvér" tévedések következményei: a közös világteremtésként átélt nemzedéki és eszmetársi egység darabokra tört cserepei, az „írót íróval agyoncsapó" taktika pusztításai, a személyi veszteségeknél talán még súlyosabb bizalmi válság. „Hányan voltunk, akik úgy gondoltuk: eszmetársunkkal sétálunk az utcán, holott az már potenciális ellenfelünk volt a konjunktúra széljárásában. Nem attól kellett tartanunk, aki ismeretlenül lépett a színpadra, hanem akivel hosszú évek kovácsoltak össze a közös szereplésben."[11]

E hajdanvolt, világteremtésként érzékelt összetartozás felbomlásának mitikus keletkezéstörténetét és saját tapasztalatai alapján leszűrt törvényszerűségeit írta meg a *Káin és Abel*ben Sütő András, de nem a nosztalgikus emlékidézés idillte-

---

7 Kovács János, *A kezdet örök varázsa*. Igaz Szó 1971/4. 595.
8 Sütő András, *Évek – hazajáró lelkek*. Kriterion, 1980. 41.
9 Kovács János i.m. 598.
10 Sütő András, *Istenek és falovacskák*. Kriterion, 1973. 60.
11 Sütő András, *Évek – hazajáró lelkek*. Kriterion, 1980. 28.

remtő szándékával, és nem csupán pályakezdésére, saját nemzedékére vonatkozó érvénnyel. Drámájában az emberi kapcsolatok és viszonyulások alakulásának — egy sajátos erőtérben való felbomlásának — olyan általános törvényszerűségei jelennek meg, amelyek a szokvány szerint mindig édeni szépségű múlt helyett kevésbé csábos idődimenziók felé irányítják az olvasó figyelmét.

A visszaemlékezések és műhelyvallomások alapján felállítható az a munkahipotézis, mely szerint a tudatalakító szándék — a múltat a jelen és a jövő megértésének szolgálatába állító alkotói szemlélet — formateremtő elvként működik a trilógia drámáiban, de különösen a *Káin és Ábel* esetében. A trilógiát egységes szempontok alapján megközelítő értelmező azonban csupán részletekbe menő, induktív alapvetésű elemzéssel bizonyíthatja, hogy a *Káin és Ábel*ben (áttételesebb formában pedig a két történelmi drámában is) valóban ez az alkotói szemlélet a dráma cselekményét, a cselekmény tagolását, a szereplőstruktúrát és a szerepkörök tartalmát egyaránt meghatározó formateremtő elv.

Az értelmezés feladata esetünkben az — bár ez szigorúan vett tudományos célkitűzésnek egyszerre sok is, kevés is —, hogy segítségére legyen szerzőnek és értelmezőjének egyaránt egy árnyalt, mindennemű kizárólagosságoktól mentes múltszemlélet kialakításában. A visszakísértő évek tapasztalatai csak így, a szükségszerűen torzító végletes megítélések kiküszöbölésével, a radikális tagadás és az átlátszó apológia elvetésével áilíthatók a jelen- és jövőértésünk szolgálatába.

LÁZOK JÁNOS

DESPRE TRILOGIA DRAMATICĂ A LUI ANDRÁS SÜTŐ

(Rezumat)

Autorul are ca scop verificarea ipotezei mult discutate privind strînsele relații ideatice și structurale ale dramelor: *A lócsiszár virágvasárnapja, Csillag a mágyán, Káin és Ábel* de András Sütő. Avînd în vedere interpretările deja formulate în acest sens, articolul demonstrează într-un mod sistematic și consecvent coerența trilogiei din punct de vedere filozofic, ideologic, etic și structural, aducînd în acest sens argumente noi care se bazează pe mărturisiri autentice privind deceniul istoric hotărîtor în care o întreagă generație de intelectuali — din care face parte și András Sütő — a trăit conflictele adînci din care se inspiră trilogia.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXVIII. évf. 1984. 2. szám

KACSÓH PONGRÁC TANULMÁNYAI KOLOZSVÁRON

Kacsóh Pongrác tudományos igényű életrajza még megíratlan. Kétségtelen azonban, hogy abban előkelő helyet foglal majd el Kolozsvár, ahol egy évtizedet töltött. Kacsóh Pongrác (1873—1923) élete alkotó szakaszát Budapesten töltötte ugyan, de középiskoláinak második részét, egyetemi tanulmányait pedig teljes egészében a Szamos menti városban végezte. E kevéssé ismert életszakasz bemutatására abból az alkalomból vállalkozunk, hogy előkerültek Kacsóh Pongrác egyetemi iratai.[1] A kapcsolatos kutatások során Kacsóh tanulóéveinek több érdekes mozzanatára derült fény. Bemutatásuk azért is indokoltnak látszik, mert gazdagíthatják zeneszerzőnk életrajzát.

Egyetemi iratainak első darabja születéséről tájékoztat.[2] Születési anyakönyvi kivonatából kiderül, hogy most múlt születésének 110. esztendeje (1873. dec. 15). Teljes keresztneve: Pongrác Lajos Márton. Atyja: Kacsóh Lajos „vasúti társulati hivatalnok", református, édesanyja: Lukács Róza r. kat. vallású volt. Mikor meglátta a napvilágot, a szülők budapesti lakása a Lipót ú. 12. sz. alatt feküdt.

A gyermek édesapjának foglalkozása adja a fogódzót annak megértéséhez, hogy miért is költöztek a szülők Kolozsvárra. 1870-ben készült el a Nagyvárad—Kolozsvár vasútvonal, 1873-ban felépült a kolozsvári állomás. A vasút üzemeltetésére szakszemélyzet kívántatott. Így került hát a család Kolozsvárra.

A 13 éves Pongrácot a helyi református főgimnázium IV. osztályába íratták. Apáczai egykori kollégiumában tanult azután 1886-tól 1891-ig, a középiskolai tanulmányait lezáró érettségi letételéig. Középiskolai tanulókora az egykori Farkas (mai Kogălniceanu) utcai kollégiumban pergett le. Az 1801-ben befejezett impozáns épület bejárata fölött vörös márványba vésett arany betűkkel útravalóul napjainkig ott áll a latin nyelvű felirat: *Litteris et pietati sacrum* (A tudományoknak és a kegyességnek szentelve).

Az intézményt akkoriban dr. Török István igazgató vezette. Török neves történészként ismert, több tankönyvön és tanulmányon kívül szerzője a Kolozsvári Református Kollégium háromkötetes történetének (1905). Az intézménynek internátusa, nagyszerű könyvtára és több szertára volt. Ifjúsági önképzőkörét dr. Csernátoni Gyula német tanár irányította, az ifjúság *Remény* címen lapot is szerkesztett. A kollégium munkájáról évente megjelenő értesítő számolt be, élén kiváló tanári kar állott.

Az 1886—87. évi értesitőben már ott szerepel a IV. gimnazista, „új" tanulóként nyilvántartott Kacsóh Pongrác is.[3] Iskolai tantárgyai közül minket közelebbről azok érdekelnek, melyek szorosan kapcsolódnak hivatásához. Közülük a magyar nyelv és irodalom (ahonnan nem egy zenei müve komponálásában ihletődött) és természetesen a müvészi pályájában olyan nagy fontosságra jutott ének és zene. Ezekhez hozzá kell adnunk a tanári élethivatásként választott tárgyakat: a mennyiségtant és természettant (fizikát).

Magyar tanára Szabó Sámuel volt, aki 1868 óta müködött a kollégiumban, magyart az V—VIII. osztályokban oktatott. Ő volt a híres kollégiumi könyvtár őre és az „Ifjúsági olvasó egylet" elnöke.[4] Később ő tanította a kollégium másik jól ismert diákját, Szabó Dezsőt is. A Kacsóh Pongrácnál hat évvel fiatalabb író emlékezéseiben *(Életeim)* eredeti módon, sodró stílussal és mozgalmassággal, egyben

---

[1] Állami Levéltár. Kvár. A „Babeş-Bolyai" Tudományegyetem lvt. Beiratkozott hallgatók iratai. Mennyiségtan-Természettudományi Kar. 876. doboz. 184. sz. Kacsóh Pongrác iratai (ezután; Kacsóh P. egyet. iratai).

[2] Kacsóh P. egyet. iratai. *Kivonat a budapesti ev. ref. egyház keresztelési anyakönyvéből.*

[3] *A Kolozsvári Evang. Reform. Kollégium Értesítője* [ezután Kvári Ref. Koll. Ért.] *az 1886—7. évről.* Kolozsvár 1886. 53.

[4] Kvári Ref. Koll. Ért. 1886—7. 38.

a nála szokásos túlzással és iróniával rajzolja meg a jócskán megöregedett és gúny tárgyává vált negyvennyolcas Szabó Sámuel alakját. Szabó Dezső szerint öreg tanára folyton elérzékenyült és „borzasztóan takarékos" volt. Tanításának célját abban összegezi, hogy „olyan mennyiségű hazafias lelkesedést raktározzon el a fiúkba, mely az élet minden alkalmában készen álljon kezük, illetőleg szívük ügyében".[5] 1897-es nyugalomba vonulása előtti években, mikor az írót tanította, Szabó Sámuel valóban elég idős volt ahhoz, hogy „öreg"-nek szólítsák (1829-ben született). A 48-as szabadságharcban való részvétele egy életre élmény maradt számára. Különben több külföldi egyetemen megfordult, igen művelt, számos nyelvet tudó tanár (Szinnyei életrajzi lexikona feljegyzi róla, hogy anyanyelvén kívül németül, franciául és angolul írt és olvasott, de ismerte az olasz és a román nyelvet is). Jelenlétét a közéletben lapszerkesztői munkássága, több könyve és számos cikke jelzi (Szinnyei, MIr. XIII, 263—66). Úgy véljük, hogy a Kacsóh Pongrácot fiatalabb éveiben oktató Szabó Sámuel mint tanár, könyvtáros és olvasó-egyleti elnök sok értékes információhoz juttatta, s hozzájárult az ifjú szellemi-lelki formálásához.

Tudós professzorok tanították mennyiségtanra és fizikára is. A IV. és VIII. osztályokban mennyiségtan tanára dr. Sárkány Lajos volt. Sárkányt kiválóan képzett szakemberként ismerik, a berlini egyetemen is megfordult, doktorátust szerzett, és több tankönyvet is írt. Az ugyancsak reáliákat oktató édesapja örökébe lépett, és — éppen abban az esztendőben, mikor Kacsóh Pongrác tagja lett az iskolai közösségnek (1886) — kezdte meg tanári működését. Akkor tartotta meg székfoglalóját a mennyiségtan fontosságáról, mely a kollégiumi értesítőben is megjelent (Szinnyei, MIr. XII, 196—98). Másik mennyiségtan tanára, Szathmári Ákos, az V—VII. osztályokban tanította, gimnáziumi tanulmányainak két utolsó évében ő oktatta fizikára is. A maga területén ugyancsak kitűnő szakember volt, aki több tudományos cikket írt hazai és német szaklapokban. Írt egy könyvet is a fénytan tárgyköréből.[6]

A szerencse úgy hozta, hogy Sárkány professzor nemcsak szigorúan vett tantárgyának legyen szakembere, hanem egyben zeneértő is. Az iskolai értesítő évfolyamaiban neve után éveken át feljegyezték, hogy a kollégiumi „ének- és zenekar dr. Sárkány Lajos műértő felügyelete alatt végezte tanulmányait s működött" ünnepélyeken és hangversenyeken.[7] Egyébként, mikor Kacsóh Pongrác átlépte a kollégium küszöbét, az I—IV. osztályban Benedek Sámuel volt „az egyházi és műének tanára", aki főállásként a tanítóképzőben dolgozott. Ugyancsak vendégtanárként oktatott zenét a felső osztályokban Stöger Béla. Az 1887—88. iskolai évben azonban új zenetanár került helyébe. Az értesítő boldogan jelenti: „A zene- és énekkarok vezetésére Farkas Ödön urat, a kolozsvári zenekonzervatórium igazgatóját nyertük meg", aki aztán „tanított műéneket a V—VIII. osztályosoknak, zenét az önként vállalkozóknak".[8] Nevét érdemes megjegyezni, mert a *Zenei lexikon* szerint Kacsóh Pongrác „Farkas Ödön tanítványa volt Kolozsvárt".[9] A kettőjüket összekötő zenei kapcsolat minden bizonnyal ebben az időben kezdődött. A gimnazista ifjú sokat tanulhatott tőle. Hiszen a kortárs id. Ábrányi Kornél szép szavakkal szól róla: „nagy elismerés illeti Farkas Ödönt, a kolozsvári zenekonzervatórium érdemdús igazgatóját, aki *Vezeklők* című, keleti szövegű és színezetű első operája után mint magyar opera-író *Balassa Bálint*jával vonta magára különösebben a közfigyelmet." Ábrányi elismerően beszél Farkas termékeny zenei pályájáról és ügybuzgalmáról is.[10]

Kacsóh Pongrác kiváló tanulónak bizonyult, és mindvégig részesült a kollégiumi alapítványokból. Az 1886—87. tanév első felében 4, a másodikban pedig 7 forint ösztöndíjat kapott, V. gimnazista korában pedig a „Halmágyi István alapítványból könyvjutalmat és 5 forintot". A VI. gimnázium jutalmazottjai sorában már első helyen áll Kacsóh Pongrác, aki többek alapítványából igen szép pénzösszeg, 22 forint jutalomban részesült. Megőrizte első helyét a VII. gimnáziumban is, mikor különböző alapítványokból 36 frt volt jutalma (ebben az összegben benne van az a 20 frt is, amit „Szilágyi Béla erdő-számtanácsos úr ajándékából számtani pályázaton nyert"). A középiskolát záró VIII. osztályban kiváló eredményeiért Szé-

---

[5] Szabó Dezső, *Életeim*. Bukarest, 1982. I. k. 326—7.
[6] Kvári Ref. Koll. Ért. 1886—7. 34, 39, 25—37; Szinnyei, MIr. XIII, 448.
[7] Kvári Ref. Koll. Ért. 1887—88. Kvár, 1888. 46.
[8] Kvári Ref. Koll. Ért. 1887—88. Kvár, 1888. 46.
[9] *Zenei Lexikon* (Szerk. Szabolcsi Bence és Tóth Aladár). Bp., 1930. I. 528.
[10] Ábrányi Kornél, *A magyar zene a 19-ik században*. Bp., 1900. 634.

kely József alapítványából 25 frt-tal jutalmazták[11] (a nyert jutalmak értékének szemléltetésére említjük, hogy 1890-ben a búza mázsájának ára 8 forint volt).

Kiváló gimnáziumi tanulmányaira tette rá a koronát azzal, hogy 1891. júniusában az érettségi vizsga minden tantárgyából (magyar, német, latin, görög, történelem, matematika és fizika) jeles eredmény ért el.[12] Szilárd alapot szerzett felsőbb tanulmányaihoz, melyeket 1891 őszén Kolozsváron kezdett meg. Egyetemi munkájának legfontosabb forrása az ugyancsak előkerült *Index lectionum* (Leckekönyv). Eszerint 1891. szeptember 10-én, 18 évesen iratkozott rendes hallgatóként az egyetemre, és négy éven keresztül volt az intézmény Mennyiségtan-természettudományi Karának hallgatója. Választott szakja a mennyiségtan és fizika volt.[13]

Ennek megfelelően alakult az általa látogatott kurzusok ügye. Professzorai között a legjelentősebbek: dr. Vályi Gyula, az elemi mennyiségtan és természettan, dr. Martin Lajos, a felsőbb mennyiségtan, dr. Abt Antal, a kísérleti természettan és dr. Farkas Gyula, a mennyiségtan-természettan tanára. Vályi és Martin levelező tagjai voltak a Magyar Tudományos Akadémiának. Martin a helyi csillagvizsgáló intézetet is vezette, Abt pedig a természettani intézet igazgatója volt. Abt professzor kitűnt a föld mágnesességének kutatásában. Martin Lajos a Kar dékáni tisztségét is betöltötte. Tudományos-technikai pályafutásának fontos mozzanata, hogy éppen akkoriban közölte tanulmányait „A madárrepülés általános elmélete" címen, 1893-ban pedig szabadalmat kapott újtípusú repülőgépére, a „lebegő kerék"-re. Martin már több évtizede melengette magában a repülés tudományos megalapozásának gondolatát és gyakorlati kivitelének lehetőségeit. Farkas Gyula neve után az egyetem kiadványaiban ott szerepel „a páduai egyetem honoris causa természettudományi doktora" megtisztelő címe is. Farkas az elméleti fizika kiváló művelője volt, aki Jedlik Ányos hatására kezdte meg természettudományi tanulmányait.[14] Nyugodtan elmondhatjuk tehát, hogy Kacsóh Pongrácot kitűnő szakember gárda tanította-oktatta.

I. éves korában, az 1891—92. tanévben a fiatalember Vályinál algebrát, trigonometriát, az analitikus függvények tanát, projektív mértant és elemi mennyiségtani gyakorlatokat hallgatott, illetve végzett. Külön érdekességként említjük, hogy Vályi a II. félévben külön kurzust tartott *Bolyai appendixéről* is. Martin professzor ugyanakkor a „Differential- majd az integrál calculus alkalmazásá"-ról és a csillagászati tudományok fejlődéséről adott elő. Abt Antalnál a kísérleti fizikát tanulta, a hővezetés, -sugárzás és -terjedés tanát hallgatta.

A II. éven továbbra is részt vett Vályi *(Elemi mennyiségtani gyakorlatok, Algebrai egyenletek fejlődése, Elemző mértan, Abel-féle egyenletek)*, Abt *(Fénytan, Fizikai gyakorlatok)* és Martin *(Csillagászati és felsőbb mennyiségtani gyakorlatok)* professzorok óráin. Egyben megkezdte Farkas Gyula kurzusainak látogatását *(Energetika, Az energia terjedése, A hő terjedésének elmélete, Analitikus mechanika,* gyakorlatok).

A III. éven látogatott előadások és szemináriumok között volt Martin professzornál: *Differentialis egyenletek* és *Felsőbb mennyiségtani gyakorlatok*, Vályinál: *Algebrai görbék, Invariánsok* és *Elemi mennyiségtani gyakorlatok*, Abtnál: *Elektrolízis* és *Természettani gyakorlatok*, Farkasnál: *Analitikus mechanika* és gyakorlatok, *Erőfüggvények, Fizikai mérőeszközök* és gyakorlatok.

IV. éves korában a mennyiségtan órák már teljesen kimaradtak, fizikából Abtnál *(Elektromos indukció* és *Természettani gyakorlatok)* és Farkasnál *(Elméleti fizika* és *Energetikai gyakorlatok)* egyaránt az alkalmazásra tevődött a hangsúly. Új tárgyként jelennek meg *Indexé*ben a kémia tárgyai (dr. Fabinyi Rudolf: *Kísérleti kémia*, kémiai gyakorlatok és dr. Koch: *Aromás vegyületek*).

Egyetemi tanulmányai idején köteles volt kiegészítő tantárgyakat is hallgatni. Ezek sorában az első két tanévben magyar nyelv- és irodalmi kurzusokat látogatott (Széchy Károly: *A katolikus visszahatás kora, A magyar lira története*, Szinnyei József: *A magyar nyelvtan alaktana*). III. évre voltak beosztva a peda-

---

[11] Kvári Ref. Koll. Ért. 1886—7. 64; uo. 1887—8. 39; uo. 1888—9. 51; uo. 1889—90. 54; uo. 1890—91. 47

[12] Kacsóh Pongrác egyet. iratai. *Gimnáziumi érettségi bizonyítvány*. Kvár, 1891. jún. 16 (másolat).

[13] Kacsóh Pongrác egyet. iratai. *Index lectionum*, (másolat).

[14] Uo; *A Kolozsvári m. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Almanchja és Értesítője* (ezután: Kvári Egyet. ért.) az 1891—2. tanév I. felére. Kvár, 1891. 16—18, 41, 88—89. Kvári Egyet. Ért. 1892—3. I. felére. Kvár, 1890. 90; Kvári Egyet. Ért. 1892—3. II. felére. Kvár, 1893. 90. Kvári Egyet. Ért. 1893—4. I. felére. Kvár; 1893. 93; Kvári Egyet. Ért. 1893—4. II. felére. Kvár, 1894. 19; Kvári Egyet. Ért. 1894—5. I. felére. Kvár, 1894. 108; Kvári Egyet. Ért. 1895—6. I. felére. Kvár, 1895. 95. Lásd még: Weszely Tibor, *Vályi Gyula élete és munkássága*. Bukarest, 1983.

gógiai (dr. Felméri Lajos: *Az oktatás elmélete* és *Nevelés elmélete*) és a filozófiai (dr. Szász Béla: *Az ókori filozófia története*) kurzusok.[15]

Egy pillantás leckekönyvére bárkit meggyőzhet, hogy Kacsóh Pongrác az egyetemen is kiemelkedő eredményekkel dicsekedhetett. A tanárok és tárgyaik megnevezése utáni rovatba kizárólag: „kitűnően kollokvált", „jelesen kollokvált", „dicséretesen kollokvált" és „igen szorgalmas" minősítéseket jegyeztek be.[16]

Iratai között 1895—96. tanév első felére szóló rendkívüli hallgatói látogatási bizonyítvány is szerepel. A látogatott kurzusok között szaktárgyakból az Abt professzornál hallgatott *Kísérleti fizikai gyakorlatok*, Farkas Gyulánál meg a *Mozgástani gyakorlatok*. Az irat feltüntet még egy-egy lélektani és neveléstani előadást (A XIX. sz. nevelési elméleteinek ismertetése), mindkettő dr. Schneller Istvánnál.[17]

Az akkori egyetemi rendszer szerint a tanári pályára készülő diákoknak ún. alap-, majd szakvizsgát kellett tenniök. Kacsóh Pongrác az alapvizsgát a szokásos időben, a II. év végén (1893. június 6-án) tette le igen szép eredménnyel. Alapvizsgái jegyzőkönyve értelmében Koch Antal tanárvizsgáló bizottsági elnök vezetése alatt lezajló próbatételen Kacsóh Pongrác Szinnyei Józsefnél magyar nyelv- és irodalomból az írásbelin és szóbelin egyaránt „dicséretes", Vályinál mennyiségtanból és Abtnál természettanból pedig hasonlóképpen „kitűnő" érdemjegyet kapott.[18]

Amint a megmaradt jegyzőkönyv mutatja, tanári szakvizsgáját kissé megkésve, csak 1897. szeptember 22-én tette le. Vizsgáztatói régi tanárai közül kerültek ki. Farkas Gyula volt a bizottság elnöke és vizsgáztatója fizikából, Vályi Gyula mennyiségtanból, Abt Antal pedig „mint harmadik vizsgáló" szerepelt. Miután benyújtott házi dolgozatára mennyiségtanból és fizikából egyaránt dicséretes jegyet kapott, ezekből a tárgyakból zárthelyi dolgozatot is kellett készítenie. Az eredmény az írásbelin mennyiségtanból dicséretes, fizikából pedig kitűnő volt. Azután folyt le az egész vizsgát bezáró szóbeli, melyen mind a két szaktárgyból kitűnő minősítést kapott.[19]

De Kacsóh Pongrác annál elmélyültebb elme volt, semhogy az egyetemi tárgyakkal megelégedett volna. A benne feszülő energiák-tehetségek és az őt alakító inventív hajlamok külön is mérhető eredményeket hoztak. Amint azt az egyetemi pályázatok igazolják. Az egyetemi rendszer erősen felkarolta a hallgatók alkotó, tudományos adottságainak formálását és fejlesztését, s ennek érdekében jelentős pénzösszegekkel jutalmazta az egyes szakokon évente kitűzött önálló, tudományos igényű írásos pályatételek készítőit. A pályázat első díjazottja például 50, később 100—120 frt jutalomban részesült. A díjkiosztás ünnepélyes keretek között történt, melyen a pályadolgozatokat elbíráló véleményes javaslatokat a bizottságot képező professzorok olvasták fel a hallgatóság előtt.

Kacsóh Pongrác már II. éves korában részt vett hasonló pályázatokon, és két díjat is nyert. Mégpedig az elemi mennyiségtanból kitűzött 1. sz. pályatételre *(Az Euclides elemei 14. könyvében foglalt feladatok oldassanak meg számoló módszerrel)* a „Nullus paralogismus stb." jeligéjű munka szerzőjeként második díjat (30 frt) kapott. Ezenkívül részt vett egy második, felsőbb mennyiségtanból kitűzött pályázaton is. Az eredményhirdetésnél „a »Noli turbare circules meos« jeligéjű pályamunka szerzőjénél Kacsóh Pongrác II. évi hallgató neve tűnt ki, aki 50 forint szorgalomdíjban részesül".[20]

Az 1893—94. tanév pályázatain a III. éves Kacsóh már egyenesen három díjnyertes dolgozattal vált ki[21]. Először is a felsőbb mennyiségtanból kitűzött egyik pályakérdés díjnyertes „szerzőjének Kacsóh Pongrác III. éves kari hallgató bizonyult, aki a 100 frt pályadíjat kapja".[22] Azonkívül a természettanból hirdetett 5. sz. pályakérdés egyik jutalmazottját „Fatime" jeligéjű dolgozatával ugyancsak

---

[15] Kacsóh P. egyet. iratai. *Index lectionum.*

[16] Uo.

[17] Kacsóh P. egyet. iratai. Kacsóh Pongrác rendkívüli hallgató beiratkozási és látogatási bizonyítványa az 1895 6. tanév I. felére. Kvár, 1896. jan. 30.

[18] Kacsóh P. egyet. iratai. Jegyzőkönyv Kacsóh Pongrác 1893. jún. 6-i alapvizsgájáról.

[19] Kacsóh P. egyet. iratai. Jegyzőkönyv Dr. Kacsóh Pongrác 1897. szept. 22-i középiskolai tanári szóbeli szakvizsgájáról.

[20] *Acta Reg. Scient. Universitatis Claudiopolitana* ... [ezután: *Acta*] *I. Fasc. Beszédek.* 1892—93. Kvár, 1893, 97—8.

[21] *Acta ... 1893—94.* Kvár, 1894. 101—9.

[22] *Acta ... 1893—4. 101.*

Kacsóh Pongrác nyerte el s kapta meg a kitűzött 30 forintot.[23] Ennél fontosabb a természettanból készített másik dolgozata. Válasz a következő című tételre: „Irassék le saját beható észleletei alapján valamely fizikai tünemény vagy tünemény-csoport". A bíráló bizottság értékelése szerint diákunk „In magnis et coluisse sat est" jeligéjű dolgozata „A combinatio hangok" kérdését tárgyalta, s abban „a szerző szép szak- és zeneismeretekről, valamint kísérletezési ügyességéről és a kérdés iránti nagy érdeklődéséről tanúskodik", s végül is a 70 frt jutalomdíjat megkapja.[24] Érdemes felfigyelni Kacsó Pongrác diákpályájának arra a vonására, hogy tudományos érdeklődésében ekkoriban fokozott mértékben hangsúlyáttolódás következik be a fizika javára. Másrészt művészi fejlődése vonalán nem lényegtelen, hogy „szép... zenei ismereteiről" emlékezik meg a szakvélemény.

Ebbe az irányba haladt rendes egyetemi tanulmányai utolsó, 1894—95. esztendejében is, mert ezúttal kizárólag fizikai tárgyú és zenei felkészülésével is összefüggő pályázatokon vett részt. A pályakérdések között megismétlődött az egyéni kutatást-kísérletezést kívánó téma, melyben „fizikai tüneményt vagy tüneménycsoportot" kellett leírni. A 100 forintos pályadíj nyertese ezúttal is a IV. éves Kacsóh Pongrác volt, aki a „L'importance de la question..." jeligével „az elektromos rezgésekről" értekezett, bőven felhasználva a kérdésben elért külföldi szakkutatás eredményeit. A pályamunkát elbíráló bizottság hozzátette még: „Befejezésül pályázó még saját eziránban végzett nehány kísérleteit és ezeknek eredményeit közli és a munka végén még egy rövid kivonatot közöl az ezen tüneményekre vonatkozó elmélet fejlődéséről".[25] Szintén Kacsóh Pongrác nyerte „Fatime" jeligéjű dolgozatával a természettanból kitűzött 4. sz. pályázatot. Tárgyát az elektromosság köréből merítette, a nyert összeg 60 frt. volt.[26]

Ilyen beható előképzettség és felkészülés után természetes módon adódott, hogy fizikából letette a doktorátust is. *„A kolozsvári Egyetem tanácsai és doktori névkönyvé"*-nek vaskos darabjában (I.k. 1872/73—1899/1900. 400 l.) szerint: „Dominus Pancratius de Kacsóh, annorum 23, religionis ev. helveticae, locus natalis Budapest, in Doctorem Philosophiae promotus die 13. mensis Junii anni 1896" bejegyzés jelzi a doktorátus elnyerését. A másolatban megmaradt diplomája szerint a „filozófia doktora" címet kapta (a régi felfogás szerint a tudományok rendszerében a fizika is a filozófia része volt). A korabeli egyetemi kiadványokban azonban a kettőt különválasztották. Így az 1895—96. egyetemi tanévben — mikor Kacsóh Pongrác doktori oklevelet szerzett — a 8 filozófiai doktor között 4 volt a matematika-természettudományi kar hallgatója.[27]

Ismerjük Kacsóh Pongrác doktori disszertációjának (amely kötelező módon nyomtatásban is megjelent) címét is: *Az egyenlőségi és egyenlőtlenségi elv viszonya a mechanikában* (Kv., 1896). Tudományos vezetője fizika professzora, Farkas Gyula volt. Mikor Kacsóh Pongrác a tanári szak elvégzése után egy félévre rendkívüli hallgatónak beiratkozott, professzorai közül egyedül Farkas írt munkájára minősítést. Ti. a *Mozgástani gyakorlatok* c. tantárgy után bejegyezte: „Jeles készültséget tanúsított".[28]

Nem vitás: Kacsóh Pongrác ifjúságának legszebb esztendeit Kolozsváron töltötte el. Tudományos felkészülése teljes egészében itt történt, és ennek során a tanuló és diák kiemelkedő eredményeket ért el. Fizikai tanulmányai szorosan összekapcsolódtak zenei felkészülésével. Szaktárgyának művészi pályájával is összefüggő kérdéseit előszeretettel tanulmányozta és fizikai kísérletekkel mélyítette el. Mindez azért volt fontos, mert már gimnazista korától foglalkozott zenével. Művészi elhivatottságában és tökéletesedésében a Kolozsvári Református Kollégiumban minden bizonnyal zenetanára: Farkas Ödön volt első mestere.

Egyéb irányú kutatás közben előbukkant adatokat közöltünk Kacsóh Pongrác kolozsvári tanuló-éveiről, tudományos felkészüléséről. Abban a reményben tettük, hogy a szakkutatás hasznát veszi azoknak művelődésünk jeles személyisége életpályája és munkássága megrajzolásakor.

CSETRI ELEK

---

[23] *Acta ... 1893—94. 106—9.*
[24] *Acta ... 1893—94.* 101—3.
[25] *Acta ... 1894—95.* Kvár, 1895. 123—8.
[26] *Acta ... 1894—95.* 126—8.
[27] *Acta ... 1895—96.* Kv. 1896. 44.
[28] Kacsóh P. egyet. iratai. Kacsóh Pongrác rendkívüli hallgató beiratkozási és látogatási bizonyítványa az 1895—6. tanév I. felére, Kvár, 1896. jan. 30.

ANII DE STUDII AI LUI PONGRÁC KACSÓH LA CLUJ

(Rezumat)

Autorul publică în lucrarea sa actele universitare ale cunoscutului compozitor maghiar care a fost Pongrác Kacsóh (1873—1923), creatorul operei János Vitéz (János Viteazul). Născut la Budapesta, după ce părinții săi s-au mutat la Cluj, între 1886—1891 a urmat clasele IV—VIII la colegiul reformat din localitate, unde a a urmat facultatea de matematică-fizică a universității clujene, iar în 1896 a obținut diploma de doctor în fizică teoretică. În cursul anilor săi universitari, mai multe lucrări științifice i-au fost premiate. Paralel cu preocupările științifice, Kacsóh și a adîncit și pregătirea muzicală.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXVIII. évf. 1984. 2. szám

A HANGÉRTÉK NÉLKÜLI *Y*, *I* ÉS *J* TÖRTÉNETÉHEZ

1. *A magyar nyelv és nyelvtudomány rövid története* (Bp., 1891. 89) című munkájában már Imre Sándor észrevette — bizonyítékként elfogadhatatlan példákat is idézve —, hogy az *y* és *j* „kivált *l* mellett, ... néha jelentéstelen tóldás; talán irás, hangoztatás nélkűl..."

A henye *y*, *i* és *j* egykori használatával Zolnai Gyula foglalkozik először a *Hangérték nélküli y és i (j) betű régi helyesírásunkban* című cikkében (MNy. XXXVII, 335—6). E sajátos helyesírási jelenségre a Jókai-kódex legkorábbi adatai után más, XV—XVI. századi emlékekből (NémGl., ÉrdyK., GyöngyK., ThewrK., XVI. századi levelek) is számos példát sorol fel. Ezekben a hangérték nélküli *y* — kevés kivételtől eltekintve — *g* és *l* után szerepel; a *k*, *n*, *s*, *t*, *z* mellett csak szórványosan fordul elő: *vigy*, *kyenuezefekuel* 'kënyvezésëkvel, azaz könnyezésekkel' (JókK.), *weztegyetwen*, *meg gyeryedeth*, *bezedenkety* (NémGl. 56, 57, 373), *walaly* 'valál', *kewanya* 'kévána' (GyöngyK. 4), *azony* 'azon', *zalmawalÿ* (1530-i lev.), *bassahozy* (1540-ben kelt lev.) stb.

A henye *i* ritkábban bukkan fel *g* után és kivételesen *l*-hez kapcsolva: *egiez* (3-szor), *mastanssagialÿ* 'mostansággal', *nÿaliab* 'nyaláb' (az előbb id. 1530-i levben) stb. A szintén fölöslegesen használt *j* pedig csupán néhányszor mutatkozik *l* mellett: *megh kellet wolyna haljnya* (1555-i lev.) stb.

Korábban azt Könnye Nándor is jelezte, hogy régi nyelvemlékeinkben gyakran találkozunk a *meg* igekötő *megy*, *megi*, *meg'* stb. alakjaival (Nyr. VI, 108). Ezeket azonban — tévesen — nem írásjellegzetességnek, hanem *gy*-vel ejtett formáknak tekintette (vö. Zolnai i. m. 336; J. Soltész, Igeköt. 21).

J. Soltész Katalin (i. m. 17—28) az ősi igekötők alaki vizsgálata során igyekszik választ adni a *megy*, *megi*; *ely*, *elj*-jel összefüggő kérdésekre, s olyan újabb XVI. századi adatokat idéz, amelyek a henye *y*, *i*, *j* terjedezéséről tanúskodnak, például *d*, *r*, *ch* (= cs), *z* (= c) stb. után is.

Szabó T. Attila a XVI. századból való Teleki-, Thewrewk- és Debreceni-kódexben előforduló *megy*, *megi*, *meghy*, valamint Pontianus császár históriájának 1573-i bécsi kiadásában is felbukkanó *megi* igekötői formát illetően kiemeli, hogy „az ilyen írott alakok éppen úgy *mëg* ~ *meg*-nek olvasandók, mint ahogy nemegyszer más szó esetében is *g*-nek kell olvasnunk szóvégen nagyon sok XVI. század végi, sőt XVII. század eleji szóban a *ghy*, *gi*, *gy* és *gj* jelcsoportot. Legalábbis az erdélyi levéltári anyagban a jelzett időszakban nagyon gyakran találkoztam ilyen, régiességében értelmetlen, és nyilvánvalóan nem kéttagú ejtésváltozatot tükröző hangjelöléssel" (*A Marosvásárhelyi Sorok és a Marosvásárhelyi Glosszák*. Közzéteszi Farczády Elek és Szabó T. Attila. Bukarest, 1973. 52). A *leg-* felsőfokjel *legy-* írásmódja kapcsán is hangsúlyozza, hogy a XVI. századi kolozsvári írásbeliségben elég gyakori a szükségtelen, hangérték nélküli *y* (*Nyelv és múlt*. Bukarest, 1972. 240).

Az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* valóban bőven szolgál adatokkal a *meg*, *el*, *fel* igekötő henye *y*, *i*, *j*-vel való írására, s a *leg-* felsőfokjelre is nyújt *legy-* példákat (l. alább). Azonkívül e jelölésmód más szavakban is megfigyelhető:[1]

a) Számottevő a *g* hangértékű *gy*: *1547:* Ismegy. kedegylen [Sv; MNy XXXVI, 53]. *1560:* megy 'még' [Bh; BLt]. *1561:* penigy (~ penig 6-szor) [Kv; ÖCArt.] | istentele(n)segy [Kv; ÖCLev.]. *1564:* eleegyitse megh [Szentdemeter U; LLt Fasc. 159]. *1567:* mind addigy | fogy meg (!) 'fogd meg' [Kv; TJk III/1. 49, 60]. *1568:* Jozagynaky, Ioszagy fogylalastwl [Nádas[a]; SLt J. 2. — [a]M. v. O.nádas (K), nem dönt-

[1] Az adatokat az eddig megjelent és a következő kötetek anyagából gyűjtöttem. A *gy* = *g*, *ly* = *l* ugyanazon forrásszövegben, illetve -szövegrészben gyakorta többször is előfordul. A Tár! -lel szokott figyelmeztetni e feltűnő írássajátságra. A példák után később is zárójelben az SzT. forrásjelzet- meg egyéb rövidítéseit használom (ezeket l. a kiadott kötetekben; az ott nem szereplő BLt = a Béldi család lt).

hető el]. *1572:* rygyy[2] 'régi' [Dés; DLt 184]. *1573:* harangy [Simontelke/Sófva BN; RLt O. 35]. *1581:* zalogyos [Fűzkút K; WLt]. *1584:* Eztendeigy [Kv; TJk IV/1. 219—20]. *1592:* penigy [UszT]. *1593:* singy 2-szer [Kv; Szám. XXI/5. 73]. *1598:* legyen[3] 'legény' [Kv; TJk V/1. 241] (vö. ÉrdyK. 511: legyeenek [TESz.]). *1603:* vagydalni [Kv; TJk VI/1. 666]. *1605:* pinzeigy 'pénzéig' [Ne; Bál. 90]. *1700:* kedigy [Zágon Hsz; HSzjP]. *XVIII. sz. köz.:* Mester Legyények(ne)k [Kv; FésCJk 45].

Vezetéknévben: *1584:* Balogy Farkas [Kv; Szám. 3/XIV. 15]. *1600:* Balogy Farkas | Balogy [Kv; TJk VI/1. 495, 496; 500]. *1625:* Herczegy Gergely [Dob.; Ks 42. E].

A TESz. közli a legkorábbi és tudtommal a legkésőbbi *gy*-s írott alakokat: JókK.: *elűgij (~ elyg, eleg* l. *alig al.)* stb., *1786: pedigy.*

A *gi* és *gj* = *g* kevésszer tűnik fel: *1568:* zaggiattia [Kv; TJk III/1. 145]. *1591:* penigi [UszT]. *1591 k.:* hagidosot '(kerítésen) átlépő rés' [i. h.]. *1625:* vegiezetre [Agyagfva U; i. h. 156b]. *1637:* Borbely legienek [Mv; MvLt 291. 88b]. — *1606:* farsangj [UszT 20/17]. Helynévben: *1625:* Agiagjfalua (közelben ~ Agiagfalua) [Agyagfva U; i. h. 156b] | hidegjsegen [Szentgyörgy Cs; BLt 3].

b) Az *l : ly, li, lj*-vel kapcsolatos adatainkban az *l* helyett majdnem mindig *ly* van: *1547:* lewely (fn) [Sv; MNy XXXVI, 53]. *1550:* feely (névszó ezután is) [Mányik SzD; BfR] (vö. 1516: Nyeggyed felÿ [TESz. *fél*[2] al.]). *1568:* aly vala [Kv; TJk III/1. 187] | hywatalynaky[4] [Nádas[a]; SLt J. 2. — [a]M. v. O.nádas (K), nem dönthető el]. *1570:* fely peres (~ fel peres) | fely [Kv; TJk III/2. 48, 138] | ely 'él' [Kv; i. h. 124b] | kely 'kell' (ugyanez később is) [Kv; i. h. 194] (vö. LányiK. 35: kelly, Born: Préd. 85: kelly [NySz.], 1751 k.: kollyessék [TESz.]) | kely [Kv; TanJk V/3. 16b, 23a]. *1572:* kely [Kv; TJk III/3. 18, 29]. *1573:* felytwl | harmadfely [Kv; i. h. 108, 181]. *1575 k.:* felúly (vagy tollvétség *felyúl* h.?) [Nsz; MKsz 1896. 282]. *1577:* leuely (fn) [Alparét SzD; Ks]. *1598:* lewelynek [Kv; Szám. 7/XVIII. 100 Th. Masass sp kezével]. *1599:* Gardinaly [Kv; i. h. 8/XIII. 5 Szabó András sp kezével]. *1602:* pechetelynek [Kv; TanJk I/1. 400]. *1605:* keórwly [Gyalu K; Sennyei 11/47 fej-i inv.]. *1679:* csinalytasson [Ajton K; Wass. — Ebeni Éva lev. férjéhez]. *1716:* kély [Szentdemeter U; Ks 96 Fodor Márton lev.]. — *1617:* kiűalikeppen [Fog.; Szád. — fej.] (vö. Hall: Paizs. 429: Leg-kivályképpen [NySz.]).

Személynévben: *1597:* Galy kowacz [Kv; Szám. 7/XIV. 12] | Galy kowacsznak (!) (~ Gal kowacz) [Kv; i. h. 34 Th. Masass sp kezével].

Helynévi származékban: *1593:* Lengielyffalwj [UszT 10/90].

Ragokban: *-ból, -ből: 1569:* bizonsagokboly. hazboly [Kv; TJk III/1. 255]. *1582:* eztendeoboly [Kv; Szám. 3/VI. 7]. *1592:* Indulattboly [UszT]. *1625:* hatarboly [i. h. 142a]. — *1645:* Barszonjbőlj (!) [Szárhegy Cs; LLt Fasc. 120]; *-nál, -nél: 1547:* hazanaly. helynely [Sv; MNy XXXVI, 53]; *-ról: 1625:* makrolj 'makkról' [UszT 142a]; *-ül: 1555/1566:* gond wyseloyvly [Zsuk K (melyik?); SLt A. 33]; *-val, -vel: 1547:* Ferrenchely [Sv; MNy XXXVI, 53]. *1555/1566:* Arwaywaly [Zsuk K (melyik?); SLt A. 33]. *1584:* neuely. semyuely [Csapósztgyörgy (Hol?); Ks. Myske András kezével].

c) Mindössze néhány példa került elő az *ny, nj* = *n*-re: *1557:* fo hadnyagsag (~ fo hadnagsag). fw hadnyag (~ fo hadnagok). Ezer *nyeg* zaz kylencwen hetben [Msz; SzO II, 139—40; ugyane lajstromban többször is]. *1577:* lezeny [Szopor K; SLt Y. 17]. *1603:* legyeny [Kv; TJk VI/1. 694]. — *1595:* njem 'nein' [UszT 10/23].

d) A *ty, ti, tj* = *t*-re is csupán egypár szót leltem: *1555:* attya 'adta' [Beszt.; BesztLt 23]. *1581:* nemetyeknek [Noszoly SzD; BesztLt Joannes Chyeffey provisor Albensis]. *1582:* ely Mentyunk vala [KvLt VII/4 a km-i konvent okl.]. *1655:* czattyu [Kv; RDL I. 29]. — *1630:* Czattiu [Kv; i.h. 147]. — *1637/1639:* csatju [Kv; i. h. 111].

e) Egyéb mássalhangzók után elvétve mutatkozik henye *y, i* meg *j: 1539:* rezyeth 'részét' (vagy az *ye* diftongusjel?) [Zsombor K; MNy XL, 137]. *1547:* helyhewzy [Sv; MNy XXXVI, 53]. *1568:* azyont (~ azont) | azyonyomnal [Kv; TJk III/1. 211, 218]. *1576:* megh Iry 'megér' [Szamosfva K; JHbK XVIII/7. 14]. — *1636:*

---

[2] Ez esetben az *y* kettőzését figyelmetlenségből származó elírásnak is vélhetjük, és számolhatunk a *rygyy* előtti *egy* számnév *gy*-jének zavaró hatására keletkezett fráshibával is.

[3] Ez ejtett forma is lehet (l. a 8. lapalji jegyz.).

[4] Bárczi (Bárczi G. — Benkő L. — Berrár J., MNyTört. 119) a GyöngySzt. *Hywataly* szavát jésített formának tartja. A fent id. példa (SzT. *eltűl 7.* al.) olyan „henye *y*-os szövegrészben" fordul elő, amelyben e kérdéses alakot írott változatnak is vélhetjük.

piünkösd [Kercsed TA; Borb.]. — *1621:* bizjonios (Szőkefva KK; RDL I. 113 Tuissi (Tövissi) Janos kezével]. *1706:* karj szék [UtI].

De akad olyan szöveg is, amelyben az *y k* után többször előfordul: *1568:* mennenky. tyltanoky. Jozagynaky 'jószágnak'. hynoky. el menenky. ely tyltoky. Intoky. hywatalynaky [Nádas[a]; SLt J. 2. — [a]M. v. O.nádas (K), nem dönthető el].[5]

2. Mivel a *meg, el, fel* igekötő és a *leg-* felsőfokjel *y, i, j*-vel írt variánsai sajátos kérdéseket vetnek föl, ezekkel külön kell foglalkozni. Tudjuk, hogy az említett igekötőknek eredetileg irányhatározóragos formája volt, a kódexekben azonban már rendszerint lativusrag nélkül szerepelnek. Bizonyos kódexek, és más, velük egykorú, illetve későbbi kéziratos meg nyomtatott emlékek[6] *ely, eli; megy, megi*-féle formái aligha lehetnek *i*-vel ejtett vagy jésült változatok (vö. Zolnai: MNy. XXXVII, 335—6; J. Soltész, Igeköt. 21—2, 23; de a *megi*-re l. Bárczi Géza, *A Halotti Beszéd elemzése*. Bp., 1983. 125). Jegyezzük meg: az OklSz.-ban egyáltalán nem találunk hasonló példákat, a NySz. viszont csak a *fel*-re nem idéz *ly, li, lj*-s alakokat.

Az EtSz. megfelelő szócikkeiben nem foglalkozik a *fely* stb. formával; az *el* al. a SermDom. *elj pusztyt, elj̃ amulas* igekötőjét *„el'* — v. *eli-?"*nek olvassa, s utána jelzi, hogy Zolnai szerint (Nyr. XIV, 306) a NémGl.-beli *elj̃- el*-nek olvasandó. Feltűnő, hogy a TESz. jóllehet említ példát a vizsgált igekötők és a *leg-*henye betűs változatára, a vonatkozó kérdés azonban elkerüli a szerkesztők figyelmét. Nem rég a felsőfokjel történetével foglalkozva, Balázs János (Pais-Eml. 127—33) sem szól a *legy*-féle alakokról.

Az eddig ismert adatok mellé az SzT.-ből tömegével sorolhatnánk fel újabbakat a *meg, el, fel* hangérték nélküli *y, i, j*-vel írt formájára. Közülük most csupán válogatunk:

Meg-: 1546: megy Agyak [Radnót KK; JHbK XXXVIII. 19, MNy XXXIX, 155—6]. *1547:* megy Alkodny (Sv; MNy XXXVI, 53. — Az i. h.-en még 4-szer *megy* alakban]. *1550:* megy ... allana [Mányik SzD; BfR II. VI]. *1560:* megy mondttwk. megy byzonytwnk [Kv; SLt ST. 6]. *1561:* megy mwtattassek [Kv; ÖCArt.] | megy feitetnek 'megfejtettnek' [Kv; ÖCLev.]. *1563:* megy talalya [Mészkő TA; Told. 27]. *1569:* megy bekelenek [Torda; Wass]. *1570:* megy byzonythia [Kv; TJk III/2]. *1572:* megy fyzettenek [Dés; DLt 184]. *1576/1577:* megy fizety [Thor. VI/4 Em. Sulyok cancell. kezével]. *1588:* zol⟨ito⟩ttha megy [Kv; KvLt Diversae I/26]. *1588/1589:* megy ... eskenny [Somlyó Sz; WLt]. *1591:* megy Irth [UszT]. *1595:* megy bizonitom [i. h.]. *1598:* megy tort. cynaltattam megy [Kv; Szám. 7/XVI. 120]. *1609:* megy restauralmá (!) (restauralni h.) [Kv; i. h. 126/IV. 118]. *1719:* mégy émlekezvén [Újfalu Cs; Borb. II Solyom István lev.] *1730:* megy visgalvan [Usz; Pf]. *1798:* megy Nádoltam [Déva; Ks 72. 54]. — *1561:* megi kerdeok [BesztLt 21]. *1591:* megi bizonitom [UszT]. *1625:* megi kéuaniuk [i. h. 82]. — *1563/1569:* megj ... talalhattya [Mészkő TA; Told. 27]. *1570:* warnad megj (mellette: magyaraznak megy) [Erked K; JHbK XIII. 23]. *1582:* atta megj [Szűkerék SzD; JHb LXXXVIII/27]. *1587:* megj enni [Kv; Szám. 3/XXVI. 33]. *1606:* megj adnak. megj ado(m) [UszT 20/141].

Az *el-* henye betűs alakjai szinte kivétel nélkül mind a XVI. század második feléből valók: *1550:* ely maragyon [Mányik SzD; BfR II. VI]. *1568:* ely tyltoky 'eltiltók' [Nádas[a]; SLt J. 2. — [a]M. v. O. nádas (K), nem dönthető el]. *1569:* ely hagya [Torda; Wass]. *1570:* ely keoltek. ely Ieonem. valtak ely. ely Bwdosot volt [Kv; TJk III/2. 16f] | ely Mwlt. Igazicak ely [Kv; TanJk V/3. 2b] | hanyatot volt fely [Dés; DLt 184]. *1571:* ely oslasnak. ely hozzak. ely vynnek [Kv; TanJk V/3. 31a]. *1572:* Ely halgattad [Kv; TJk III/3. 27]. *1573:* ely mwlt. ely vyzy. ely esset [Kv; i. h. 107] | ely Igazittia. vallyek ely [Kv; TanJk V/3. 136b]. *1574:* ely megien. ely valhassek [Kv; TJk III/3. 403]. *1575:* ely Igazichanak [Kv; TanJk V/3. 129a]. *1582:* ely Mentyunk vala [KvLt VII/4 a km-i konvent okl.] | ely múlt [Kv; i. h. VII/42]. *1598:* ely torot uala [Kv; Szám. 7/XVI. 120]. *1653:* mehet ... ely [Szárhegy Cs; Törzs. — Lázár István apósához, Petki Istvánhoz]. — *1561:* eli menek (!) (értsd: elmennénk) [BesztLt 21]. — *1570:* elj keowetzet [Kv; TJk III/2. 20]. *1571:* elj viselhetetlen [Kv; TanJk V/3. 32b] (l. még a SzT. *el-* igekötős címszavait).

---

[5] A fenti pontokban elősorolt adatok között akadhatnak olyanok is, pl. *fely* (vö. mai *vőfély*), amelyek a kiejtést tükrözhetik.

[6] L. NySz. *el* és *meg* al., SzT. *el* és *fel* igekötős címszavai al., valamint Zolnai és J. Soltész már id. tanulmányának idevágó forrásait.

A *fel-* igekötő *y, i, j*-s formáira kis időközből és kevés forrásból szemelgethettem ki adatokat: *1570:* fely zettem | fely Bontatta volt | fely fogatta volna | fely Neo [Kv; TJk III/2. 16f, 60a, 149, 203] | hanyatot volt fely [Kv; TanJk V/3. 9b]. *1571:* fely ... Ieone | fely zediek [Kv; i. h. 31a, 43b]. *1572:* fely ... zedyk [Kv; i. h. 49b]. *1573:* fely ... hadny [Kv; i. h. 91a] | fely kely 'felkel' | fely hagot 'felhágott'. fely Ieo | fely lobban | fely kelnek [Kv; TJk III/3. 51—2, 181, 190, 230]. *1574:* veot volt fely | fely Ragatta [Kv; i. h. 334, 393]. — *1573:* feli chinaltatny [Kv; i. h. 184]. — *1570:* felj kert [Kv; TJk III/2. 4] (l. még a SzT. *fel-* igekötős szócikkeit).

Példák a *leg-* felsőfokjel *gy*-s változatára: *1547:* legy Also [Sv; MNy XXXVI, 53]. *1560:* legy elewzer [Kv; SLt ST. 6]. *1600:* Legy Eleoszeor [Kv; Szám. 9/XIII. 6].

3. Láttuk, a henye *y, i, j*-re több kutatónak ráterelődött a figyelme, de — bizonyos kivétellel — arra nem világítanak rá, hogy a kérdéses írott formák mikénT keletkezhettek. Én úgy vélem, e sajátos helyesírási jelenséget általában hangjelzésbeli rekompenzációval (kiegyenlítéssel) magyarázhatjuk. Mivel a középkori helyesírás utolsó szakaszában és az újkori kezdetén a *gy, ly, ny, ty*-t nemcsak a folyton terjedező s uralomra jutó *gy, gi, gj; ly, li, lj;* stb. összetett betű jelölhette, hanem gyakorta vagy néha régiesen egyszerű *g, l* stb.[7] is, ez visszahatást eredményezett, rekompenzációként tudniillik a *gy, gi; ly, li* stb. is rögzíthette a *g, l, n, t*-t (más kiegyelítéses jelenségre l. tőlem: *Az s és z hangértékű sz az erdélyi régi kéziratos írásbeliségben:* NyIrK. XXVII, 151—5). A henye *y, i* és *j* azután analógiásan továbbterjedve egyéb mássalhangzókhoz is csatlakozott.

Megemlítjük, hogy a *g = gy* és a mellékjeles *g' = g, l = ly, l' = l* stb. viszonyában „rendszerint" ugyancsak rekompenzációs írásmóddal lehet dolgunk. Például SzT.: *1561:* penig' 2-szer (~ penigy ~ penig) | meg' ǫtti 'megönti' [Kv; ÖCArt.]. *1600:* kell' vala fel 'kel vala fel' [UszT 15/40] stb.; korábbi példákra l. Kniezsa, HírTört. A jelek hangértékének mutatója.

E kiegyenlítéses eredetű helyesírási jellegzetesség csak bizonyos nyelvemlékszerzők gyakorlatában érvényesült kisebb vagy nagyobb mértékben. A kéziratos emlékeken kívül jelentkezett néhány nyomtatványban is, pl. *megy:* Comoedia Balassi Menyhért árultatásáról. 1569 (NySz. *meg* al.), *megi:* Pontianus császár históriája. 1573 (uo.), stb. Megjegyzendő, hogy a középkori és későbbi helyesírással foglalkozó munkák (Kniezsa i. m., Uő., Hír.[2]; E. Abaffy Erzsébet, *XVI. századi nyugat-dunántúli missilisek helyesírásáról.* NytudÉrt. 62. sz.; Molnár, Könyvnyomt.; Marcsek Tibor, *Helyesírásunk a XVII. században.* Bp., 1910) csak egy-két forrásból jeleznek hasonló írott formákat. E vonatkozásban további vizsgálattal talán kideríthetjük majd, hogy a Váradi Regestrum Heltai- vagy Hoffgreff-féle kiadásában a *g* helyett többször is használt *gy* rekompenzációs hangjelzés-e? (l. erre nézve: Kniezsa, HírTört. 34; Szabó Dénes, Nyeml.[2] 20—1; Molnár József—Simon Györgyi, *Magyar nyelvemlékek.* Bp., 1976. 39—40). E. Abaffy feljebb idézett tanulmányában az egyik 1598. évi levél hangjelölésének bemutatásakor megjegyzi, hogy sűrűn szerepel henye *j* az *n* után: *vachoranj, hetfenj* stb. (29. l.). Más misszilisekből ilyen adatokat közöl: 1539: *Araỹn, Bỹzỹon, Bỹzion, zegỹen* ('szegény')[8], *Awerewffeỹn; Karỹol; haỹg* ('hagy'), 1575: *Zegỹen* (7-szer). Ezek E. Abaffy szerint — valószínűleg a gyakorlatlan levélíró íráshibájaként — a szóvégi *ny, ni, ly, gy* betűcserés jelölésmódját tükrözik (7, 8. l.). A *Karỹol, Bỹzion*-féle formák alkalmasint a hangérték nélküli *y, i*-vel is kapcsolatba hozhatók.

Itt említjük, az *l : ly* hangviszony tekintetében Benkő Loránd (*Lytört.* 62) rámutat, hogy a kódexekben megfigyelhető *l* helyetti *ly* írásmód részint az *i* jésülésével magyarázható, részint olyan jelzésbeli bizonytalanság, amelyre más korból és más hangokat illetően is sok példa található. (Valószínűleg Benkő is rekompenzációs eredetű jelenségre gondol.)

A *meg, el, fel* igekötő *megy, megi* stb. írott alakjai a lativusrag zártabb *-i* ejtésváltozatának emlékét őrizhetik. Korai szövegemlékeinkben ez igekötők végén

---

[7] A palatális mássalhangzók *g, l, n, t*-vel jelölésére a szakirodalomban (Kniezsa, HírTört.; Benkő, *Lytört.*; Molnár, Könyvnyomt.; stb.) sok példát és persze magyarázatot is találunk, ezért a vele kapcsolatos kérdéssel mi nem foglalkozunk.

[8] A TESz. szerint ejtett változat lehet; ezt bizonyítják a kései adatok is: 1800: szegyén (TESz.), 1807: Szegyén 2-szer [TLt Bír. ir. Torockai jb-ok perei földesuraikkal] (SzT.). Korábbi adatok: 1632: szegjeni [Kozmás Cs; BLt 3]. 1654: szegyenj [Uzon Hsz; Kp I. 76 „Punkosti Mihalne" (70) vall.] (SzT.). De nem ismerünk ilyen mai nyelvjárási formát.

-é fordul elő, de a JókK.-ben a *megÿ* is többször felbukkan (TESz.). Az történhetett, hogy a rag eltűnése után a *megy, megi, megj* stb. írott formaként továbbéltek, a *gy, gi, gj* = *g; ly, li lj* = *l* hangjelzésbeli rekompenzáció sokáig fenntartotta őket és számukat, előfordulásukat szaporította.

Az *ely, eli, elj; fely, felj*-jel kapcsolatban bajosan gondolhatunk jésítettségre; Benkő sem említ ilyesmit az *ly*-ről írt értekezésében (i.m.).

Meglepő, hogy a TESz. 1560 k.: *fęl, fęly, felj* (GyöngySzt. 426., 1130., 1617.) adatán kívül csak a SzT. 1570—1574-ből való kolozsvári törvénykezési meg tanácsi jegyzőkönyvi anyagában találtam példát a *fel* igekötő *y, i, j*-s változatára. Erre nézve különösen fontos hangsúlyoznunk, hogy a XVI. századi kolozsvári deáki írásbeliséget hagyományos, sőt maradi helyesírás jellemzi (l. Szabó T. Attila, *Nyelv és irodalom*. Bukarest, 1981. 332 és kk. passim). Nem tudom, a *fely, felj*-jel kapcsolatos "előzmény-nélküliség", folytonosság-hiány a nyelvtörténeti adatolás fogyatékosságának vagy más oknak tulajdonítható-e? Mindenesetre ahhoz aligha férhet kétség, hogy a *fely, felj* alakot is voltaképpen a *megy, megj; ely, elj*-hez hasonlóan lehet megítélni és magyarázni.

Ami a *leg*-et illeti: ha eredetileg valóban határozószó, megszilárdult *g* irányhatározóragos forma (vö. Balázs: Pais-Eml. 131, 133; TESz.; de másképp MSzFE.), akkor föltételezhető, hogy raghalmozással *i* lativusragos alakja is keletkezhetett. Ennek azonban ellene szól az a tény, hogy a *legy*-re — eddigi ismereteink szerint — nincsenek korai nyelvemlékes adatok (l. NySz. *leg* és *leg-* jeles címszavak; TESz. *leg-, legott*), a XVI. századból is alig néhány *gy*-s példánk van, amely csak írássajátságot tükrözhet.

Az E. Abaffy idézte adatokban a *meg* igekötő jelzésmódja és a rendszerint *gy* hangértékű *g'*-nek *g* értékben való használata hiperkorrekt írásformára vall: "[A *gy* hangértékű] szóvégi *g* elterjedtségét mutatják olyan levélírók, mint például Ahmatt pasa magyar deákja. Levelét ... egyszerű és következetes helyesírás jellemzi ... Minden fonetikai helyzetben *gy*-t használ, de olyan tudatosan kerüli a szóvégi *g, gh*-t, hogy túlzásba is esik, a *meg* igekötőt is mindig *megy*-nek írja. Íme egy "helyesírási hiperurbanizmus", mely ugyanúgy, mint a hangtani hiperurbanizmusok, a maga különlegességével egy ellenkező előjelű valóságos jelenségről árulkodik. (A *megy* írásmóddal kapcsolatban felmerülhet az a lehetőség, hogy esetleg *megi* ejtést takar. Ez éppen Ahmatt pasa deákjának levelében azért nem valószínű, mert ő azon kivételek közé tartozik, akik az *i* hangot minden helyzetben, szó végén is *i*-vel írják, a *gy*-t viszont következetesen *gy*-vel.)

Egyébként a *g'*-vel kapcsolatban is találunk hiperurbanisztikus formát Balázs deák nem saját kezű levelében: *eleg', Meg' fÿzethnem, Addig'* ..." (NytudÉrt. 62. sz. 55). Ehhez annyit akarok hozzáfűzni, hogy a török szolgálatban levő scriptor föltehetőleg ismerhette a *meg* igekötő henye jeles alakját is, amely következetességre törekvő hangjelölésében összefonódott, egybeesett a *megy* hiperkorrekt írásformával.

Szót kell ejtenünk arról is, hogy a Zolnaytól (MNy. XXXVII, 335—6) henye betűnek tartott *y, i, j* nem minden esetben az. Például a *czy, chi* stb. kapcsolatban "csésítő" szerepük van, tehát — E. Abaffy műszavával — "csésítő jelek". Az a helyzet, hogy a XVI—XVII. században a *cz*-nek és a *ch*-nak több hangértéke volt: *c, cs*, illetve *cs, c, k*. A *czy, czi, czj; chy, chi, chj* viszont szabályszerűen *cs*-t jelölt (l. például a dunántúli misszilisekről készült tanulmány helyesírási táblázatait: NytudÉrt. 62. sz.).[9] Minthogy azonban a *c* és *cs* jelzési párhuzamban álltak, az előbb említett háromjegyű betűk nem ritkán *c*-t is rögzíthettek: *1586:* harminchj egi [Kv; Szám. 3/XXIV. 38], *1636:* arcziul [Mv; MvLt 290. 69b], stb. (SzT.).

Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy mivel rekompenzációval is keletkezhettek *ly, li, lj* meg *ny, ni, nj*-s alakok, az eddig jésítettnek minősített formák között akadhatnak pusztán írott változatok is.[10] Úgy hiszem, ha vannak ilyenek, ezeket a hangjelzés felülvizsgálásával ki lehetne mutatni.

4. Összegezésként a következőket emelhetjük ki: Nyelvemlékes adataink tanúsága szerint a henye *y, i, j*-s írásmód a XV—XVI. században keletkezett és terjedt el rekompenzációs (kiegyenlítéses) hangjelölés útján, s olykor még a XVIII. század

---

[9] Szenczi Molnár Albert nyelvtana (Novae Grammaticae Vngaricae ... libri dvo [1610]) felfigyel rá, hogy egyesek a *cs* jelei után *i*-t vagy *y*-t tesznek *(csi, csi, tsy)* (Szathmári, RNyelvt. 181).

[10] A jésített *gy* és *ty*-s variánsokként számontartott alakok esetében nem gondolhatunk effélére.

második felében is jelentkezik. A vizsgált hangérték nélküli jelek közül leggyakoribb az *y*, míg az *i* és *j* csak szórványosan fordul elő. Ez a palatálisokat jelölő *gy, ly, ny, ty* térhódításával és a *gi, gj; li, lj* stb. visszaszorulásával függ össze. *G, l, n, t* értékű *gy, ly, ny, ty-k* néha helyesírási hiperurbanizmusként, vagy más hangjelzési bizonytalanság folytán is előállhattak.

Miután a *gy, ly, ny, ty* jelölésére a kétjegyű betűk általánosultak, és majd a mai *gy, ly* stb. rögzítődött, az említett hangok *g, l, n, t*-vel írása elenyészett. Így megszűnt a *g — gy, l — ly, n — ny, t — ty* jelölésében érvényesülő rekompenzáció, és fokozatosan kiveszett a hangérték nélküli *y, i, j* használata más esetekben is.

KÓSA FERENC

CONTRIBUŢIE LA ISTORIA LITERELOR *Y, I* ŞI *J* FĂRĂ VALOARE FONETICĂ

(Rezumat)

Pe baza materialului cules pentru Dicționarul istoric al lexicului maghiar din Transilvania, autorul abordează problema unei particularități ortografice. Încercînd să răspundă la întrebarea: în ce fel se poate explica notarea sunetelor *g, l, n* etc. cu literele *gy, ly, ny*, parcurge mai întîi literatura de specialitate referitoare, prezintă apoi exemplele caracteristice pentru fenomenul studiat, iar în final formulează observațiile sale în legătură cu particularitatea respectivă.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXVIII. évf. 1984. 2. szám

A *BE* IGEKÖTŐ NYELVJÁRÁSI ALAKJAI

1. A *be* igekötő kialakulásának módja vitatott (l. TESz. és az ott idézett irodalmat). Legvalószínűbbnek látszik számomra Horger magyarázata (Nyr. XXXIX, 296), amely szerint a *be* a *belé* határozószóból a formánsok esetében gyakran megfigyelhető összevonással *(belé > bé)*, majd a formáns magánhangzójának megrövidülésével *bé > bë > be)* keletkezett. Időben elhúzódó s területileg különböző időszakban végbemenő változás ma az irodalmi nyelvben egységesen *be* alakot eredményezett, ám az átmeneti *bé* alakváltozat nyelvjárási szinten — sőt a XIX. század elejéig még az irodalmi nyelvben is még egyenrangú versenytársa a *be*-nek — időbeli eltolódásokkal általános lehetett. A nyelvjárástípusokhoz köthető változás időbeli nyomon követése a nyelvjárástörténet feladata, a nyelvjárások leíró vizsgálata, a nyelvatlaszok anyaga csak a mai nyelvjárási állapot bemutatását teszi lehetővé.

2. A Romániai magyar nyelvjárások atlaszának köziratos adatanyagában mintegy nyolc címszó alatt tanulmányozható a *be* igekötő. Az alábbiakban keletről nyugat felé haladva mutatom be az igekötő hangalakváltozatait:

Szabófalva: *bⁱë ∾ bi̯ë̯ ∾ bⁱë̯;* Bogdánfalva: *bⁱë ∾ bi̯ë ∾ bi̯ë̀ ∾ bⁱé;* Pusztina: *bë̯̀ ∾ bë̯;* Diószeg-Tuta: *bë̯ ∾ bë̯̀;* Borszék: *bé;* Gyergyószentmiklós: *bé ∾ be;* Gyergyóremete: *bé;* Gyimesbükk: *bé ∾ be;* Csíkjenőfalva: *bé ∾ ⟨ bę ⟩;* Csíkvacsárcsi: *bé;* Csíkmenaság: *bi̯ë̀ ∾ bi̯ë ∾ bⁱë̄ ∾ bⁱë̯;* Csíkzsögöd: *bi̯ë̄ ∾ bⁱé ∾ bę;* Csíklázárfalva: *bë̄ⁱ ∾ ⟨ bę ⟩;* Csíkkozmás: *bé ∾ bę;* Bükszád: *bé;* Kászonaltíz: *bé ∾ béⁱ;* Kézdikővár: *bë̄ⁱ ∾ bë̄;* Kézdialmás: *bé;* Dálnok: *bé ∾ bë̄;* Gelence: *bi̯ë ∾ bi̯ë̀ ∾ bi̯ë̄;* Zágon: *bë̄ ∾ bi̯ë̄ ∾ bi̯ë;* Tatrang: *bⁱë̯ ∾ bi̯é ∾ bi̯ë̯ ∾ bⁱé;* Bikfalva: *bé;* Árapatak: *béⁱ ∾ bë̄ ∾ ⟨ bę ⟩;* Sepsikőröspatak: *bé;* Bölön: *béⁱ ∾ bë̄ⁱ;* Krizba: *bé ∾ bę;* Apáca: *bé ∾ be ∾ bę;* Halmágy: *bi̯é ∾ bi̯ë̯̀ ∾ bⁱé;* Datk: *bé ∾ bę ∾ be;* Kóbor: *bé ∾ ⟨ bë̯ ⟩;* Alsórákos: *béⁱ;* Szárazajta: *bé ∾ ⟨ bę ⟩;* Erdőfüle: *bé ∾ béⁱ ∾ bë̄;* Székelyzsombor: *bé ∾ bë̯̀ ∾ ⟨ be ⟩;* Petek: *bé ∾ béⁱ;* Nagymoha: *bé ∾ béⁱ ∾ be;* Kénos: *bë̄ⁱ ∾ bë̄ ∾ béⁱ;* Lövéte: *bë̄ ∾ bë̄ⁱ ∾ bę;* Küküllősárpatak: *bé ∾ bë̯ ∾ ⟨ be ⟩;* Zetelaka: *bé ∾ béⁱ;* Fiátfalva: *bé ∾ bë̄ ∾ ⟨ be ⟩;* Dobó: *bé ∾ bë̄ⁱ ∾ bë̄;* Farkaslaka: *bé ∾ béⁱ ∾ ⟨ be ⟩;* Székelyvarság: *bę ∾ be ∾ bé;* Énlaka: *béⁱ ∾ bé;* Bún: *bé ∾ ⟨ bë̯ ⟩;* Bözöd: *béⁱ ∾ bé;* Siklód: *bë̄i̯ ∾ bë̄ⁱ ∾ bë̄;* Kibéd: *béⁱ ∾ be;* Pipe: *bé;* Bede: *bé;* Héderfája: *bé ∾ bë̯;* Gogánváralja: *bë̯;* Magyarsáros: *bé ∾ be;* Magyaró: *bé ∾ be;* Görgényüvegcsűr: *bé;* Tancs:

bé ∾ *bę̀̆* ∾ ⟨*be*⟩; Szabéd: *bé* ∾ *bę̆* ∾ *bę̄* ∾ ⟨*be*⟩; Marossárpatak: *bé* ∾ *bę̈*; Mezőpanit: *bé* ∾ *bę̈*; Mezőbodon: *bę̀̆* ∾ *bę̈* ∾ *be*; Marosbogát: *bé* ∾ *bę̀̆* ∾ *bę̈*; Istvánháza: *bé* ∾ *bę̈*; Magyarpéterfalva: *bę̈*; Magyarkapud: *bę̈* ∾ ⟨*be*⟩; Magyarlapád: *bé*; Miriszló: *bé* ∾ *bę̆* ∾ *bę̈*; Torockó: *bé* ∾ *bę̆* ∾ *bę̈*; Harasztos: *bé* ∾ *bę̆* ∾ *be*; Aranyosegerbegy: *bę̆* ∾ *bę̄* ∾ *be*; Tordatúr: *bę̆* ∾ *bę̈* ∾ *be*; Sófalva: *bé* ∾ *bę̄* ∾ ⟨*be*⟩; Tacs: *bé* ∾ *bę̆* ∾ *bę̄* ∾ ⟨*be*⟩; Zselyk: *bé* ∾ *bę̆* ∾ ⟨*be*⟩; Mezőköbölkút: *bé* ∾ *bę̆* ∾ *bę̈*; Baca: *bę̈* ∾ *bę̆* ∾ ⟨*be*⟩; Magyardécse: *bé* ∾ *bę̆* ∾ *bę̈*; Szásznyíres: *bę̈* ∾ *bę̆* ∾ *be*; Ördöngösfüzes: *bé* ∾ ⟨*be*⟩; Kérő: *bę̈* ∾ ⟨*be*⟩; Mezőveresegyháza: *bé* ∾ *bę̈*; Szék: *bé* ∾ *bę̆* ∾ ⟨*be*⟩; Feketelak: *bę̄* ∾ *bę̆*; Mezőkeszű: *bę̄* ∾ *be*; Magyarszovát: *bę̈* ∾ *bę̆*; Felsőtők: *bę̈* ∾ ⟨*be*⟩; Kide: *bé*; Györgyfalva *bę̆* ∾ *bę̈*; Méra: *bé* ∾ ⟨*bę̆*⟩; Nagykapus: *bé* ∾ ⟨*bę̆*⟩; Gyerőmonostor: *bé*[l] ∾ *bé*; Kalotaszentkirály: *bé*[l] ∾ *bé*; Magyarbikal: *bé*[l] ∾ ⟨*bę̆*⟩; Középlak: *bé* ∾ *bę̈* ∾ *be*; Rónaszék: *bé* ∾ *be*; Koltó: *bę̆* ∾ *bę̈* ∾ *be*; Sárosmagyarberkesz: *be* ∾ ⟨*bę̆*[l]⟩; Domokos: *bé* ∾ ⟨*be*⟩; Völcsök: *be* ∾ *béi* ∾ *bé*[l]; Bogdánd: *beé* ∾ *béi* ∾ *bé*[l] ∾ ⟨*be*⟩; Diósad: *be* ∾ *bé*[l] ∾ *bē*[l]; Szilágyperecsen: *be* ∾ *bé*[l]; Petenye: *be* ∾ ⟨*bé*[l]⟩; Kárásztelek: *be* ∾ ⟨*bé*[l]⟩; Ipp: *bé*[l] ∾ *bé* ∾ ⟨*be*⟩; Köröstárkány: *be* ∾ *bé*; Csernakeresztúr (csángótelep): *bé* ∾ *bę̆* ∾ *bę̄* ∾ ⟨*bę*⟩; Lozsád: *bę̆* ∾ *bę̈* ∾ *bé*; Oltszakadát: *bę̆* ∾ *bę̄*.

Misztótfalu: *be*; Kőszegremete: *be*; Egri: *be*; Hirip: *be*; Dobra: *be*; Mezőfény: *be*; Érkörtvélyes: *be*; Érköbölkút: *be* ∾ *bē*; Tóti: *be*; Síter: *be*: Pósalaka: *be*; Biharsályi: *be*; Nagyszalonta: *be*; Bélfenyér: *be*; Ágya: *be*; Dezsőháza: *be*; Kisiratos: *be*; Majláthfalva: *be*; Szapáryfalva: *be*; Végvár: *be*; Keresztes: *be*.

Összefoglalóan az itt felsorakoztatott adatok azt mutatják, hogy a *bé* alakot — a *bé* igekötő /*é*/ fonémájának helyi hosszú, félhosszú, rövid és diftongusos realizációit — találjuk a csángó nyelvjárás egészében, általános továbbá a székelységben, a mezőségi és a kalotaszegi nyelvjárásban, a déli nyelvjárásszigeteken és — *be* formával váltakozva — a Szilágyságban. Szórványosan feltűnik a *be* a székely és a mezőségi nyelvjárásban is, de csakis a *bé* változat mellett, mint ritka, a köznyelviesedés felé mutató változat. A Szilágyságban a *bé* és a *be* már egyenrangú változat, sőt helyenként a *be* az általánosan használt, a *bé* az elavulóban lévő alak.

4. A régebbi nyelvjárási gyűjtések (vö. ÚMTsz. *be* a.) és az újabb nyelvföldrajzi adatok összevetése alapján is egyértelműen bizonyítható, hogy a szóban forgó igekötő *bé* alakja területi szempontból a *be* javára visszaszorulóban van. Hogy csak a romániai magyar nyelvjárások keretében maradjunk, az ÚMTsz. a régebbi nyelvjárási irodalom alapján seregnyi *bé* alakot közöl Nagyszalontáról, gyűjtésemben viszont ma már ugyaninnen egyetlen *bé* változat sem, csakis *be* található. A szamosháti nyelvjárásban a *be* igekötő ejtése Csűry szerint (SzamSz. I, 70—3) ingadozó (pl. *be-* v. *béhajit*, *be-* v. *béhord*, *be-* v. *béhun*, *be-* v. *béhuz* stb.),

az esetek más részében az igekötő csak *be* alakban szerepel (pl. *behány, behasad, behoz, behull, behuppad* stb.). S ha már a SzamSz. anyagának gyűjtése korában Csűry az igekötő *be* ∾ *bé* alakja között nagyfokú ingadozást észlelt, sőt a *be* ejtés volt túlsúlyban, nincs mit csodálkoznunk azon, hogy mostanra gyűjtőfüzetünk egri anyagába csakis a *be* alak került feljegyzésre.

5. Megfontolandó, hogy vajon az igekötő *bë* alakját a *bé* és a *be* közötti átmeneti formának kell-e tekintenünk? A *bë* változat ma csakis abban a nyelvjárásban hallható, amely őrzi az *e/ë* fonémakülönbséget, s amelyben érvényesülhetett a rövid zárt *ë*-vel ejtett *lë, të, në, së* egytagú szavak analógiás hatása is (vö. J. Soltész, Igeköt. 25). A székely nyelvjárásban, ahol az *e/ë* fonémakülönbség szintén megvan, az igekötő *bé* alakját közvetlenül a *bę* szokta szórványosan felváltani, sehol nem találunk átmeneti *bë* formát, nem érvényesülhet ugyanis a fenti egytagú szavak analógiás hatása, hiszen bennük a magánhangzó itt mindig nyílt: *lę, tę, nę, sę*.

Az igekötő *bé : be* alaki kettősségét nem lehet egyszerű hangtörténeti törvényszerűséggel, a rövidüléssel magyarázni. A *(belé >) bé* alakban az *é*-t lativusragként kell felfognunk ma is, s a *bé* meg a *be* között ugyanaz a — kellőképpen meg nem magyarázott — viszony van, mint a *belé : bele, hová : hova* között.

MURÁDIN LÁSZLÓ

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXVIII. évf. 1984. 2. szám

ADATTÁR

BOD PÉTER ISMERETLEN FELJEGYZÉSEI BARDOCSZÉKRŐL

A Kolozsvár-Napocai Egyetemi Könyvtár Ms. 2515 jelzésű kéziratkötegében két csomó található, mindkettőt e sorok írójának dédapja, Köntzey Károly (1807—1883) adományozta az Erdélyi Múzeumnak. A Bod-féle feljegyzéseket tartalmazó csomó borítólapján Köntzey sajátkezűleg feltüntette a benne foglalt anyagot. Szerepelnek itt levelek Bodhoz Tűri Sámueltől (1760), Málnási Lászlótól (1767), Bethlen Katától (1752), Sófalvi Józseftől (1758), Sinai Miklóstól (1763), Ajtai Miklóstól (1747) és Kemény Sámueltől (1768), továbbá egy Bod-levél Göttingába Halmágyi Istvánhoz (1753).[1] Mindez azonban, és nehány más természetű oklevél elveszett, vagy ami valószínűbb, más beosztást kapott; ellenben megvan az az irat, amelyet Köntzey a borítón így nevezett meg: „Két íven Jegyzése Bardótz Székről". Köntzey felsorolásában viszont nem szerepelnek a következő, ugyanitt található iratok; „A Szovátai Tónak elszakadásáról Relatio", „Dioceseos Alba Carolinensis Gravamina Religiosa" és egy levéltöredék „Ad Archidiaconum Veres-Patakiensem".

Bod Péter feljegyzései a XVIII. században oly népszerű honismertetés műfajába tartoznak. Sorra veszi a kis Bardocszék falvait, s bemutatja nevezetességeiket, általában prózában, olykor döcögős versekben. A falvak leírásában keverednek az emberekről szóló, egyszer-másszor gunyoros hangú megjegyzések a természeti kincsekre vonatkozó adatokkal.

Bod Péter szövege a következő:[2]

Nemes Bardúcz Székről valamit írni akarván, nem nézem benne mellyik falu elsőbb vagy ezért, vagy amaz tekéntetért, hanem azt teszem előll, amellyik a maga mesterségével a Nemes *Hazának tud szolgálni.*[3] Melly is

Füle.[4] Erről a Faluról igen illő e következendőket meg tartani. *1mo.* Hogy itt igen Jó Bordákot tsinálnak s azzal a szövést szerető Asszonyoknak jó szívvel kedveskednek pénzért; a Nádot vágják Alsó Rákosnál az Olt mellett, Télbe mikor bé fagy a Nagy Tó *s erről meg tartásra méltó az, hogy midőn valami emberek mennének Nádért, az Olt vize valami vékonyon* be lévén fagyva, által indult egy Medve s midőn menne a közepe tálljján, be szakatt a Jég közzé, ahonnan meg nem mozdulhatván, azok a szegény emberek be mentek, ki hozták. Bethlen Imre[5] *majd ingyen el vette tőllök. 2do.* Hogy itt vagyon az a híres Kápolna (Dobó[6] nevű hellységben fel Tsík felé, az Erdő között) a hova minden Esztendőben Szent János napján igen nagy készülettel eljőnek Tsíkból, Háromszékről, Miklósváráról, Barótról, Udvarhellyszéknek a felsőbb részből a Pápisták harangokkal, dobokkal olly feles számmal, mint valami sokadalomba; ollyan sokadalomis esik azon a napon, mint akármellyik nagy városba, meg jelenvén sok Görögök, Brassóból is a kereskedők közzül annyian, hogy magok meg vallották, *hogy Brassóba nem esik ollyan sokadalom mives nap, mint Dobóba* Innepnap. *3tio.* Mikor jönének a Tsíkiak által a nagy Erdőn (mellyis Tsiktól tart két mértföldet) a régi Dobói Templomnak rom-

---

[1] Bod Péter életére, munkásságára nézve 1. Kosáry Domokos, *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába* II. Bp., 1954. 215—6.

[2] A szövegközlésben megtartottuk Bod nagy- és kisbetűit, az egybe- és különírásokat, ellenben a hosszú és rövid hangzókat a mai helyesírással közöltük.

[3] Itt és a következőkben az aláhúzások Bodtól erednek.

[4] A feljegyzésekben előforduló községek mai neve: Füle (Erdőfüle) = Filia, Dobó = Dobeni, Miklósvár = Micloşoara, Barót = Baraolt, Brassó = Braşov, Miriszló = Mirislău, Volál = Volai, Bardoc = Brădut, Száldobos = Doboşeni, Olasztelek = Tălişoara, Vargyas = Vărghiş, Almás (Homoródalmás) = Mereşti, Hermány (Magyarhermány) = Herculian, Bibarcfalva = Biborţeni, Nagybacon = Băţanii Mari, Kisbacon = Băţanii Mici, Bodos = Bodoş, Zalán = Zălan, Szárazajta = Aita Seacă, Középajta = Aita Medie, Nagyajta = Aita Mare, Bölön = Belin, Alsórákos = Racoşul de Jos. Dobó, Homoródalmás (Hargita m.), Alsórákos (Brassó m.) és Miriszló (Fehér m.) kivételével mind Kovászna megyéhez tartoznak.

[5] Élt 1698—1765 között.

[6] Részletesen ír erről a faluról Orbán Balázs, *A Székelyföld leírása* I. Bp., 1868. 224—6.

ladozott kőfalába találtanak valami Tsákányos Pullusok[7] egy Üst Pénzt; annak a Templomnak egyik kőfala most is annyi Esztendők után épen meg vagyon, noha már nagy Nyírfák nőttenek az oldalából, *s a Kereszt is amint beszéllik, a falunak elpusztulása után 86 Esztendőkig mind rajta volt*, de osztán valami Leánynak meg szeplősítésiért a templomba annak tetejéről egy Eremitanus[8] a maga Paputsával le ütötte volna: s így elpusztulván az a Templom, új helyet kerestenek, ugyan ott közzel az Erdőben egy nagy Dombon építettenek más kápolnát in honorem S[ancti] Johannis Baptistae,[9] s ezt látogattyák máig; *Itt esik azis*, hogy egy Fülei embert be árulván valami haragossi a Tsíki Gárgyánnak,[10] hogy annak elei Pápisták lettenek volna, azt meg fogatá, a szegény embert Kövezéssel kezdé fenyegetni, ha vissza nem állana arra a vallásra, amellyben az ő elei idvezültenek, ama félvén a rossztól, által álla s ma már a Nyírfáknak közepében levő Templomnak Egyházfia.

4to. Hogy az akkor uralkodó hatalmasságnak parantsolattyából ezek a Dobói Lakosok kénszerítettenek fegyvert fogni s eljöni Miriszlóhoz az ellenségre,[11] holott is mind elvesztenek, ki fegyver miatt, ki a Marosba holt, így a Gazdák a hulván[12] a Táborba, a Tolvajok sok ízben bé ütöttenek égettek pusztították a falut mind addig míg a nyomorúságot nem szenvedhetvén, a fejér népek gyermekeikkel el oszlottak le Bardótz székire széllyel s a Falu üressen maradott.

Egy nehány Kő Pintzéknek romladozási meg meg vodnak. Szilvafa is igen sok, de már szinte vadfává váltanak, a kenderföldeknek borázdái látzának, egyéb aránt Erdő nőtte fel, s a hol a falu feküt, ott most kaszálnak az emberek. *Eddig Dobóról.* A Kormos[13] mellett fellyül Fülén egy mért földet vagyon egy Valál nevű hellység is igen rengeteg erdőben,[14] mellyről mondják, hogy valamikor régen Valál nevű falu lett volna ott, annak meg próbálására egyebet nem *tudok hanem azt, hogy, egy* Égerfának a tövin igen jó *Savanyú viz vagyon, mellynek hírét hallván egy Fejérvári szegény bé jött (mert az egész székelly országban annál jobb nintsen) kit én is a szememmel láttam nem mert egyébként innya belőlle hanem tőllünk egy kásás fazakat kérvén, meríte s a kanállal úgy hörpögette, egésségesen jött vissza idő múlva, úgy tartják hogy ezer ötszáz 96 pusztult* volna el tűz által. Most már a Száldobosiakra szállott, s ők kaszálják, vágják az fáját.

Bardótzról.

Bardótz mindgyár alól Fülén egy kitsiny falu, még is a törvényes Causak eligazításának hellyévé tétetett, ugyanis Udvarhelly-Széknek filiája lévén ez a Szék, itt minden Tsötörtökön Törvények follynak, végeznek sententiáznak[15] gonosztévőket, Torpás nevű hellyen,itt esett volt hogy e[gy] Prokator felpoltrárú[16] Égettborért három tsötörtökön follytatta egy gonosznak dolgát.

2do. Ez a faluis, amellett a Vízmellett vagyon melly Fülénél lefolly a Kormos vize mellett.

Bordát tsinál jó földet szánt Bardótz Serénységgel,
Nem akar meg barátkozni a rossz henyeséggel,
Palást hellyén a Templomba sétál lepedővel,
Rokolljája hosszassága egyez a térdivel.

Száldobosról is írnék valamit, de már a világ előtt igen híres az ő savanyú vizével. Vagyon ott mais a falun felljül félmértfölddel, de nem ollyan jó, mert a Valál patakának éppen a közepiben vagyon, az emberek ki rakták hompból,[17] kőből hogy a víz belé ne menjen, igen nagy dolog hogy egy nagy pataknak a közepin illyen Víz fakadott. Az elsőre mint egy Innepnapra úgy mennek a Léányok Száldobosról, Bardótzról, Olosztelekről víz meríteni, sőt Vargyasról is a Nagy urak Hordókkal vitetik az ott gyakran meg forduló uraságnak, igen sok hasznát is veszik

---

[7] Calepinus szótára szerint a *pullus* fekete színűt jelent; talán csákányos cigányokról van szó.
[8] Remete.
[9] Magyarul: Keresztelő Szent János tiszteletére.
[10] Gvárdián, a szerzetesek elöljárója.
[11] Valószínűleg az 1600. szeptember 18-i ütközetre utal.
[12] Feltehetően tollhiba e.h.: elhullván.
[13] Egy patak neve.
[14] L. Orbán i.m. I. 224.
[15] Elítélnek.
[16] Fél poltura árú.
[17] Homp: földkupac.

a falusi emberek s még Vidék beljek is mert mindeneket jó árron adhatnak, ez a falu szép tér hellyen fekszik, a Valál vize mellett.

Nem régen halának meg valami Száldobosi emberek, akik arról a Valálról mellyet felljebb le írék Valáliaknak nevezték magokot. Ezek azt beszéllették, hogy az ő elejik látták volna a Valáli Toronynak felit egy nagy dombon építve, melly dombot ma hívnak *Compestnek*[18] ennek oldala mellett folly az a Víz melly a faluról Valál patakának neveztetett. Egyéb aránt Száldobos a jó savanyú vizenkívül semmi jósággal nem ditsekedhetik.

Olosztelekről

Ez a falu nagy méltóságos Urakk lakó hellyek, s már régtől fogva a Vice Király Bírák onnan tétetnek, semmi ditséretre méltó dolog nintsen erről, hanem erdeje nem lévén, lopják a szomszéd faluknak erdejeket.

Vargyasról

Két Méltóságos urakon kívül nagy Socinianus[19] nyáj telepedett ide, vagyon ez az Hagymás és az Almás patak mellett, igen jó gazda emberek vadnak itt *azért igen el is híresedtek, hogy szép kenyérrel* élnek. Ezek tselekedték volt hogy mikor az aratásnak mesterségit odais bé vitte volna valaki ők is sarlót vévén kezekben egy nehányan igen el vágták kezeket s azt mondották hogy igen gonosz fogai vadnak annak a sarkánnak,[20] levetik a földre körülle gyűlnek dorongokkal egyik hozzája üttt, s úgy üti hogy a sarló a Nyakára ugordván nagyon meg sebesítti, mellyről sok fabulát tsináltanak.[21]

Ennek a Falunak az Erdejin vagyon fel Almás felé egy igen hosszú üreg a föld alatt hosszúságára közelít egy mértföldhöz,[22] ebbe a lyukba rejtették volt elmagokot a háborús időben meg számlálhatatlan sok emberek, s mikor az ellenség keresztül ment, s égette a falukat ők 4 hetekig ott mulattanak, félelem között ugyan de nem illette őket senki, s még marháikot is hajtották oda, beszéllik, hogy most sok források fakadván belé annyira meg büdössödött, hogy ha szárnyas állat aszája (!) felett elrepül az erős gőz miatt kéntelenítetik le-esni.

Hermányról

A Hermányi Bika igen híres azért, hogy a fenyő tetőn elmaradván a tehenektől egyedül ollyant bődült hogy le hallott a faluba. Vagyon ennek is igen jó savanyú vize, a víz mellett a falun kívül mellyből élnek bor hellyett; igen rusnya köves hegyek között vagyon úgy hogy valamig az utazó a falu végire nem menyen meg nem[23]

Vas Bányais volt itt régen, de az emberek el szegényedvén, félbe hadták, arról híresek ezek hogy még az Asszonyok is tudnak kádározni. A Vas Bánya 1716 romlott el; *itt nagy Divatba vagyon a Nyírfa Virits.*[24]

Bibarczfalváról. Itt vagyon igen kívánatos és egésséges savanyú víz a falu derekába; úgy hogy a mások ítélete szerint a száldobosit sokkal meg dullja[25] tsak az a kár hogy nintsen jó küpűvel[26] be kerítve, hanem tsak valami lapos kövekkel be boríttatott, egyfelől ú.m. Napnyugatról Bardótz és Barót a határa, Napkeletről Nagy Batzon, K[is] Batzon, Bodos; jó együgyü szegény emberek lakják.

N[agy] Batzon K[is] Batzonnal a Tángyér tsinálásban híresek *proverbium róllok: A Baróti sokadalomba nem adják négy pénzért, a Nagy Enyediben mind eladják két két krajczáron.*

Jó Túrót tsinálnak; Zalány felé hosszan le nyúlik a határa, s talám egyrésze majd annál a Zalányi híres Borvíznél áll meg.

Nagy Batzonban a Tángyérnak vagyon nagy kelete
De bizony a szalonnának nintsen nagy szelete.

[18] A *Compest* etimológiáját nem sikerült megtalálnom.
[19] Unitárius.
[20] Sárkánynak.
[21] Vagyis sok történetet meséltek erről az esetről.
[22] A híres homoródalmási barlangról van szó.
[23] A mondat utolsó szava kiszakadt, talán *piken*.
[24] Tavasszal be szokták metszeni a nyírfa kérgét, s alóla ható, édes lé csordogál; ez a virics, a műveletet viricselésnek nevezik. Vö. Kriza János, *Erdélyi tájszótár*. Bp., é.n. 109.
[25] Felülmúlja.
[26] Másként köpű: a kútnak fa bödöne, mely öből gyanánt keríti a vizet, írja Czuczor—Fogarasi, *A magyar nyelv szótára* III. Pest 1864. 1090.

Hát te Zab Kiszijén[27] kövéredett *Bodos* méltóvagyé arra hogy tégedett emberséges ember pennája illessen? *Igenis.* Mert ollyan Kerekeket tsinálsz, hogy mikor viszed Brassóba el adni, az Ajtai Kutyák mind le rángattyák a falát, két mértföldnire hallik tsikorgása Szekerednek mikor meg indulsz, még kívánságtól sem találnál a Pap Szekerin is Vasat; ollyan nagy a follyóvized hogy egy fűzfa alig ihatik benne, a Rák s a Hal, nefélly hogy ki szaggattya a hálódott. Havalaki jovallja hogy viselly Csizmát azt mondod réá hogy az Apád se viselt. Nem fázol meg télbe mert az Ajtód előtt is Nyírfa vagyon, tsak volna mit sütnél nála. Ebben a Faluban termenek (!) azok a bölts emberek, akik midőn valami Brassai Tsereznyét meg láttak volna, azt mondották, hiszem nekünk annyivan illyen az Istállóba a mennyi kell, a kutyának se kell, itt pedig az emberek jó szívvel meg eszik.

Itt vadnak azok az emberek is akik közzül midőn kettő el indult volna valami sűrüben Zalány felé nem igen mehetvén a sok ágtól, az első meg fogja az ágat a kezivel, hogy elmehessen, elmenvén elbotsátya, az utolsónak a fél szemét ki sújtya, melyre azt mondja az utolsó: az Isten álgyon meg, hogy meg fogád mert most mind a két szememet ki tsapta volna. A Siros fazakat soha nem húzza a fejibe a kutya.[28]

A köppeny ollyan ritka Bodosba, hogy midőn két Déák köppenyegesen által menne azt beszélli a szomszéd a szomszédjának, vallyon mitsoda fársángok valának azok; míg az Apja fel hág a fára hol kaszálnak, addig a Farkas meg eszi a Lovát. Itt esett az is hogy Lúdtojásba Lajtorján akartak bészállani. Külömben emberséges emberek.

Sz[áraz] Ajta az egyik szomszédja.[29]

A fapipa tsinálásban híresek ezek a bodosiak. Égerfa gyökérből igen módos pipákot készítnek. Asztalasok is sokan származnak, noha senkitől nem tanullják.

Száraz Ajtáról

Száraznak mondják, holott nitsen (!) Erdéllyben sárosabb falu ennél. Nem költ ebben soha a Tsóka az Asztagba, mert nem igen van szerentséjek, hogy vagy egyet rakhassanak.

De a méltó ditséretre, hogy sajtot, túrót jót tsinálnak, itt s Bodosba még nyárba is szánon járnak, fel az erdő között igen híres üvegeket tsinálnak, de nem,[30] de magoknak nem igen van szerentséjek, hogy üvegből hörpögessenek.

Búzanélkül szűkölködő szegény Sz[áraz] Ajta
A zab kenyerét kedvetlenül szárazon tsak rágja.
Sovány földe szántó vető emberét meg tsalta
Fizethetetlen adósság nyavalljást meg[31]

N.b. N[agy] Batzoni határon fel az erdő között, vagyon egy Tsóka pataka nevű hellység,[32] ahol volt régen Ezüst és Arany Bánya.

2do. Vagyon egy setét pataka is ahol nem tsak Bányák voltak, hanem még valami Boltok[33] is vadnak a föld alatt, mellyekbe búttak a háború idöben, a boltokk (!) oldala Tölgyfa gerendákból van ki rakva, a felső része szép Bolthajtással van ki rakva. Volt Üveg Tsüris itt.[34]

Bodosról még illő ezt meg tartani, hogy midőn a Bodosiak a N[agy] Batzoniakkal Törvénykeznének a határ terminussa[35] felett, a Bodosi ember földet kötött a Botskorába a talpa alá, s esküt hogy az a föld a határ a mellyen áll, s meg nyerte Baczont. Vagy pedig ez amellyen állok Bodosi föld.

Kis Baczon és N[agy] Baczon között, a hegy alá bé mondják *hogy volna hosszú rejtek helly.*

---

[27] Zablisztből készült kocsonyás pép.
[28] A bodosiak szegénységéről ír Orbán is, i.m. I. 216—7.
[29] Ezután áthúzva a következő mondat: „Száraz Ajtán sok a Tsóka, az Asztagba nem költ".
[30] Nyilván Bod módosított a szövegen, de elfelejtette kihúzni a *de nem* szavakat.
[31] A mondat utolsó szava kiszakadt, látható az *n*, talán *nyomta.*
[32] Vö. Orbán i.m. I. 219.
[33] Boltívek.
[34] Üvegfúvó műhely.
[35] Mezsgyéje.

Közép Ajtáról

Közép Ajta halas vízzel bővös jó erdővel
És részszerént uralkodik jó szántó földekkel.
Néha vagyon szegénységgel és kedvetlenséggel,
Mégis nagyobb része tele embertelenséggel.

Ez a falut nem lehet semmi emlékezetre méltó dologért ditsérni; hanem azt saljnálva (!) lehet említeni, hogy nem régen két ízben tűz miatt majd az egész falu füstbe ment.[36]

Nagy Ajtáról

Bővebb határt bír nagy Ajta az Oltnak vizéig
Világi értelem szerént népeis igen víg,
Delelke[37] esmeretében tántorog halálig
Azért nem tér bűnéből az Agya igen hig.

Ezen afalun (!) kell a Bardócz széki embereknek keresztül menni Brassóba, de hogy felette inhospitalis[38] emberek, hálásokat nem igen ejthetik ott. Vagyon itt egy kitsiny Ref. Templom is a falu végén, akik pedig ehez tartoznak igen kevessen vagynak s tunyák a jóban restellik messze *menni*.

Bölönről

Sok rendbéli öreg Márták[39] meg vadnak Bölönben
Megmaradnak vénségekben ök szűzességekben
Hogy nem kívántak nem jutottak titkos szeretetben
Hanemen (!)[40] a pártában öszséget értek az életben.

Meg vénhednek itt a Léányok s nem igen keresik, azonban emberséges emberek lakják.

Barótról

Barót sokadalmas helly[41] Pünkösd után esik, Héti vásár nem szokott esni.

Pápa Lova farkát tartya Barót még máig is
Tudománya ő magára nézve valóban friss
Természetében szán[42] másként ollyan mint a Tigris
Dögleletes Vallásában igaz ellen hamis.

Itt vágta volt egy zürzavar időben a szél a földhöz a hegyes Tornyot Anno 1756 az Al[só] Rákosi hidat is egy emberrel az Oltba vitte a víz. Nagy ellenségi ezek a Fülei embereknek, azért hogy a Temetőtt bé kerteltték s már mikor mennek Dobóba nem szálhatnak meg a fák alá a temetőbe, ezért sárral, kővel hajigálják a Templomot, epesztik magokat mérgekbe.

---

[36] Középajtán később is gyakran volt tűzvész; egyikről szemléletes leírást ad Benkő József Teleki Sámuelhez intézett levelében 1784. szeptember 12-én.
[37] Delelke: vagy 1) de lelke, vagy 2) valamilyen szeszesital.
[38] Barátságtalan.
[39] Talán célzás a biblial Mártára. Vö. Gecse Gusztáv – Horváth Henrik, *Bibliai kislexikon*. Bp., 1978. 148.
[40] Tollhiba *hanem* helyett.
[41] Vásártartási joga van.
[42] Szánakozó, irgalmasszívű.

Miklósváráról

Sok tudatlan törvényeket tésznek Miklós várán,
Assesorok[34] tsudálkoznak egyik a más Voxán,[44]
Igasságát sok elveszti s haza menyen sírván,
Értelmesebb voxot úgy mond ha jó borba iván.

Miklós Várának Sz[ent] Miklósról mondják, hogy az ő Neve Napján segítségül híván ötött, nagy jót nyertenek volna tölle; lehet még egyébb okais mellyet nem tudok, s ha talám a Templom körül lett volna hajdon valami Kerítés mellyre conferalt[45] egy Miklós nevü Barát, hogy épitessék; de most nem sok van.[46]

Közli: SZABÓ GYÖRGY

IRODALOMTÖRTÉNET — 1983

Magyar irodalomtörténeti vonatkozású írások válogatott bibliográfiája

Rövidítések

Albatrosz — Albatrosz Könyvkiadó
Buk. — Bukarest
Dacia — Dacia Könyvkiadó
Facla — Facla Könyvkiadó
H — A Hét XIV. (1983)
ISz — Igaz Szó XXXI. (1983)
K — Korunk XLII. (1983)
Könyvb. — Könyvbarát. A Hét melléklete (1983)
Krit. — Kriterion Könyvkiadó
Kv. — Kolozsvár-Napoca
M — Művelődés XXXVI. (1983)
NyIrK — Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények XXVII. (1983)
Tv. — Temesvár
U — Utunk XXXVIII. (1983)

Általános rész

Beke György, *Megbecsülő egymásra figyelés tükre.* Mit is mér a bibliográfia? H 51. (dec. 16), 5. (A Réthy—Váczy-féle bibliográfiáról.)

Binder Pál, *Előszó.* In: *Utazások a török birodalomban.* Válogatta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Binder Pál. Krit. Buk., 1983. 5—20.

Cs. Gyímesi Éva, *Ősképek, egyetemes szimbólumok.* NyIrK 1., 3—13.

Cs. Gyímesi Éva, *Teremtett világ.* Rendhagyó bevezetés az irodalomba. Krit. Buk., 1983, 188 l.

Demény István Pál, *Az ősköltészetről.* In: *Bábel tornyán.* Válogatás az Echinox munkatársainak írásaiból. Szerkesztette: Beke Mihály András, Bréda Ferenc. Krit. Buk., 1983, 218—23.

Faragó József, *Balladatermésünk a nemzetközi ballada-bibliográfia első tíz füzetében.* U 35. (szept. 2), 1, 4.

Kántor Lajos, *„Erdély írói új feladatok előtt".* (A Világosság tükrében — az Utunk indulása előtt.) NyIrK 1., 41—6.

Kántor Lajos, *Periratok a közelmúltból.* K 4. (ápr.), 319—25.

Kovács János, *Örökség és gyarapítás.* (A romániai magyar irodalom 65 éve). ISz 11. (nov.), 402—6.

Kozma Dezső, *Irodalom — irodalomtörténetírás.* (A romániai magyar irodalom 65 éve). ISz 11. (nov.), 398—401.

Köllő Károly, *Erdélyi viták a naturalizmusról. II.* NyIrK 1., 15—27.

Nagy Pál, *Változások műfaja.* Jegyzetek a romániai magyar novelláról. (A romániai magyar irodalom 65 éve). ISz 11. (nov.), 406—13.

Peris Teréz, *A kölcsönös megismerésért.* (Testvéri egységünk szolgálatában). ISz 11. (nov.), 424—32.

Szabó Csaba, *Jelleg és prozódia.* Szöveg és zene a Cantata profanában. In: *Zenetudományi írások 1983.*

---

[44] Bírák, ülnökök.
[44] Voks, szavazat.
[45] Ráruházott, hagyakozott.
[46] Itt megszakad az írás, noha a papíron lett volna elegendő hely a folytatáshoz.

Szerkesztette: Benkő András. Krit. Buk., 1983. 20—40.

Veress Dániel, *Egy önkifejezési forma változásai és változatai.* In: *Emlékezetül hagyott írások.* Erdélyi magyar emlékírók. Válogatta, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta: Veress Dániel. Dacia. Kv., 1983. 5—38.

Veress Dániel, *Emlékezetül hagyott írások haszna.* Tallózó számbavétel. K 9. (szept.), 697—701.

Veress Dániel, *Történelmi mindennapok és az emlékezés értelme.* H 36. (szept. 2), 5—6.

Vita Zsigmond, *Művelődés és népszolgálat.* Tanulmányok. Krit. Buk., 1983. 316 l.

Az év könyve. Beszélgetés az Utunk szerkesztőségében. Részt vett: Egyed Péter, Szőcs István, Marosi Péter, Kántor Lajos, Mózes Attila, Rácz Győző. U 14. (ápr. 8), 1, 4—5—6.

Írók műhelyében. H 4. (jan. 21), 5—6. /Az Írószövetség 1981. évi díjazottjai — Bodor Pál, Paul Drumaru, Kenéz Ferenc, Király László, Lőrinczi László, Molnár H. Lajos — válaszolnak A Hét kérdéseire./

Könyvkiadás

Dávid Gyula, *Száz — és még harminc.* Jegyzetek a Romániai Magyar Írók sorozatról. (A romániai magyar irodalom 65 éve). ISz 11. (nov.), 414—7.

Muckenhaupt Erzsébet, *Egy elveszettnek vélt régi magyar nyomtatványról.* M 6. (jún.), 36—7. /*Annotationes*... Velence, 1537./

Rostás Zoltán, *Kiadó, mely nyolc nyelven beszél.* Beszélgetés Domokos Gézával. H 37. (szept. 9), 5—6.

Időszaki sajtó

Mózes Huba, *Sajtó, kritika, irodalom.* (Kísérlet). Krit. Buk., 1983. 176 l.

Cseke Péter, *Az Erdélyi Fiatalok kutatásának mérlege.* NyIrK 2., 133—41.

Gaal György, *A Jövő Társadalma.* Aradi Viktor lapjának koordinátái. K 10. (okt.), 807—12.

Gaal György, *Összefogás a Cultura jegyében.* U 49. (dec. 9), 1—2.

K. Birtalan János, *Adalékok a Hargita megyei hírlapok, folyóiratok történetéhez.* M 5. (máj.), 33—4.

Kovács János, *Hullámgyűrűk az irodalom tükörtavában.* H 22. (máj. 27), 5. /Erdélyi Szemle 1919. márc.—aug./

Marosi Ildikó, *A kalauz.* U 36. (szept. 9), 2. /Kalauz./

Robotos Imre, *Költő állt a sereg élére.* 75 éve jelent meg A Holnap. H 38. (szept. 16), 5.

Bibliográfiák

Réthy Andor—Váczy Leona, *Magyar irodalom románul.* Könyvészet. 1830—1970. A bevezető tanulmányt írta és a könyvészeti rész szakellenőrzését végezte: Köllő Károly. Krit. Buk., 1983. 1064 l.

Faragó József, *Adatok a magyar—román néprajzi bibliográfiához 1946—1982.* In: *Népismereti Dolgozatok 1983.* Szerkesztette: dr. Kós Károly, dr. Faragó József. Krit. Buk., 1983. 188—221.

A romániai magyar könyvkiadás bibliográfiája 1982. Összeállította: Balogh József. M 9. (szept.), 36—40.

A romániai magyar regény a két világháború között. (Bibliográfia). Összeállította: Mózes Huba. NyIrK 1., 65—71.

Balázs Ferenc munkássága. (Könyvészet. Összeállította: Nagy Teréz.) In: Mikó Imre—Kicsi Antal—Horváth Sz. István, *Balázs Ferenc.* Monográfia. Krit. Buk., 1983. 262—86.

Földes László irodalmi munkássága (1948—1972). Könyvészeti adalék. Összeállította: Gáspár Sándor. In: Földes László, *Elvek és viták.* Tanulmányok, kritikák. Krit. Buk., 1983. 684—91.

Irodalomtörténet — 1982. Magyar irodalomtörténeti vonatkozású írások válogatott bibliográfiája. Összeállította: Mózes Huba. NyIrK 2., 165—71.

Személyi rész

Ady Endre

Láng Gusztáv, *Kiskatedra.* U 7. (febr. 18), 6; 11. (márc. 18), 6; 15. (ápr. 15), 6.

Áprily Lajos

Láng Gusztáv, *Kiskatedra.* U 14. (ápr. 8), 6.

Aradi Viktor

Kovács János, *Aradi Viktor.* H 10. (márc. 4), 5.

Arany János

Dánielisz Endre, *Az Arany-levelek sorsa.* U 24. (jún. 17), 6.
Szőcs István, *Arany János: Buda halála.* ISz 6. (jún.), 545—8; 7. (júl.), 59—64.

Babits Mihály

Cs. Gyimesi Éva, *Ómega és alfa.* U 44. (nov. 4), 6.
Deák Tamás, *Babits árnyékában,* ISz 10. (okt.), 303—13.
Egyed Péter, *„Ne mondj le semmiről".* ISz 10. (okt.), 341—6.
Fodor Sándor, *Az elkötelezett költő.* U 44. (nov. 4), 4.
Kántor Lajos, *Babits és az irodalom.* ISz 10. (okt.), 327—40.
Láng Gusztáv, *Kiskatedra.* U 20. (máj. 20), 6.
Lászlóffy Aladár, *Egy zárójel csigaháza.* U 44. (nov. 4), 5.
Mózes Attila, *Tükör-játék.* U 44. (nov. 4), 5.
Panek Zoltán, *Ez a KÁRTYAVÁR állni fog.* ISz 10. (okt.), 314—26.
Puskás Tivadar, *Formatelt (őr)szem — imbolygó vártán.* (Árnyékrajz). U 44. (nov. 4), 4.
Rohonyi Zoltán, *Pax conscientiae.* U 44. (nov. 4), 4.
Salló László, *Mi rejlik a fátyol mögött?* (Babits: Ballada Irisz fátyoláról). U 45. (nov. 11), 6.
Szász János, *A felhők mögött.* U 44. (nov. 4), 5—6.
Szász János, *Egy vers megközelítése.* Babits Mihály: Jónás könyve. ISz 10. (okt.), 296—302.
Vásárhelyi Géza, *Az emberek halnak, a költő él.* U 44. (nov. 4), 6.

Balázs Ferenc

Mikó Imre—Kicsi Antal—Horváth Sz. István, *Balázs Ferenc.* Monográfia. (Az I. fejezetet Mikó Imre kéziratának felhasználásával Kicsi Antal, a II. fejezetet Kicsi Antal, a III. fejezetet Horváth Sz. István írta. A Balázs Ferenc-könyvészetet Nagy Teréz állította össze.) Krit. Buk., 1983. 288 l.
dr. László Ferenc, *Balázs Ferenc „utópiái" és megvalósításai.* H 50. (dec. 9), 5.

Balla Károly

Fodor Sándor, *Balla Károly emlékére.* U 45. (nov. 11), 2.

Balogh Edgár

Szász János, *Balogh Edgár derűs elszántsága.* H 13. (márc. 25), 6.
Szávai Géza, *Beszélgetés Balogh Edgárral.* (Alkotók műhelyében). Könyvb. 6., VI.

Balotă, Nicolae

Beke György, *Magyar írók — román tükörben.* (Kezesség). K 4. (ápr.), 312—6.

Beke György

Szávai Géza, *Beszélgetés Beke Györgygyel.* (Alkotók műhelyében). Könyvb. 3., VI.

Benedek Elek

Láng Gusztáv, *Kiskatedra.* U 13. (ápr. 1), 6.

Benedek Marcell

Rohonyi Zoltán, *Egy Riedl-tanítvány portréjához.* U 5. (febr. 4), 4.

Berzsenyi Dániel

Láng Gusztáv, *Kiskatedra.* U 40. (okt. 7), 6.

Bodor Pál

Stanik István, *A tehetség — szellemi és érzelmi többletenergia.* Beszélgetés Bodor Pállal. M 5. (máj.), 12—5.

Böszödi György

Böszödi György, *Ahonnan elindulunk.* ISz 3. (márc.), 251—6.
Marosi Ildikó, *Születésnapi kérdések és (kitérő) válaszok Böszödi György*

gyűjteményes terveiről. H 12. (márc. 18), 5.
Szőcs István, *Te láttál ilyent?* Beszélgetés a 70 éves Bözödi Györggyel. U 10. (márc. 11), 2.

Dsida Jenő

Láng Gusztáv, *Kiskatedra.* U 18. (máj. 6), 6.

Endre Károly

A Parnasszus ölében. Endre Károly, avagy egy életmű megközelítése. Összeállította: Pongrácz P. Mária. Facla. Tv., 1983. 199 l.
Balogh József, *Költő az új tavaszban.* M 4. (ápr.), 22.
Pongrácz P. Mária, *A Parnasszus ölében.* U 17. (ápr. 29), 4.
Szász János, *„Magam most is keresem".* Endre Károly 90 éves. H 18. (ápr. 29), 5.
Endre Károly levelesládájából. Válogatta és összeállította: Pongrácz P. Mária. H 18. (ápr. 29), 5, 8.

Fodor Sándor

Stanik István, *„Nincs olyan igaz ügy, amelyet hazugsággal lehetne szolgálni".* Beszélgetés Fodor Sándorral. H 36. (szept. 2), 5—6.

Földes László

Láng Gusztáv, *Földes László öröksége.* Adalék kritikánk társadalomtörténetéhez. In: Földes László, *Elvek és viták.* Tanulmányok, kritikák. (Sajtó alá rendezte Láng Gusztáv és Tóth Sándor. A bevezetőt Láng Gusztáv írta. A bibliográfiát Gáspár Sándor állította össze.) Krit. Buk., 1983. 5—25.
Lászlóffy Aladár, *Emlékezés egy boldogan boldogtalanra.* U 2. (jan. 14), 6.

Gálfalvi Zsolt

Fodor Sándor, *Levél az ötven éves Gálfalvi Zsolthoz.* U 49. (dec. 9), 4.
Kovács János, *Végtelen fiatalság.* (Gálfalvi Zsolt ötvenéves). H 49. (dec. 2), 7.

Gellért Sándor

Csiki László, *A magány szikláján.* U 37. (szept. 16), 2.
Kereskényi Sándor, *Országút és gyalogösvény.* (Gellért Sándor költői útja). In: Gellért Sándor, *A magány szikláján.* Válogatott versek (1937—1970). (A bevezetőt írta: Kereskényi Sándor.) Krit. Buk., 1983. 5—36.
Marosi Ildikó, *„Időtlen időben való mozgás".* Beszélgetés Gellért Sándorral. H 40. (szept. 30), 7.
Veress Dániel, *A néhai kritikus visszapillant.* ISz 8. (aug.), 146—9.

Gyöngyösi István

Láng Gusztáv, *Kiskatedra.* U 42. (jan. 14), 6.

György Dénes

Beke György, *Nem áll többé pódiumra.* U 34. (aug. 26), 6.
Marton Lili, *„Mert a költők s a versek halhatatlanok".* Utoljára György Dénesnél. H 37. (szept. 9), 4.

Holló Ernő

Bardócz Gergely, *„A fák szótlanul utána karoltak..."* Holló Ernő sírjára. U 8. (febr. 25), 6.
Beke György, *A tél magányos vándora.* H 8. (febr. 18), 5.
Magyari Lajos, *Holló Ernőtől búcsúzunk.* ISz 4. (ápr.), 354—5.

Horváth Imre

Molnár Tibor, *„A világot pedig nem szabad elpusztítani!..."* Rendhagyó interjú Horváth Imrével. H 46. (nov. 11), 8.

Horváth István

Cseke Péter, *Előszó.* In: Horváth István, *Leválthatatlan őrszem.* /Versek./ Válogatta, az előszót írta és a függeléket összeállította: Cseke Péter. Dacia. Kv., 1983. 5—34.

Huszár Sándor

Huszár Sándor, *Hogy is van ez?* H 31. (júl. 29), 5.
Huszár Sándor, *Valami nem stimmel.* H 13. (márc. 25), 5.
Domokos Géza, *Késve bár.* H 19. (máj. 6), 4.
Herédi Gusztáv, *Idegen köntösben.* K 9. (szept.), 711—7.
Kovács János, *Nemzedéki jegyek nyomában.* H 20. (máj. 13), 5.
Luczai András, *A hit erkölcse — avagy az emlék műfaja.* K 7. (júl.), 565—9.
Molnár Gusztáv, *Üzenet a tárnákba, avagy egy bűntelen nemzedék elkárhozása és önmagára találása.* H 16. (ápr. 16), 7—8.
Nagy Károly, *A teljesebb igazságért!* K 8. (aug.), 639—45.
Rácz Győző, *„Emlékezések" és „leszögezések", vagy elvi viták?* K 6. (jún.), 491—5.
Vásárhelyi Géza, *Ön- és bűntudat?* U 11. (márc. 18), 1—2—3.

Illés Endre

Gálfalvi Zsolt, *Illés Endre arcképéhez.* In: Illés Endre, *Erős fényben.* Novellák. (Válogatta és az utószót írta: Gálfalvi Zsolt.) Krit. Buk., 1983. 289—98.

Illyés Gyula

Hajdu Győző, *Kháron ladikján.* ISz 5. (máj.), 439—40.
Király László, *In memoriam Illyés Gyula.* U 17. (ápr. 29), 3.
Szász János, *Lehullt egy csillag.* H 17. (ápr. 22), 6.

Jakabos Ödön

Fodor Sándor, *Utazás — életmű.* U 46. (nov. 18), 1—2.
Gálfalvi György, *Vándor a végtelen úton.* In: Jakabos Ödön, *Indiai útinapló.* Kőrösi Csoma Sándor nyomában. (Az utószót Gálfalvi György írta.) Krit. Buk., 1983. 442—7.

Jancsó Béla

Cseke Péter, *Jancsó Béla és az Erdélyi Fiatalok.* Beszélgetés Debreczeni Lászlóval. H 41. (okt. 7), 5—6

Jékely Zoltán

Horváth Imre, *A ne ölj parancsának lírikusa.* In: *Utunk Évkönyv 1983.* 36—8.

Jókai Mór

Dávid Gyula, *Nemzet és haladás dilemmája egy évszázaddal ezelőtt.* In: Jókai Mór, *Rab Ráby.* Regény. A bevezető tanulmányt írta és a függeléket összeállította: Dávid Gyula. Dacia. Kv., 1983. 5—20.

József Attila

Láng Gusztáv, *Kiskatedra.* U 4. (jan. 28), 6; 12. (márc. 25), 6; 39. (szept. 30), 6.

Juhász Gyula

Luczai András, *„Hic fuit Juhász Gyula..."* H 14. (ápr. 2), 9.
Markó Béla, *„Már szürkül lassan a ködös határ".* ISz 4. (ápr.), 346—8.
Mózes Attila, *A „végtelen nagy esték" világa.* U 13. (ápr. 1), 2.

Kacsó Sándor

Kacsó Sándor, *Új találkozások a Találkozón.* U 35. (szept. 2), 3.

Kassák Lajos

Ágoston Vilmos, *Kassák Lajos.* In: Kassák Lajos, *Válogatott versek.* (Válogatta Kassák Lajosné és Kada Júlia. Az előszót Ágoston Vilmos írta.) Krit. Buk., 1983. 5—30.
Láng Gusztáv, *Kiskatedra.* U 1. (jan. 7), 6.

Kerekes György

Beke György, *A magyarra fordított román művek — a testvériség önkéntesei.* Beszélgetés Kerekes Györggyel. H 14. (ápr. 2), 10.

Kós Károly

Varró János, *A százéves Kós Károly elbeszéléseiről.* In: Kós Károly, *A havas.* Elbeszélések és a Budai Nagy

Antal című dráma. Válogatta, előszóval és függelékkel ellátta: Varró János. Dacia. Kv., 1983. 5—32.

Kosztolányi Dezső

Láng Gusztáv, *Kiskatedra.* U 23. (jún. 10), 6; 24. (jún. 17), 6; 35. (szept. 2), 6.

Kőműves Géza

Robotos Imre, *A tiszta szó vonzásában élt.* H 12. (márc. 18), 2.

Könczei Ádám

Molnos Lajos, *Élt 35 évet.* U 25. (jún. 24), 2.

Kőrösi Csoma Sándor

Csetri Elek, *Kiaknázatlan közlés.* Kőrösi Csoma felkészüléséről. K 5. (máj.), 409—10.
Csetri Elek, *Kőrösi könyvei itthon.* M 11. (nov.), 38—9.

Kriza János

Kisgyörgy Zoltán, *Kriza János.* (Barangolás a bölcsőhely körül). H 17. (ápr. 22), 8.

Krúdy Gyula

Lászlóffy Aladár, *Krúdy, avagy a helybenutazás.* U 20. (máj. 20), 1.
Szász János, *Az ismeretlen Krúdy.* U 20. (máj. 20), 2.
Sztojka László, *Találkozás Krúdyval.* H 20. (máj. 13), 6.

Kuncz Aladár

Kacsir Mária, *Háromszáz levél.* H 27. (júl. 1), 5.
Mózes Huba, *Kuncz Aladár, Levelek (1907—1931).* NyIrK 1., 77.
Vita Zsigmond, *Kuncz Aladár leveleihez.* H 33. (aug. 12), 5.

Kurkó Gyárfás

Beke György, *Közélet, közírás, szépirodalom.* NyIrK 2., 105—14.

Madách Imre

Deák Tamás, *Az üdvözült szellem.* (Száz év Madách). H 44. (okt. 28), 8—9.
Deák Tamás, *Egyedüli esélyünk a gondolkodás.* (Száz év Madách). H 40. (szept. 30), 8.
Deák Tamás, *Száz év Madách.* H 39. (szept. 23), 6.
Molnár Tibor, *A Tragédia román fordításának útja.* H 39. (szept. 23), 7.

Majtényi Erik

Szász János, *A kérdező költő.* In: Majtényi Erik, *Emberek, lakások lakói.* Versek, műfordítások. (A bevezetőt Szász János írta.) Krit. Buk., 1983. 5—20.

Marosi Péter

Marosi Péter, *Az én hetvenes éveim.* U 3. (jan. 21), 4.

Méhes György

Balogh Edgár, *Nagy Elek, akkor még zászlósmundérban.* U 18. (máj. 6), 4.
Lőrinczi László, *Pótkeret.* K 9. (szept.), 721—4.

Méliusz József

Kovács János, *Az önmagával azonos szellem.* H 11. (márc. 11), 5—6.
Kovács János, *Egy nyitott mű azonosítása.* H 2. (jan. 7), 4—5.
Szász János, *Harcban a sorskérdésekkel.* Méliusz Józseffel a Tranzit kávéházban. ISz 3. (márc.), 238—42.

Meltzl Hugó

Gaal György, *Meltzl Hugó útja Petőfiig.* U 15. (ápr. 15), 1, 4.

Móricz Zsigmond

Egyed Péter, *A bizonyosság határai.* Móricz Zsigmond regényformájának kérdéseiről. NyIrK 2., 95—103.
Gálfalvi Zsolt, *Előszó.* In: Móricz Zsigmond, *Rokonok.* Regény. Az

előszót írta és a függeléket összeállította: Gálfalvi Zsolt. Dacia. Kv., 1983. 5—18.

Nagy László

Bogdán László, *„Tudom: az idő a miénk..."* H 3. (jan. 14), 4—5.

Örkény István

Láng Gusztáv, *Kiskatedra.* U 19. (máj. 13), 6.
Robotos Imre, *A kérdezés szenvedélye.* K 4. (ápr.), 342—5.

Pápai Páriz Ferenc

Kótay Pál, *Háromszáz éves a Pax corporis.* Pápai Páriz Ferenc naplójának olvasásakor. K 7. (júl.), 552—7.

Petőfi Sándor

Ráduly János, *Elnépiesedett Petőfi-versek 1888-ból.* M 7. (júl.), 32—4.
Jászai Mari három levele. Közli: Kozma Dezső. NyIrK 1., 63—4. /A Petőfi-kultusz jegyében./

Petrőczi Kata Szidónia

Lászlóffy Csaba, *Tengert forrásig visszaálmodó.* K 11. (nov.), 859—60.
Rohonyi Zoltán, *„Föltöttték, hogy háborgatnak".* (Petrőczi Kata Szidónia halálának 275. évfordulójára). U 51. (dec. 23), 2.

Pilinszky János

Adonyi Nagy Mária, *Előszó.* In: Pilinszky János, *Legszebb versei.* Válogatta és az előszót írta: Adonyi Nagy Mária. Albatrosz. Buk., 1983. 5—14.

Pomogáts Béla

Szabó Zoltán, *Pomogáts Béla, A tárgyias költészettől a mitologizmusig — A népi líra irányzatai a két világháború között.* NyIrK 1., 79—81.

Pusztai János

Szávai János, *Beszélgetés Pusztai Jánossal.* (Alkotók műhelyében). Könyvb. 4., VI.

Radnóti Miklós

Láng Gusztáv, *Kiskatedra.* U 6. (febr. 11), 6.

Reményik Sándor

Kántor Lajos, *Történelmi vakság ellen.* (Reményik Sándor lírája, közelről). In: Reményik Sándor, *Az építész fia.* Versek (1916—1941). (Válogatta és a bevezető tanulmányt írta: Kántor Lajos.) Krit. Buk., 1983. 5—45.

Robotos Imre

Kántor Lajos, *Ki teremti a rendet?* K 1. (jan.), 87—8.
Puskás Tivadar, *„Arányok", árnyak — múlt időben.* (Tünődés önmagunkról). H 41. (okt. 7), 5—6.

Salamon László

Bálint Tibor, *Laci bácsi elballagott.* U 43. (okt. 28), 2.
Lászlóffy Aladár, *„A minden kinokon győzedelmeskedni".* K 12. (dec.), 972.

Scridon, Gavril

Beke György, *„Könyvemet a jó együttélés szolgálatában írtam".* Gavril Scridon készülő romániai magyar irodalomtörténetéről. H 6. (febr. 4), 5.

Sipos Domokos

Kovács István, *Volt, van és lesz.* Sipos Domokosra emlékezve. H 21. (máj. 20), 4—5.

Sütő András

Adonyi Nagy Mária, *Beszélgetés Sütő Andrással.* (Alkotók műhelyében). Könyvb. 2., VI.

Lázok János, *A kerek félalmák paradoxonai.* Kísérlet Sütő András új történelmi drámájának értelmezésére. K 9. (szept.), 739—44.
Lázok János, *Gondolat és/vagy cselekvés?* A Csillag a máglyán marosvásárhelyi bemutatója tanulságai. K 2. (febr.), 143—50.
Veress Dániel, *Sütő drámai hangvétele.* Részlet egy monográfiából. U 25. (jún. 24), 6.

Szabédi László

Lászlóffy Aladár, *Töprengés egy különös fogaskerékről.* U 9. (márc. 4), 2.

Szabó Dezső

Láng Gusztáv, *Életek és megvilágosodások.* H 24. (jún. 10), 6.
Mózes Attila, *A történelem árulása.* U 46. (nov. 18), 4.

Szabó Gyula

Szávai Géza, *Beszélgetés Szabó Gyulával.* (Alkotók műhelyében). Könyvb. 5., VI.

Szász István

Fodor Sándor, *Ez is történelem.* U 31. (aug. 5), 2.

Szemlér Ferenc

Szász János, *Szemlér búcsúja.* U 41. (okt. 14), 2.

Szilágyi Domokos

Szász János, *Nichita és Szisz.* H 14. (ápr. 2), 9.

Szőcs István

Szőcs István, *Hogyan nem lettem király?* ISz 2. (febr.), 144—51.

Tamási Áron

Gáll Ernő, *Tamási Áron és az erdélyi népi irányzat.* H 10. (márc. 4), 4; 11. (márc. 11), 4; 12. (márc. 18), 5—6.

Tamási Gáspár

Adamovits Sándor, *Gáspár bácsi rozmaringja.* H 9. (febr. 25), 6.
Kányádi Sándor, *Előszó az első kiadáshoz. — Előszó másodszor.* In: Tamási Gáspár, *Vadon nőtt gyöngyvirág.* Emlékezés két könyvben. (Kányádi Sándor előszavával.) Krit. Buk., 1983. 5—11.

Tolnai Ottó

Borcsa János, *„azt, amit versben senki még".* K 2. (febr.), 176—81.

Tompa László

Cs. Gyímesi Éva, *Élet helyett strófák.* U 50. (dec. 16), 2.
Farkas Árpád, *Versek a porból.* Tompa László születésének 100. évfordulójára. H 50. (dec. 9), 5.
Izsák József, *Az erdélyi tél költője.* Tompa László születése 100. évfordulójára. ISz 12. (dec.), 509—13.
Kiss Jenő, *Hol vagy, Ember?* Emlékezés Tompa Lászlóra. K 12. (dec.), 964—6.
Marosi Péter, *Tompa rendhagyó őszikéi.* U 50. (dec. 16), 2.
Ilyennek láttam. Beszélgetés Szabédi Lászlóné Tompa Margittal. Lejegyezte: Marosi Ildikó. ISz 12. (dec.), 515—9.

Tóth Mária

Czábár László, *Tóth Mária életkora.* U 15. (ápr. 15), 2.

Vajda János

Láng Gusztáv, *Kiskatedra.* U 22. (jún. 3), 6.

Varró Ilona

Nagy Pál, *Öt perc pihenő.* U 45. (nov. 11), 2.

Veress Pál

Kovács András, *Veress Pali.* H 38. (szept. 16), 4.
Lászlóffy Aladár, *Veress Pál.* U 36. (szept. 9), 2.

Vörösmarty Mihály

Antal Árpád, *Az emberi teljesség költője.* In: Vörösmarty Mihály, *Gondolatok a könyvtárban.* Válogatott költemények. Csongor és Tünde. Válogatta, az előszót írta és a függeléket összeállította: Antal Árpád. Dacia. Kv., 1983. 5—44.

Weöres Sándor

Mózes Attila, *„A parton Proteus alakoskodik".* U 27. (júl. 8), 4.

Wesselényi István

Wesselényi István, *Sanyarú világ.* Napló 1703—1708. I. 1703—1705. Közzéteszi: Magyari András. Krit. Buk., 1983. 732 l.

Csetri Elek, *A naplóíró, a kancellár és a Habsburgok.* H 39. (szept. 23), 9.

Egyed Ákos, *Wesselényi István kuruc kori naplója.* K 11. (nov.), 912—4.

Imreh István, *Wesselényi István világa.* U 28. (júl. 15), 1—2.

Magyari András, *Bevezetés.* In: Wesselényi István, *Sanyarú világ.* Krit. Buk., 1983. 5—54.

Összeállította: MÓZES HUBA

SEPSIBESENYŐ HELYNEVEI

A közigazgatásilag Maksa községhez tartozó Besenyő (Pădureni) Kovászna megyében fekszik, mintegy 25 km távolságra Sepsiszentgyörgytől. A Feketeügybe ömlő, déli lefutású Besenyő-patak jobb partján terül el a patakvölgyek hegyvidéki szakaszán, átlagos 580 m magasságban. Az 1977-es népszámlálás szerint a falunak 491 lakója volt. A beépített belterület 42,5 ha, mezőgazdasági területe 665 ha, ebből 495 ha szántó, 88 ha legelő, 82 ha kaszáló, 185 ha erdő.

Az 1980-ban helyszínen gyűjtött anyagot igyekeztem történeti adatokkal kiegészíteni a Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár anyagából (Fond 52. fasc. I., III., IV.; fond 10. alsócsernátoni Domokos család lt. VII. fasc., fond 52. Köntzei lt. XXIII. fasc. 125.), továbbá Bogáts Dénes (*Háromszéki helynevek.* Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Sepsiszentgyörgy, 1929.), Bálint Gyula (*Kovászna megye történeti helységnévtára.* Aluta 1976—77) és Cserei Mihály (*Csulak Marci.* Kézírásos füzet. Sepsibesenyő, 1894.) munkáiból. A betűrendben közölt helynevek után az alábbi rövidítések fordulnak elő: á = árok, e = erdő, f = forrás, fr = falurész, gy = gyümölcsös, h = hegy, hr = határrész, i = ingovány, k = kaszáló, l = legelő, ö = ösvény, p = patak, sz = szántó, te = telek, u = utca.

1. *Agyagos : Templom ucca;* 1834: Agyagos uttza (a templomhoz, illetőleg temetőbe vezető u; a népi nyelvhasználatban az *Agyagos* a 'temető'-t is jelenti: *Meggyógyiccsa az Agyagos*). 2. *Alagút* (csak az emlékezetben élő név, hajdan ez kötötte volna össze a Kockást és az Agyagost, s tatárbetörésekkor búvóhelyül szolgált). 3. *Alámenő;* 1718: A Rétyi Völgyben az alá menöben vic. a Lasantzi felöll (kihalt név, valószínűleg azonos a mai Déremenő nevű szántóval). 4. *Alsó-forduló;* 1834: Az Alsó Fordulóbann az orotás vagy két ut közibe (kihalt név). 5. *Alsó-Losoncz;* 1685: Alsó Losontz, Alsólosonczi (kihalt név, a mai Losonci-határ része lehetett). 6. *Alsó-Losoncz alatt;* 1685: Alsó Lasantz alatt; 1700: Losontzi alatt (kihalt név). 7. *Alsó-Losonczira menő láb;* 1685: Alsó Lasantzira menö láb (kihalt név). 8. *Alsó-Lovaskert* (k, a Lovaskert része). 9. *Alszëg;* 1779: Ös curialis jószág alszegben a Csente pataka mellett (fr). 10. *Amsos árka: Amsos pataka* (időszakos vízfolyás). 11. *Amsos pusztája* (l). 12. *Angyalos felöl való forduló;* 1834: Angyalos felöl való Forduló (kihalt név, az Angyalos községgel határos szántóterület lehetett). 13. *Angyalos felöl való határ;* 1693, 1716, 1718, 1770: Angyalos felöl való Határ (kihalt név, az előbbivel azonos lehetett). 14. *Angyalosi-hëgy;* 1718, 1814, 1834: Angyalosi Hegyen (Besenyő és Angyalos között húzódó, a két falu határát elválasztó hegy). 15. *Angyalosi út : Nagyút;* 1580: a középső Mezöben a Nagy Ut alatt; 1715: A nagy Ut alatt; Az Ut mentibe (Angyalosra vezető út). 16. *Aporféle kert;*

1894: a császár kut felé az Aporféle Kertben (kihalt név). 17. *Aranyas;* 1700, 1716, 1814, 1834: Aranyos (sz, a szájhagyomány szerint a nevét onnan kapta, hogy gazdag termése aranyat ért). 18. *Asszony-erdő : Asszony erdeje;* 1777: vic. az Asszony Erdeje (e, a Ciba-patakától északra). 17. *Asztagos kert;* 1834: Asztagos kert (kihalt név, ma Szérűskert). 18. *Avasajja;* 1580: Avas alat való mező; 1693: Avas alatt; 1718: a Losontzi felöll az Avas alatt; 1834: Az Avas alat az alámenöbe (sz, ma is emlékeznek rá, hogy valamikor erdőrész volt). 19. *Avasi torló;* 1718: Angyalos felöl... Az avasi torlon (kihalt név). 20. *Bábolna : Pártferma;* 1716: a Bábolna felé béfügg; 1718: A Bábolnába egy föld vég (l, major, eredetileg sz volt, majd beültették fenyővel, de az itt létesített ezüstróka-tenyészet miatt az erdőt kivágták). 21. *Bábolna árka : Telek-árok : Telek árka;* 1869: Bábolna árka (a Bábolna és a Telek között húzódó árok, időszakos vízfolyás). 22. *Bábolna-fő;* 1693: Bábolna föben (kihalt név). 23. *Bábolna hidja;* 1894: a Bábolna hídjáig (kihalt név, ma Telek híggya). 24. *Bábolna-oldal;* 1693: a bábolna oldalban a Telek felöl, 1718: A Bábolna oldalban (kihalt név). 25. *Bábolna-tető;* 1814: Bábolna tető (l). 26. *Babós-hegy* (e, Babós csn.). 27. *Bak cseréje;* 1803: Bak cseréje (kihalt név). 28. *Bálván* (e, meredek oldal a Bálván pataka jobb partján). 29. *Bálván pataka* (a Besenyő patakába ömlik). 30. *Bazin : Víztároló* (a Császár-kút árkában épült vízgyűjtő medence). 31. *Békanyálas* (mocsaras e). 32. *Békás-tó,* 1814: Békás Tónál (kihalt név, valószínűleg a Losonczi-határban lehetett). 33. *Bësö-Déllők* (l, a Déllők keleti oldala). 34. *Belső-Hosszú* (kihalt név, a Hosszú nevű szántó déli oldala lehetett). 35. *Bënce* (e). 36. *Bënke ódala* (e, l). 37. *Bënke-kut* (az előtag élő szn.). 38. *Bércmásodvölgy,* 1796: Bérczmásodvölgy (kihalt név). 39. *Besenyei őrház : Őrház* (épület). 40. *Besenyei tekerő : Tekerő* (e, északi határán folyik át a Tekerő-pataka). 41. *Besenyei út,* 1718: A régi tanor kapunál az Eresztevényre járó uton kivül a Besenyei mezőre járó Ut). 42. *Besenyő-pataka* (Bitánál ömlik a Feketeügybe). 43. *Besenyő-pataka útya* (Maksától a Bodoki-havasokig vezető földút). 44. *Bikák kaszálója : Bikáké* (sz, régen községi kaszáló volt). 45. *Bodoki-ösvény* (a Békanyálas határán át vezet). 46. *Bodzás,* 1718: Borzásba az ut mentében; 1813: Bozzás; 1834: A Bodzásba az ut mentibe; 1836: Bodzás (kihalt név). 47. *Bokor-kert* (k). 48. *Bornyus-kert,* 1834: Borjus kertfelé (k). 49. *Buja-hát : Buja* (l). 50. *Buja-hát forrása* (forrás). 51. *Buja pataka : Tikos pataka : Tikos* (a Bence nevű erdőben ered, s a Besenyő patakába ömlik). 52. *Büdös,* 1834: A Büdösbe levőnek harmada; Büdösbélin; 1836: Büdösbe (sz, valamikor dögkút volt rajta). 53. *Büdös-kut* (kénes f). 54. *Bikk;* 1803: Bik nevezetű hegy alat (e). 55. *Cigánykert pataka;* 1894: árkát a cigánykert pataka tartotta vízzel (kihalt név, a Cigány-kútból eredő patak lehetett). 56. *Cigán-kut* (f). 57. *Cigán temető.* 58. *Ciba-fej* (a Ciba pataka forrásvidéke, e, l). 59. *Ciba-pataka;* 1796: Czibapataka (a Besenyő patakába ömlik). 60. *Császár-kut* (f). 61. *Császár-kut* (f). 62. *Császár-kut árka : Császár-kut pataka* (á). 63. *Császár-kut ódala* (l). 64. *Csegely;* 1814: Csegelybe; 1834: A Középsö Fordulobann A Csegelyen innen (kihalt név). 65. *Csënte* (l). 65. *Csënte-kut : Kut* (f). 66. *Csënte pataka;* 1779: Alszegben a Csente pataka mellett (a Cibe patakába ömlik). 67. *Csënte-tető : Orijás-tető : Orijás-ponk : Szëntëgyház* (e, a 2. névhiedelem eredménye, a tagosítás után az egyház birtokába került, innen a 3. név). 68. *Cserébe menő;* 1693: Cserébe menő (kihalt név). 69. *Csere-hosszú;* 1718: Cserehosszú (kihalt név). 70. *Cserés-hágó;* 1718: Az Angyalosi hegyen a Cserés-hágóba (kihalt név). 71. *Csipkés* (k, e). 72. *Csipkék;* 1814: A Nagy Ut alatt a Csipkéknél; 1834: Csipkék (kihalt név). 73. *Csomboros széjje* (e). 74. *Csomóskás* (k). 75. *Décseny;* 1716: Az Angyalos felöl való Határban: a Decsen Szegen; 1718: A Detsen Szegen; 1834: Détsen szegen; 1894: Décseny (sz). 76. *Déllő;* 1693: Szántó Földek: Döllő; 1703: Magyaróstető vagy Döllő; 1718: vic. edgyik felőli Döllő, más felöll Egerpataki Diénes Lászlóné Kövér Sára; 1834: Döllő (l). 77. *Déllő-szád* (a Főút elágazása Eresztevény felé). 78. *Déremënő;* 1693: Réty felöl való határban Szántó Földek: Délre menöben; 1834: Délremenöben (sz). 79. *Déremënő árka* (a Telek árka déli folytatása). 80. *Dobos nevezetű jószág;* 1802: Dobos nevezetü jószág (kihalt név). 81. *Dóci Gyula kuttya* (f). 82. *Dogán;* 1770: Dogán nevü Hellyben a Bábolna felé béfügg (kihalt név). 83. *Dombos;* 1842: Dombos a Kis ut belfelén (kihalt név). 84. *Dögös-nyir: Dögös* (k, ott volt a dögkert). 85. *Dugás;* 1716: A Dugásnál; 1834: A Dugásnál Kaszálónál; A Dugás kertnél (kihalt név). 86. *Eresztevény felöl való határ;* 1716: Eresztevény felöll való határban (hr.) 87. *Eresztevényi ut;* 1700: Eresztevényi ut mellett; 1718: Az Eresztevényre járó uton kivül (földút). 88. *Esztene hegyen;*

1842: Esztene hegyen (kihalt név). 89. *Faluháza: Községháza* (régi, romos épület). 90. *Falu erdeje;* 1693: Falu erdeje (e). 91. *Farkas-kút.* 92. *Farkas-tag: Kozma-tag* (sz, előbb a Kozma, majd a Farkas család tulajdona volt). 93. *Farkasverem* (sz). 94. *Felhágó;* 1693: Középső határban való szántó földek... Felhágó; 1716: fel hágóban (feltehetőleg azonos a mai Hágó nevű szántóval). 95. *Fësőerdő: Kelemenné asszonyé* (e). 96. *Felső-forduló; 1834:* A Felső Fordulóban (kihalt név). 97. *Felső-határ;* 1700: Felső határban szántók (azonos lehetett az előbbi névvel). 98. *Felső-kert;* 1813: Felső kert (kihalt név). 99. *Fëső-Lovaskert* (k, a Lovaskert része). 100. *Felső-Veres;* 1718: A Felső Veresbe (kihalt név, a Veres északi része lehetett). 101. *Fëszëg* (fr). 102. *Fenyős: Mikó-hëgy* (e). 103. *Fertés árka;* 1700: Felső határban szántók: ...Fertés árka (kihalt név). 104. *Fityëg-kert: Gockert* (k, Fityëg a Gocz család gúnyneve). 105. *Fityëg malma: Goc malma* (malom). 106. *Fogadó hídja;* 1814: A Fogado Higgyánál (kihalt név). 107. *Forró-kert* (l, sz, major; a Forró élő csn.). 108. *Forró kúrija* (1821-ben épült udvarház). 109. *Főut: Maksaji ut* (Maksára vezető út). 110. *Fövenyes; 1718:* A Középső Határban: ... a füvenyesbe; 1842: Fövenyes (kihalt név). 111. *Füves-ut;* 1693: Füves ut; Füesut (l. a Losonci-határ része). 112. *Gál avasa;* 1700: Gál avassánál (kihalt név). 113. *Gál gërëzgye;* 1611: Gálkereszt; 1662: Lasantzi felöl való határban a Gál Keresztin; 1703: Gálgerezd; 1718: A Galgerezdin; 1814: Gál Gerezdin; 1834: Gálgerezde felé (sz). 114. *Gát: Szászrét* (gát, k). 115. *Gát mezeje;* 1693: Gátmező; 1718: Szénafüvek: ... a Gáth mezején (k). 116. *Gagyaszár ucca.* 117. *Goc-kert: Fityëg-kert* (k). 118. *Goc malma: Fityëg malma.* 119. *Gorgács;* 1842: A Patakra menö Gorgáts nevü helyben (kihalt név). 120. *Gödör: Vërësgödör;* 1718: A Bábolnába egy föld vég a havasi torró felöl való vége a gödörig (á). 121. *Gödrös ut;* 1834: Gödrös ut mellett (a Bikák kaszálójára vezet). 122. *Gyëpës ut* (sz). 123. *Gyépszëgés;* 1699: Gyepszeg; Réty felöl való határban Szántó földek: ... Gyepszegésben; 1834: Gyepszegés; 1894: A tótól nyugatra rengeteg erdő azon a helyen, melynek neve ma gyepszegés és hágó (sz). 124. *Hágó;* 1716: az Oldalon hágó nevü helyben; 1834: Hágoba; 1894: A tótól nyugatra rengeteg erdő azon a helyen, melynek neve... hágó (sz). 125. *Hammas-hid: Hammas higgya: Hid* (híd). 126. *Háromszegű kert;* 1834: Kaszálók: ... A Három Szegü kertbe (kihalt név). 127. *Havasdi tarló;* 1693: Havasditarló; Az Angyalos felöl való Határban: Havadi tarlon; 1718: A Babolnaba egy föld vég a havasi torró felöl; 1834: A Havasi Torlón levőnek (kihalt név). 128. *Hazugbá: Sorbán malma* (malom, a tulajdonos „olyan hazug vót, hogy hire mënt"). 129. *Hegy;* 1700: Felső határban szántók: Hegyen (azonos lehet az Angyalos-heggyel). 130. *Hegy;* 1811: Hegy Besenyő és Eresztevény falva között, szomszédja Északról a Záldokos, alja Eresztevényi Oriás Pintze (a mai Magyarós-tetőt nevezhették így). 131. *Hëgyeshëgy;* 1693: Hegyes hegy alatt; 1834: A Hegyes Hegy alat (sz). 132. *Hëgyeshëgy ajja* (sz). 133. *Hëgyeshëgy-tető: Hëgyes-tető* (l). 134. *Hid* (a Tikos patakán épült fahíd). 135. *Hijuhát* (e). 136. *Horgas;* 1834: A Horgasba Napkeletről egy darabig az Eresztevényi árvák szántója (kihalt név). 137. *Hosszu;* 1611: ...középső Mezőben Hosszuban (sz). 138. *Hosszú-kert;* 1834: A Hosszu kertnek harmada (kihalt név). 139. *Ingovány* (lápos terület a falu belterületén). 140. *Jegyző-lakás* (épület). 141. *Kápolnánál levő;* 1834: A Kápolnánál levő (kihalt név). 142. *Kárbahágó; 1688:* Kárbahágó; 1814: Kárba hágó (kihalt név). 143. *Karé: Vápakaré;* 1718: A Karén; 1784: Vápakaré; 1834: A Karén az ösvényen belöl (sz). 144. *Kék pusztája;* 1830: Kék pusztája (l). 145. *Kelemenné asszonyé: Fëlső-erdő* (e). 146. *Kërësztut* (út). 147. *Keresztútra menő;* 1834: A Kereszt utra menő (kihalt név). 148. *Kert lábja* (k). 149. *Két út átkelő;* 1693: Ut átlal kelő; 1770: Két ut átalkelőben; 1834: a Karén a két ut által kelőben (kihalt név). 150. *Két ut köze;* 1834: orotás vagy két ut közibe (e). 151. *Kézdi-hid: Kézdi higgya* (betonhíd). 152. *Kincses;* 1690: Kincses (kihalt név). 153. *Kis-fenék;* 1834: A Középső Fordulonn: A Kis fenékbe (kihalt név). 154. *Küs-kert: Pünkösdi-kert* (k). 155. *Kis-mező;* 1842: Kis mezőben (kihalt név). 156. *Kis-telek;* 1693: A Küs Telekben; 1718: kis Telekbe; 1834: A Kis Telek oldalba (kihalt név, a Telek része lehetett). 157. *Kis-telek melléke;* 1655: Kistelekmelléke (kihalt név). 158. *Kis-telek pataka;* 1693: Küs Telek pataka; 1718: Kis Telek pataka mellett (kihalt név). 159. *Küs-ut* (sz). 160. *Küs-ut belfele* (sz). 161. *Küs-ut külfele;* 1693: Küs ut külfelén; 1834: Kis ut külfelöl levő (sz). 162. *Kockás uttya: Kockás* (ösvény). 163. *Kollektív istálló: Kozma ur élettye* (a telken van a kovácsműhely és a téesz istállói). 164. *Kolumbán-kert: Kolumbán;* 1813: Kolumbán kertbe (k). 165. *Kónya erdeje* (e, k). 166. *Kónya feje: Konyhafej* (az előbbi erdő elkeskenyedő völgyes része, ahonnan a Kurta-patak ered; a Kónya már nem élő személynév a falu-

ban, a Konyha- előtag népetimológiás alakulás). 167. *Kostelek melyéke;* 1611: ... középtelek melyékinek is hínak (kihalt név). 168. *Kosztarab-kert* (sz, k, gy). 169. *Kovács árka* (időszakos vízfolyás). 170. *Kovács uttya* (az árkot kísérő út). 171. *Kozma-lakás: Kovácsmihej* (épület). 172. *Kozma-tag: Farkas-tag* (sz). 173. *Kőbánya;* 1700: Kőbányán (kihalt név, azonos lehet a Kőhányással). 174. *Kőhányás* (sz). 175. *Kőhányás cseréje;* 1814: Kőhányás Cseréjénél; 1834: A Kőhányás tseréire menőnek (kihalt név). 176. *Kőhányás uttya.* 177. *Körtvéjfa-láb: Körtvéjfa: Körtefa-láb* (sz, az Oltovány-kert keleti oldala). 178. *Kövérek sánca: Tőkés;* 1894: A Kövérek sánczába (sz, eredetileg erdőrész, majd csutakos, tőkés terület, majd szántó, a Kövérek tulajdona lett, mellette vízmosta árok). 179. *Köves ösvényre rugó láb;* 1789: ~ (kihalt név). 180. *Középső-forduló;* 1834: A Középső Fordulon (kihalt név). 181. *Középső-határ;* 1693: Közepső határban való szántó földek; 1700: Középső határ (kihalt név). 182. *Középső-mező;* 1580: A másik vagyon a Középső Mezőben (kihalt név). 183. *Kösségháza: Faluháza* (romos épület). 184. *Közut: Köz* (út). 185. *Kulturterem* (új művelődési ház). 186. *Kurta;* 1819: Kurtába; 1834: A Ponkon belöl a Kurtába (e). 187. *Kurta-patak: Kurta pataka* (á, időszakos vízfolyás). 188. *Kut-rét: Kut réttye: Kolektiv legelő;* 1816: Kut rétin (l). 189. *Kut-rét uttya* (út). 190. *Kut tövisse;* 1662: ~ (kihalt név). 191. *Kűső-Déllők* (l, a Déllők nyugati oldala). 192. *Külső-Hosszu;* 1834: Külső Hosszu (kihalt név). 193. *Laji mónár malma: Laji mónár: Pálok malma* (felhagyott malom). 194. *Len-mező;* 1789: Lenmező (sz). 195. *Libócz: Libacs;* 1693: Libotzbéli; 1769: Havasalja vagy Libócz; 1834: Az ország uttyán alol a Libotzba; 1894: a mai libacs és süvegfü nevü helyen nádas tó volt (kihalt név). 196. *Losonci avasa;* 1606: Losoncziavasa (sz). 197. *Losontzi cseréje;* 1842: Losontzi cseréje felöl (kihalt név). 198. *Losontzi felöl való forduló;* 1834: A Losontzifelöl való Fordulóban (kihalt név). 202. *Lovas-kert* (k, hajdan ménesistálló volt rajta). 203. *Lőrinc-kert* határban; 1700: Losontzi; 1718: Lasantzi (sz, régen hr). 200. *Losonczi erdeje;* 1655: ~ (kihalt név). 1201. *Losontzi pusztája;* 1834: Losontzi pusztáján a lemenő lábba (kihalt név). 202. *Lovoaso-kert* (k, hajdan ménesistálló volt rajta). 203. *Lőrinc-kert* (k). 204. *Lőrinc malma;* 1718: Szénafüvek: ... a Malom előtt ... vic. a falu erdeje; A Malmom fellyül (malom). 205. *Magyaros ajja;* 1834: Mogyoros alat; 1836: Magyarós alat (sz). 206. *Magyarós-erdő;* 1796: Magyarós erdő (e). 207. *Magyarós tető;* 1703: Magyaróstető vagy Döllő (l). 208. *Maksai-ódal;* 1834: Maksai oldal (sz). 209. *Maksai út: Főut;* 1834: Maksára járó ut. 210. *Malom erdeje* (e). 211. *Malom-kert fső* (k). 212. *Máté pataka: Mátépatak;* 1718: Szénafüvek: A Máthé Patakában; 1834: Kaszálok: A Máté patakába (p, l). 213. *Máté-pataka uttya: Mátéut* (út). 214. *Mázsaház* (a hídmérleg épülete). 215. *Mikó-hëgy: Mikó: Fenyős* (e). 216. *Mikó uttya* (út). 217. *Nagyáron: Nagyáronnéasszony: Kulturothon* (a régi kultúrotthon épülete). 218. *Nagyfenék;* 1834: Nagy Fenékbe levőnek (kihalt név). 219. *Nagy-kert;* 1670: Nagy kert nevü helyben (kihalt név). 220. *Nagy-telek;* 1718: A Nagy Telekbe vic. Angyalos felöl a nagy telek pataka; 1834: Nagy Teleken (kihalt név). 221. *Nagytelek-fenék;* 1834: Nagy Telekfenékbe (kihalt név). 222. *Nagytelek-fő;* 1716: Nagy telek fejbe; 1718: Nagy Telek főbe; 1834: A Nagy Telekfejbe (kihalt név). 223. *Nagy Telek martyán belöl;* 1834: ~ (kihalt név). 224. *Nagy-telek pataka;* 1718: vic. Angyalos felöl a nagy telek pataka (kihalt név, a mai Telek árka felső folyásával azonos lehetett). 225. *Nagyut: Angyalosi ut;* 1834: A Nagy ut alat a csipkéknél (út). 226. *Nagyut ajja;* 1580: A második vagyon a középső Mezőben az Nagy Ut alatt (sz). 227. *Nyir: Templom nyire: Templom nyires;* 1718: A Nyir mellett vic. egyik felöll a Víz follyás; 1796: Templomnyires (sz). 228. *Nyir sánca* (á). 229. *Oldal;* 1718: A Középső Határban: Az Oldalon (kihalt név). 230. *Oldalon hágó;* 1716: Az Oldalon hágó nevü helyben (kihalt név). 231. *Oltovány-kert;* 1814: Oltovány kertbe; 1834: Oltovány kertbe leg elöl (sz). 232. *Órijás-pince;* 1811: Oriás Pintze (l, nagy cipóhátú kopasz domb). 233. *Órijás-tető: Órijásponk: Csënte-tető* (e). 234. *Orotás: Két ut köze* (sz). 235. *Orotvány árka* (p). 236. *Országút;* 1693: Ország utjára jő ki lábbal; 1718: Ország Uttya; 1834: Az ország uttyán alol a Libotzban (kihalt név, azonos lehet a Szentiványi úttal). 237. *Ördöngös;* 1654: Ördöngösvölgy (e). 238. *Ösvény;* 1693: Az ösvenyen belöll; Az ösvényen kül, Bábolna főben (kihalt név). 239. *Pálok malma: Laji mónár malma: Laji mónár* (malom). 240. *Palló-kert;* 1693: Pallónál (sz). 241. *Papilak* (épület). 242. *Pap mezeje;* 1813: Pap mezejin (kihalt név). 243. *Parragikut* (f). 244. *Parragok;* 1813: Parragokon (kihalt név). 245. *Pető kapuja;* 1693: Pető kapujánál (kihalt név). 246. *Pető-kert;* 1813: Pető kert (kihalt név). 247. *Pető utcája;* 1718: Szénafüvek a Pető uttcáján; 1816: Petö Uttzáján (kihalt név). 248. *Pincés;*

1580: A negyedik Pintesben(!) Angialos felöl; 1662: A Pintzés nevü helyben; 1693, 1718, 1814, 1834: Pintzésbe (sz). 249. *Pincésut ajja* (sz). 250. *Pincés uttya* (út). 251. *Ponk;* 1819: Ponkon belöl; 1834: A Ponkon belöl a Kurtába (kihalt név). 252. *Ponkra menő;* 1700: Felső határban szántót: Ponkra menöben (kihalt név) 253. *Pünkösdikert: Kis-kert* (k). 254. *Rakodó: Szérüs-kert* (sz). 255. *Récés-kut* (f). 256. *Rét uttya* (út). 257. *Rétyi csere;* 1693: Középső határban való szántó földek... Cserénél; 1834: *Rétyi csere;* 1693: Középső határban való szántó földek... Cserénél; 1834: Rétyi Tserére menőbe (sz, régen e). 258. *Rétyi-völgy;* 1580: az Rethy Völgyin megyen be lábal; 1716: a Rétyi Völgyben; 1718: A Rétyi Völgyben az alá menőben; 1834: A Rétyi Völgybe lemenő lábba; Az Rétyi Völgy also végin levőnek (kihalt név). 259. *Rics* (e). 260. *Rozs-kert;* 1813: Ros kert; 1834: A Ros kertbe levőnek (major). 261. *Salamon kocsmája: Salamon bótya: Szövetkezet* (épület). 262. *Sánc;* 1834: Sántz mellet; a Sántz felöl való Nyílhoz (kihalt név) 263. *Sásrét;* 1688: ~ (kihalt név). 264. *Sinai-hegy;* 1716: A Sinai hegyen (kihalt név). 265. *Sorbán malma: Hazugbá* (malom). 266. *Sugó* (e). 267. *Süvegbéli föld;* 1834: Süvegbéli Föld (kihalt név). 268. *Szarándok* (e). 269. *Szarándok-kut: Szarándok kuttya* (f). 270. *Szász-rét: Gát;* 1693: Szász Rétlát; 1718: A Szász rétben; 1834: Kaszálok: A Szász rétbéli a Döllő alatt (k, épülőgát). 271. *Szász út;* 1700: Szász ut mentiben (kihalt név, a mai Maksai úttal azonos). 272. *Szélen;* 1693: Az Angyalos felöl való határban: A Széllyen; 1834: A Széljen a kis Telek mellett (kihalt név). 273. *Szénégető* (e). 274. *Szëntëgyház: Csënte-tető;* 1830: Szent Egyház Erdeje (e). 275. *Szëntiványi* (sz). 276. *Szëntiványi ut* (út). 277. *Szentiványi út belfele;* 1718: A Szent Iványi Ut belfelin (kihalt név). 278. *Szentiványi út külfele;* 1693: Szent Iványi ut külfelin; 1716, 1718: Szent Iványi Ut külfelin. 279. *Széphát;* 1699: ~ (kihalt név) 280. *Szérüskert: Rakodó* (sz). 281. *Szilfánál;* 1814: Szil fánál (kihalt név). 282. *Szilvás* (gy). 283. *Szövetkezet-kert* (k). 284. *Szövetkezet: Salamon kocsmja és bóttya* (épület). 285. *Tanorkapu;* 1693: Réty felöl való határban Szántó Földek: A Kapunál; 1718: A régi tanor kapunál; 1834: A Tanorok kapunál levő (kihalt név). 286. *Tekerő pataka: Tekerő* (p, e). 287. *Telek;* 1693: Bábolna oldalban a Telek felöl; 1834: A Telek által feküvőben (sz). 288. *Telek-árok: Telek árka: Bábolna árka* (á). 289. *Telek-hát;* 1683: Az ösvényen belöll Telek Háton; 1834: A Telekháton kimenő lábban (sz). 290. *Telek higgya: Hid;* 1834: Telek Hidjánál (híd). 291. *Telek-kut: Telek kuttya;* 1814: Telek kúttyánál (f). 292. *Telek-ódal;* 1834: Telekoldalban (sz). 293. *Temető.* 294. *Templom mezeje: Templom nyire: Nyir;* 1834: Templom mezején (sz). 195. *Templom ucca: Agyagos* (utca). 296. *Térharaszt;* 1693: Tér Haraszt (kihalt név). 297. *Tikos pataka: Tikos-patak: Tikos: Buja pataka;* 1718: Tyukos patakán fellyel; 1834: Kaszálók a Tikos patakán felyül; 1816: Tikos (p, e). 298. *Tikos uttya* (út). 299. *Tókert;* 1716: ~ (kihalt név). 300. *Tókés: Kövérek sánca;* 1834; 1842: Tókés (á, sz). 301. *Vadasi ut* (út a Tókés déli oldalán). 302. *Váluk* (itatók). 303. *Vápa;* 1693: Középső határban való szántó földek: Vápában; 1718: Az Vápába; 1766: Agyagosvápa (sz). 304. *Vápa cseréje;* 1814: Vápa fő; 1718: A Vapa föben; 1834: A Vápa fejben levő (kihalt név). 306. *Vápakaré: Karé* (sz). 307. *Várdok hëgye: Várdok-hëgy* (a Maksai út faluba vezető kaptatója). 308. *Várdok-hëgy ajja: Várdok gödre* (az útszakasz mélyebben fekvő része). 309. *Várhányás* (e). 310. *Vaspál erdeje* (e). 311. *Vaspál-tető: Vaspál;* 1842: Vaspál nevü hely (sz). 312. *Vaspál uttya* (út). 313. *Vasut* (a Sepsziszentgyörgyöt Kézdivásárhellyel összekötő vasútvonal Besenyő déli határrészeit átvágó szakasza). 314. *Vasut ajja: Vasuton alol* (sz). 315. *Vasuton felül* (sz). 316. *Vërës;* 1718: Az Angyalos felöl való Határban: Az veresben; 1834: Veres (sz). 317. *Vërës-árok: Vërës-gödör: Gödör* (á). 318. *Veszës árka* (á, időszakos vízfolyás). 319. *Víztároló: Bazin* (vízgyűjtő és tároló medence). 320. *Zádoros;* 1811: Zaldokos; (k, sok hársfával). 321. *Zádoros ajja;* 1811: szomszédja Északról a Záldokos alja (k). 322. *Zádogos ajja;* 1811: szomszédja Északról a Záldokos alja (k). 322. *Zádogos-tető* (l). 323. *Zajzon-kert: Zajzon* (k). 324. *Zótányur kuttya* (beomlott kút a Vadasi út mentén). 325. *Zsákucca* (a Gagyaszár utca folytatása, melyet a végén beépítettek).

TÖRÖK BRIGITTA

ALBIS ÉS ÉRBOGYOSZLÓ HELYNEVEI

A két falu Bihar megye északi részében fekszik, együttesen alkot termelőszövetkezetet. Az Érmellék vidékének tipikus helységei, történetük pedig hasonló a környék településeiéhez. Mai lakóik közül sokan felhagytak az őstermeléssel, in-

gázókként vagy megtelepedettekként elvonzotta őket az utóbbi évtizedekben iparosult Margitta város. Múltjuk s a régiségből fennmaradt földrajzi neveik tanulmányozásában Jakó Zsigmond *Bihar megye a török pusztítás előtt* című munkáját, valamint a Borovszky Samu szerkesztette *Bihar vármegye és Nagyvárad* című monográfiát használtam fel. A mai helynévanyagot 1980-ban gyűjtöttem össze, majd 1983 őszén ellenőriztem és kiegészítettem. Rövidítések: ák = ásott kút; e = erdő; é = épület; fk = forráskút; k = kaszáló; l = legelő; sz = szántó; *sző* = *szőlő;* tkl = terméketlen; tr = településrész; vá = vízállás (állóvíz); vf = vízfolyás (folyóvíz).

1. Albis (r. Albiş). Régi település, megemlíti már a pápai tizedjegyzék is 1333-ban (Borovszky 37), de Suciu (DicţIstTrans) csak 1373-tól adatolja (1373: *Albeus*, 1427: *Albes*, 1474: *Albys*). A név eredete vitatott. Elfogadhatóbbnak tűnik Jakó származtatása, amely szerint az *Albis* az *Albert* személynév kicsinyítő-becéző képzős származéka. Némelyik forrásmunka szerint itt született Irinyi János, a gyufa feltalálója és Irinyi József író. Ezt tartják különben a helybeliek is.

Adatközlők *Cs. Koszta József* (65) és *Vékony Mihály* (63). Mindketten termelőszövetkezeti tagok.

1. *Albisi tanya : Tanya.* — A bogyoszlói székhelyű téesz helybeli részlegének központja. 2. *Állami iskola.* 3. *Alsó-halastó.* 4. *Alsó-Mákos* (sz). — A *Mákos* (l. ott) része. 5. *Alsó-ódal* (sz). 6. *Alsó-Sikmár.* — A *Sikmár* (l. ott) része. 7. *Atyáspataka* (1478: *Athyaspataca:* Jakó 192). 8. *Bánya düllő* (sz). 9. *Birtokossági düllő* (sz). 10. *Bonc.* — L. Véd. 11. *Bonc erdeje* (1478: *Boncherdeye:* Jakó 192). — Ma ismeretlen. Előtagja a m. *Bonc* szn. 12. *Boncfoka* (1478: *Bonchfoca:* Jakó 192). 13. *Bonc teleke.* — L. *Véd.* 14. *Borosné mellett* (sz). 15. *Borosné uccája.* 16. *Borsi Dani-féle kocsma.* — Csak az idősebbek ismerték. 17. *Borsószeg* (1478: *Borsozegh:* Jakó 192). 18. *Cigánysor* (tr). 19. *Cimbuli* (sz). — Ma a szomszédos Apátkeresztúr falu határába esik. 20. *Csatáralj* (sző). — Előtagja az elpusztult *Csatár* (1484: *Chatar*, 1552: *Chyatar valakorum*, 1582: *Olah Chatar:* Suciu II, 308) falu emlékét tartja fenn. A *Csatár* név szláv eredetű, s arra utal, hogy első lakói pajzsgyártók voltak (vö. Kiss L., FNEtSz. 157). 21. *Cservölgy* (sz). 22. *Cservölgyi ér* (vf). 23. *Cservölgyi kerek-tó* (vá). 24. *Csinos: Szemete.* — Eredetileg apaállatok szálláshelye volt, ma a mezőgépészeti részleg működik helyén. 25. *Csinos ucca.* 26. *Csonkás* (sz). 27. *Csonka toronyi halastó: Keresztúri halastó.* 28. *Csordakút: Sikátorkút* (ák). 29. *Csűrhedomb* (l). 30. *Csűrhejárás* (völgy). 31. *Diófás: Hőnigdüllő* (sz). 32. *Egyházi iskola.* 33. *Emlékmű.* — Az I. világháborúban elesettek emlékére emelt kőoszlop. 34. *Erdőköz* (sz). 35. *Fancsal* (sz). — Az elpusztult *Fancsal* (1214: *Fansol*, 1334: *Fonchal*, 1455: *Fanchalteleke:* Suciu II, 325) falu emlékét őrzi. A tatárjáráskor megfogyatkozott lakossága beolvadhatott a később ugyancsak elnéptelenedett *Véd* (l. ott) határába (Jakó). E település neve a m. *Fancsal* szn-ből alakult. 36. *Fancsali út: Nagy út.* 37. *Fancsalteleke.* — L. *Fancsal.* 38. *Fáskert* (tr). 39. *Fasor düllő* (sz). 40. *Felső-Fancsal* (sz). — Vö. *Fancsal.* 41. *Felső halastó.* 42. *Felső-Mákos* (sz). — A *Mákos* (l. ott) része. 43. *Felső-ódal* (sz). 44. *Felső-Sikmár* (sz). — A *Sikmár* (l. ott) része. 45. *Ferma Veid: Védi major.* — Az elpusztult *Véd* falu helyén v. határában működő állami gazdasági telep hivatalos neve. 46. *Főző: Pálinkafőző* (é). 47. *Frid-féle kocsma.* — Egy *Fried* nevű emberé volt. 48. *Füvesút* (1478: *Fiveswth:* Jakó 192). 49. *Gáti folyó: Gáti patak.* 50. *Gáti híd: Szabó Zoli melletti híd.* 51. *Gáti-patak: Gáti-folyó.* 52. *Gátsor* (tr). 53. *Gátsori híd.* 54. *Gazdakör* (é). — Ma a művelődés otthona. 55. *Gonda Gyula-düllő* (sz). 56. *Gyarmati düllő* (sz). — Elülső néveleme szn. 57. *Hadi út: Szalacsi út.* — L. *Véd.* 58. *Hajnal sor* (tr). 59. *Hajó fája* (sz). — A *Nagy folyó* mellett terül el. 60. *Halász Gyula-féle mészárszék.* — Csak idősebbek tudnak róla. 61. *Hegyút: Keresztúri út.* — Apátkeresztúrra vezet. 62. *Hőnig-árok* (vf). — *Hőnig* nevű ember e században volt birtokos a faluban. 63. *Hőnig düllő: Diófás* (sz). 64. *Hőnig-forrás* (fk). 65. *Hőnig kút* (ák). 66. *Hőnig-tanya.* — Lebontották. 67. *Jegyző lakás.* 68. *Jegyző-tag* (sz). 69. *Juhodály: Lókert* (é, sz). 70. *Kandia* (tr). 71. *Kereknádpada* (1478: Kereknadpada: Jakó 192). 72. *Kerek-tó* (vá). 73. *Keresztúri halastó: Csonka toronyi halastó.* — Apátkeresztúr határa mellett van. 74. *Keresztúri út: Hegyút.* 75. *Kis Imre-düllő* (sz). 76. *Kis Sándor bácsi uccája.* 77. *Korlát* (sz). 78. *Kovács Pista bácsi uccája.* 79. *Középdellő* (1478: *Kezepdelleo:* Jakó 192). 80. *Közép-Mákos* (sz). — A *Mákos* (l. ott) része. 81. *Kösségháza sorka.* 82. *Kösségi akácás* (e). 83. *Kutya-hegy* (sző). 84. *Lábas-palló* (1478: *Labaspalo:* Jakó 192). 85. *Lókert: Juho-*

dáj (é, sz). 86. *Lőtér* (sz). 87. *Mákos* (sz). 88. *Mákos-alj* (k). 89. *Máté Gyula-düllő* (sz). 90. *Maticsek-düllő* (sz). 91. *Medve-düllő* (sz). — A *Medve Dánielé* volt. 92. *Meggyesalj*. — L. *Véd*. 93. *Meggyesfája*. — L. *Véd*. 94. *Meggyes-telek*. — L. *Véd*. 95. *Meggyfa-düllő* (sz). 96. *Meggy-telek*. — L. *Véd*. 97. *Messzelátó düllő* (sz). 98. *Nagy-folyó* (vf). 99. *Nagy-pince* (borospince). — Gróf Stubenbergé volt. 100. *Nagy-raktár*. — A gróf építtette. 101. *Nagy Sándor-düllő* (sz). 102. *Nagy út: Fancsali út*. — Asszonyvására faluba vezet. 103. *Nucsest* (⟨r. *Nucești* 'diófás, diófával benőtt hely'). A *Véd* (l. ott) elpusztult falu helyén kialakított mikrotelepülés 1964-ben hivatali eljárással adott neve. Házait az állami mezőgazdasági farm kiszolgálói lakják. 104. *Nyilas* (l). 105. *Nyilas-alj* (sz). 106. *Nyilasi pompás kút* (ák). — Szivattyúszerkezettel működik. 107. *Nyilas-patak*. 108. *Nyilas-tető* (sz). 109. *Oláhegy* (sz). — Az *Oláh* családnév a XVI. sz. második felében tünik fel a faluban (1559: *Olah rlt:* Jakó 192). 110. *Ötemető*. 111. *Összeszakadás*. — Annak a helynek a neve, ahol a *Nyilas-patak* a *Nagy-folyóba* ömlik. 112. *Pálinkafőző: Főző* (é). 113. *Pálinkafőzői híd*. — A *Nagy-folyón* van. 114. *Pálinkafőző uccája*. 115. *Paptag* (sz). 116. *Papvölgy* (1901: *Papvölgy:* Borovszky 37). 117. *Pipás uccája*. 118. *Piros ház* (é, sz). 119. *Poc lábú kis ucca*. 120. *Posta düllő* (sz). 121. *Posta mellett* (sz). 122. *Posta uccája: Védi út*. 123. *Remiz-düllő* (tkl). — Elülső néveleme talán a népnyelvi remisz 'kisebb erdő, fás hely' (MTsz.). 124. *Sárga-földes-gödör* (tkl). 125. *Sároki út*. — A *Sárok*, Alsó-, Felső- és Középsárok helynevek Bogyoszló határában fordulnak elő. 126. *Sikátor*. 127. *Sikátor-kút: Csorda-kút* (ák). 128. *Sikmár* (sz). — L. még Alsó- és Felsősikmár. 129. *Sós-völgy* (l). 130. *Sós-völgyi-düllő* (sz). 131. *Sós-völgyi-ér* (vf). 132. *Szabó Zoli melletti híd: Gáti híd*. 133. *Szalacsi út: Hadi út*. — L. *Véd*. 134. *Szarvadi-féle kocsma*. — Idősebbek emlékeznek rá. 135. *Szemete: Csinos*. — A mezőgépészeti állomás (r. *SMT*) jelölése. 136. *Szodorai rész* (sz). — Előtagja a *Szodorai* családnév. 137. *Tanítótag* (sz). 138. *Tanya: Albisi tanya*. 139. *Tanya-düllő* (sz). 140. *Temető* — Lezárták. 141. *Temető-düllő* (sz). 142. *Temető ucca*. 143. *Templom*. — A reformátusoké. 144. *Templomdomb* (tr). 145. *Templom-düllő* (sz). — E helynév valamint a 146., 147. az Albis falu közvetlen szomszédságában kialakult, s még a török pusztítások előtt elpusztult települések (Véd, Újlak, Bonc. v. Boncteleke és Meggyestelek) valamelyike templomhelyének és környékének az emlékét tartja fenn. L. még *Véd*. 146. *Templomhej* (sz). 147. *Templomsor* (sz). 148. *Templom ucca* (tr). 149. *Tiszai Pál háza* (1393, 1488: *Thyzaypalhaza:* Suciu II, 413). — A *Tiszai* szn a XV. sz. első felében tűnik fel Albis faluban (1436: *Tizai:* Jakó 192). 150. *Tőkés* (sz). — Puszta szn-ből, a valamikori tulajdonoséból keletkezett. 151. *Tőkésféle* (sző). 152. *Tőkésféle-ház*. 153. *Tyúkász Mátéi düllő* (sz). 154. *Tyúkász Mátéi kerek-tó* (vá). 155. *Újlak*. — L. *Véd*. 156. *Új-sor* (tr). 157. *Új-temető*. — Itt temetkeznek ma. 158. *Vadas-nyilas* (sz). 159. *Vágóhíd*. — Csak idősebbek ismerték. 160. *Vágóhídi híd*. — A Gáti patakon van. 161. *Vágóhídi sikátor*. 162. *Varga-düllő* (sz). — A *Varga* szn 1478-tól adatolható a faluban (Jakó 192). 163. *Várhegy* (1478: *Warheg mons:* Jakó 192). — Az eltűnt *Véd* (l. ott) földrajzi nevei között maradt fenn. 164. *Véd* (sz, k). — A név a török pusztítások során elnéptelenedett *Véd* (1215: Villa *Vedu*, 1291—1294: *Veed*, 1333: saerdos de villa *Ved*, 1395, 1430: *Wed, Ved*, 1692: *Ved, Wed:* Suciu II, 419; 1913: *Védi-major:* Hnt. 1913) helység emlékét tartja fenn. E falu keletkezése tehát az Albisénál is korábbra tehető, s szerepe is fontosabb lehetett, amire több körülmény utal. A XIV. sz. folyamán *Véd* szomszédságában — talán éppen lakóinak a kirajzása folytán — 3 új telephely alakult: 1. *Újlak* (1310); 2. *Bonc v. Boncteleke* (1334: *Bonch*, 1427: *Boncztelekel*); és 3. *Meggyesalj* v. *Meggyestelek* (1341: *Meggesaly*, 1446: *Meggyesthelek*). Ezek, akárcsak Véd, a török pusztítások során néptelenedhettek el (Jakó 387). Sorsukra nézve bizonyára jelentőséggel bír a *Véd* határából fennmaradt 2 földrajzi név: 1478: *Zalachywth* alio nomine *Madiwth* (= *Szalacsi út* más néven *Hadi út*) és a *Warheg* mons (= *Várhegy* hegy) (Jakó 387). — A *Bonc* régi m. személynév. 165. *Védimajor: Ferma Veid*. — L. *Ferma Veid*. 166. *Védi út: Posta uccája*. 167. *Zsizsér egy* (tkp. I.) (sz). 168. *Zsizséri ér* (ff). 169. *Zsizséri forrás*. 170. *Zsizsér kettő* (tkp. II.) (sz).

2. Érbogyoszló (r. Budusläu). Az érmelléki dombok között, a Margittát Érmihályfalvával, majd Nagykárollyal és Szatmárnémetivel összekötő országút mentén fekszik. Bár megülése, puszta személynévből alakult neve alapján is ítélve, sokkal korábra tehető, írásos nyom csak a XVI. század közepéről van róla (1552: *Bogyzlo*, 1692: *Bogyoszlo:* Suciu, DicţIstTrans; 1913: *Érbogyoszló:* Hnt. 1913). A neve alap-

jául szolgáló szn. szláv eredetű; vö. szerb-horvát *Budislav* szn; cseh *Budislav* szn; lengyel *Budzislaw* (vö. Kiss L. FNEtSz. *Bogyiszló* és *Bogyoszló* a.). Mai történetét, lakóinak életformaváltását sokban magyarázza az iparosodott Margitta város közvetlen szomszédsága.

Adatközlő *Hajdú Antal* mezőgazdász (50).

1. *Állami iskola.* 2. *Alsó-Mikó* (sz). — Utótagja a *Mikó* szn. 3. *Alsó-Sárok* (sz). — A *Sárok* (l. ott) része. 4. *Árva Borsi-féle pajta* (borház). — Az *Árva* ragadványnév. 5. *Alszeg.* 6. *Avas* (sz). 7. *Avasi patak.* 8. *Bankföld: Vajdicsek* (sz). 9. *Barta-düllő* (sz). — *Barta* nevűek a XVI. sz. végétől ismeretesek a faluban (1599: 2 *Bartha:* Jakó 216). 10. *Bányarét* (l, sz volt). — Előtagja családnév. 11. *Bikahomlok* (sz). — Partoldal. Neve a térszínformára utal. 12. *Birtokossági düllő* (sz). 13. *Borsi Dani bácsi tanyája.* — Lebontották. 14. *Borsi Sándor-féle pince* (borospince). 15. *Bögger düllő: Tagi düllő* (sz). — Az első változat Bögger (tkp. *Bödger)* tagja családnév. 16. *Bögger-malom.* — A hengeres malom *Bödger* Eduárd nevű emberé volt. 17. *Cigányok* (sz). 18. *Csárda* (sz). 19. *Csárdai tó: Halastó* (vá). 20. *Csatár* (sz). — Miként az Albis falunál bemutatott *Csatáralj,* valamint az alább következő 4 helynév a török pusztításoknak áldozatul esett *Csatár* falu emlékét őrzi. — L. Albis helynevei, között, *Csatáralj* alatt. 21. *Csatári domb* (sz). 22. *Csatári forrás* (fk). 23. *Csatári patak.* — A *Nagy-folyó*ba (l. ott) ömlik. 24. *Csatári völgy.* 25. *Csendőrpihenő.* — Épület volt, amelyben a Szalacs faluban székelő csendőrőrs tagjai ittjártukkor megszálltak. 26. *Csere: Csere-düllő* (sz). 27. *Csere-düllő: Csere.* 28. *Csirkeház.* — Csirkenevelde volt a régi *Sije-tagon* (l. ott). 29. *Csonka-düllő: Eperfa-düllő* (sz). 30. *Daru-állás* (sz). 31. *Dé Móric-düllő* (sz). 32. *Dé Móric erdei-forrás* (fk). 33. *Duckásné-forrás* (fk). 34. *Egyház-düllő* (sz). 35. *Eperfa-düllő: Csonka-düllő* (sz). 36. *Eperfai legelő: Kis-kúti-legelő.* 37. *Faluderék* (tr). 38. *Fáskert* (tr.). 39. *Felső-Mikó* (sz). — L. *Alsó-Mikó.* 40. *Felső-Sárok* (sz). — A *Sárok* (l. ott) része. 41. *Felső-szalacsi-düllő* (sz). — Közbülső eleme a *Szalacs* településnév *-i* képzős alakja. 42. *Felszeg.* 43. *Feneketlen puszta* (1901: Borovszky 58). 44. *Futura.* — Terménybegyűjtő épület volt, csak az idősebbek emlékezetében él. 45. *Gáti kút* (ák). 46. *Glediciás* (sz). — Cserjés hely volt. Neve a *Gleditschia triacanthes L.* 'lepényfa, Krisztus-tövis' növénynév előtagjának *-s* képzős származéka. 47. *Gugyori: Gugyori-düllő* (sz). — Térszínformára utaló név; a régi, népnyelvi *gugyor* 'teknő alakú árok vagy völgy' jelentésű. 48. *Gugyori-düllő: Gugyori.* 49. *Gugyori-tanya.* — Lebontották. 50. *Guzman-műhely.* — Egy *Guzman* nevű mester kovácsműhelye volt. 51. *Halastó: Csárdai tó.* 52. *Halmi-düllő* (sz). 53. *Hangya* szövetkezet (é). — Az 1940-es évek elején így hívták a takarékszövetkezetet. 54. *Has Ferus-düllő: Tölgyfa-düllő* (sz). 55. *Hatház ucca.* — Bihar északi részén gyakori utcanév. Kiss L. szerint a régebbi *Hatház* településnév a *hat* számnévnek és a *ház* főnévnek az összetétele, a *Hadház* írásmód pedig a m. had 'nemzetség' főnévvel való etimológiás összekapcsolást tükröz (l. Kiss L. FNEtSz. 259. *Hajdúhadház* a.). Véleményem szerint éppen a fordított változással *(Hadház* ❯ *Hatház)* van dolgunk. 56. *Hegy ucca.* 57. *Hersli-kocsma.* — A Moskovits *Hermané* volt. 58. *Imaház.* — A „hívők" szertartási helye. 59. *Jegyzőlak.* 60. *Kardos Károly-féle pince* (borpince). 61. *Kévi-alj* (sz). — A szomszédos *Magyarkéc* falu határa mellett terül el. 62. *Kéci-ér.* — Vize a *Nagy-folyó*ba (l. ott) szakad. 63. *Kéci-vőgy.* 64. *Kelemen* (sz). 65. *Kelemen-alj* (k). 66. *Kerek-tó* (vá, fás). 67. *Kerektó-düllő* (sz). 68. *Kerek-udvar.* — Belterületi rész. 69. *Kert-fele* (sz). 70. *Kisasszon kúttya* (fk). 71. *Kis-hid.* — A *Nagy folyó*n van. 72. *Kis-ikola.* 73. *Kis-kút* (ák). 74. *Kiskúti legelő: Körtefa-düllő* (sz). 75. *Kis-mező* (sz). 76. *Kis-rét* (tr). 77. *Kis-tag* (sz). — A *Kis(s)* szn. 1599-től adatolható a helységben (Jakó 216). 78. *Kosaras ucca.* 79. *Korsós-vőgy* (l). 80. *Korsós-vőgyi forrás* (fk). 81. *Kovács tanitó-féle akácás* (e). — Kaszáló volt. 82. *Körtefa-düllő: Kiskúti legelő* (sz). 83. *Közép-Sárok* (sz). — A *Sárok* (l. ott) része. 84. *Kukukk-domb* (tr) 85. *Kupás Imre-féle pajta* (borház). 86. *Kútfű*[1] (vf). — A *fű* utótag 'fő' jelentésű. 87. *Kútfű*[2] (sz). 88. *Kűhid.* — A *Nagy-folyó*n van. 89. *Legelő-düllő* (sz). 90. *Lehelős út* (tr). — Mellette egy *Lehelős* János nevű ember mérte ki a telkeket. 91. *Liget* (k). 92. *Ligeti forrás* (fk). 93. *Likkom-düllő* (sz). — Előtagja ragadványnév, viselője *Móric* nevű ember. 94. *Mészárszék-domb* (tr). 95. *Móric Dani-pince* (borospince). 96. *Móric úréknál.* — A volt birtokos épületeinek a neve. Már 1599-ben *4 Moricz* nevű él a faluban (Jakó 216). 97. *Móric út forrása* (fk). 98. *Nagy-folyó.* — Vize a Berettyóba szakad. 99. *Nagyhíd.* — A *Nagy-folyó*n van, a falu belterületén. 100. *Nagy-iskola.* 101. *Nojdán-düllő:*

Nojdáncs-düllő (sz). 102. *Nojdáncs-düllő: Nojdán-düllő.* 103. *Nyilasi legelő.* 104. *Nyiszli boltja.* — Egy *Nyiszli* Ernő nevű ember kiskereskedése volt. 105. *Oláh-csatár.* — L. *Csatár.* 106. *Olá-tag* (sz). 107. *O-temető* (sz, részint fával benőtt). 108. *Otóbuszmegálló.* 109. *Otományi halom* (sz). 110. *Otományi út.* — A szomszédos *Ottományba* visz. 111. *Parittya* (l). — Nádas, rekettyés terület. 112. *Parókia.* — Ref. lelkészi hivatal és lakás. 113. *Pásztor-lakás.* — Külterületi épület volt, lebontották. 114. *Répa-sor* (tr). 115. *Rét-alj* (sz). 116. *Sárga-földes-gödör.* 117. *Sárok* (sz). 118. *Sije-tag* (sz). — Előtagja szn., a *Szilveszter* egyik módosulata. 119. *Sikátor.* 120. *Sikátori híd.* — A *Nagy-folyón* vezet át. 121. *Sikátori kút* (ák). 122. *Sikmári út.* — Albis faluba vezet, ahol Alsó- és Felső-*Sikmár*, illetőleg *Sikmár* nevű helyeket jegyeztünk föl. 123. *Simsi Dani-féle pince* (borpince). 124. *Somlyói halom* (sz). — Szabályos alakú talajkiemelkedés. A név előtagja a népnyelvi *somlik* ~ *somlyik* 'héjából kifejlik (pl. dió)' ige folyamatos melléknévi igeneve (Somlyó) *-i* képzővel. A *Somlyó* tkp. értelme 'megcsuszamló, suvadó oldalú domb, hegy', vagy: 'övezetéből kiemelkedő, kopár domb- vagy hegytető'. (L. Kiss L. FNEtSz. *Somló* a.). 125. *Sós út: Sós út ucca* (tr). — A szomszédos Szalacs falu Sókamarás hely volt, feléje itt vezetett át az út. 126. *Sós út ucca: Sós út.* 127. *Suszter Pál József.* — Cipészműhely. 128. *Szalacsi düllő* (sz). 129. *Szalacsi út.* 130. *Szalacsi ucca.* 131. *Szérüskert* (sz). 132. *Szőllőhegy* (sz). 133. *Tagi-düllő: Bögger-düllő* (sz). 134. *Tanitólakás.* 135. *Templom.* — A reformátusoké. 136. *Timár Borsi Imre.* — Tulajdonosáról a timárműhelyt és az ugyancsak mellette levő mészárszéket hívták így. 137. *Tompától befelé* (tr). 138. *Tompától kifelé* (tr). 139. *Tölgyfa-düllő: Has Ferus-düllő* (sz). 140. *Új-sor* — Eredetileg egy házsort, ma több kis utcát jelöl. 141. *Új-temető.* 142. Vajdicsek: *Bankföld* (sz). Az első változat szn-ből alakult. 143. *Vájogvető gödör.* 144. *Várdomb.* — Feltehetőleg azt a helyet jelöli, amit az elpusztult *Véd* (l. Albis helynevei között) falu határából 1478-ből fennmaradt *Várhegy (Warheg* mons) földrajzi név. 145. *Völgy ucca.* 146. *Zsidó temető.* — Egy része ma szántó.

GY. SZABÓ GYULA

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXVIII. évf. 1984. 2. szám

SZEMLE

CS. GYÍMESI ÉVA, Teremtett világ — Rendhagyó bevezetés az irodalomba

Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1983. 187 l.

Cs. Gyimesi Éva könyve az irodalomtudomány újabb fejlődési szakaszához kötődik. Köztudott, hogy az elmúlt két-három évtized alatt az irodalomtudomány ugyanúgy, mint egy fázissal korábban a nyelvészet, tudományos forradalmon ment át. Ennek következtében belső, elméleti „élete" meglehetősen megpezsdült, sok új felfogás alakult ki. Ilyen körülmények között ma már nem lehet irodalomelméleti összegezést úgy írni, mint korábban. Ma a szerzőnek sok és sokféle elmélettel kell szembenéznie, sok olyannal is, amelyek most vannak kiforróban. De talán ennél is többről van szó. A korábbi összegezésekben, mint amilyen például a Welleké és Warrené vagy a Markiewiczé, ugyan a nézetek sokasága, tarkasága nem tagadható, mégis a mai lehetőségekhez viszonyítva nyilvánvaló a különbség. Ma egymástól eltérő elméletek tolulnak egymásra, olyanok, amelyekben egészen más a szemlélet, a kérdésfelvetés, a fogalmi rendszer és terminológia. Emiatt a szerző számára nehéz a válogatás, az egyeztetés, az esetleges ötvözés és még inkább az, hogy a sokféle nézet számbavételében nem törekedhet teljességre, de egyoldalúan sem járhat el. Ezek azok a tudománytörténeti körülmények, amelyekkel Cs. Gyímesi Éva könyvének az ismertetésében számolnunk kell.

A kötet egy Előszóból, hat fejezetből és egy terminológiai szótárból áll. A fejezetek logikai tartalma, sorrendje a következő: először a vizsgált jelenség (az irodalom), majd a jelenség vizsgálata (a műelemzés) kerül sorra. Először tehát magáról az irodalomról esik szó: Az irodalom fogalma, Teremtett világ, A világ nyelvszerűsége. Ezt követően a befogadás, az elemzés a téma: Az irodalom élete (Mű és olvasó, A megértés természete, Az értelmezés szakaszai), A nélkülözhetetlen fölösleg, avagy az irodalom funkciói, Két illusztráció (egy Tamási-novella elemzése és a megértés sokféle kérdésének a taglalása).

A kötet jól sikerült összegezés. Jó mindenekelőtt azért, mert mentes néhány elvileg lehetséges túlzástól, elsősorban attól, hogy a szerző nem akarja az elméleti kezdeményezések sokaságát bemutatni, de mégis jól tájékoztat a sokszínűségről. Érdeme továbbá az is, hogy a kiválasztott kérdéskörök (a hat fejezet tartalma) hálásak abból a szempontból is, hogy segítségükkel az új elméletek egy részét ismertetni, népszerűsíteni lehet, és ugyanakkor jó keretet, tárgyalási alapot biztosítanak az irodalom lényegének és vizsgálatának megvilágításához.

Ismertetésemet a könyv tárgyalási rendjének a kettősségéhez igazítom. Azt próbálom értékelni, hogy mit mond a szerző az irodalom lényegéről és vizsgálatáról, a befogadásról és elemzésről. És ehhez a fő értékelési szempont az általános tudományelméletből (a teóriaalkotás általános elméletéből) adódik: a vizsgálat módszerének a vizsgált jelenség lényegéből, megállapított jellemvonásaiból kell következnie. A könyv tárgyalási rendje, a két rész közötti logikai összefüggés arra utal, hogy a kívánt kapcsolat ennek alapján feltételezhető. Kérdés azonban, hogy a tényleges tartalmi fedés megvan-e.

Az irodalom fogalmának leírása önmagában elfogadható. Az erre vonatkozó három fejezet sok jó és hasznos ismeretanyagot tartalmaz. Az olvasó sok új felfogással ismerkedhet meg. Különösen a „teremtett világról" szóló felfogások népszerűsítésében vannak a szerzőnek érdemei. De magának az „irodalomnak" a pontosabb körülhatárolásáról többet és főleg mást is kellett volna mondania. Hogy mit, azt részleteznem kell.

Az mindenképpen örvendetes, hogy a szerző az irodalom fogalmát a maga történetiségében ragadja meg, azaz azt hangsúlyozza, hogy fejlődési korszakonként eltérően értelmezték. De az el- és körülhatárolásnak a mindenképpen jogosult és szükséges történeti jellege mellett van egy — a kötetben kevésbé tárgyalt — szink-

ronikus, logikai aspektusa is, azaz a jelenben és egyáltalán mindegyik korszak szinkrón állapotában el kell különíteni az „irodalmit" a nem irodalmi jellegű és főleg az irodalmi értékű írásoktól. És ehhez nyilván biztos fogódzókra van szükség. Az újabb irodalomtudományi kezdeményezések közül több ilyen lehetőséget is ismerünk. Az egyik alapvető fontosságú megoldás a Schmidt irodalomelméletében (*Foundations for the Empirical Study of Literature*. Hamburg, 1982) kialakított matematikai modell, egy metaelméleti eszköz, az ún. „Sneed Mátrix". Eléggé közismert az amerikai Thorne próbálkozása generatív alapon (*Stylistics and Generative Grammar*. Journal of Linguistics 1969. I.). Thorne szerint az irodalmi értékű közlemény sajátosságai a mélyszerkezetben adottak. Az irodalminak szánt, de irodalmi értékűvé mégsem lett alkotás csak mesterséges felszíni szerkezetbeli transzformációkat mutat fel. Egy harmadik lehetőséget Max Bense empirikusnak mondott, információelméleti esztétikája kínál fel (*Zusammenfassende Grundlegung moderner Ästhetik*. Mathematik und Dichtung. München, 1965). E szerint, ha egy szöveg esztétikai információt hordoz, akkor irodalmi alkotásnak tekinthető. De mi nála az esztétikai információ lényege? Ez nem más, mint a valószínűtlen rend, a rendnek és a nem rendezettségnek, a jelek előfordulásában a nagy valószínűségnek és a valószínűtlenségnek a kombinációja. Végül egy negyedik lehetőség Bloomfieldnál (*Generative Grammar and the Theory of Literature*. Actes du X-e Congrès international des linguistes. Vol. 3.) az irodalmi kompetencia fogalma, amelynek alapján az olvasó képes az irodalmi szöveget a nem irodalmitól elhatárolni.

E lehetőségek megemlítésével nem akarom azt jelezni, hogy ezeket a — különben gyakorlatilag még aligha alkalmazható — szempontokat Cs. Gyímesi Évának feltétlenül ismertetnie kellett volna. De meglétük arra figyelmeztet, hogy ma az „irodalmi" pontosabb körülhatárolása jelentős kérdés az irodalomtudományban, és ennek ilyen vagy olyan mértékben való tárgyalása egy irodalomtudományi összegezésben feltétlenül szükséges. Az irodalom fogalmának leírása e nélkül csonka.

Ennyit a kötet első, az irodalomról szóló részéről. A második részről, az irodalom vizsgálatáról, az irodalmi mű elemzéséről kevesebb megjegyezni valóm van. A lényeg az, hogy itt a szerző egy befogadásközpontú műelemzési módszert tárgyal és példáz egy Tamási-novella elemzésével. Ez a módszer önmagában véve jó, de ennél is fontosabb lehet szerintem az, hogy — mint az ismertetés elején állítottam — megvan az általános tudományelmélettől megkövetelt összefüggés, jellegbeli egybeesés, tartalombeli fedés a vizsgálat tárgya (az irodalom, az irodalmi mű) és a vizsgálat módszere, a műelemzés között. Megvan itt a v i l á g, ami mint szintetikus szövegszemantikai kategória lehetővé teszi az irodalmi mű globális megértését, és ami egyben feltételezett eleme az elemzés kiindulópontjának, az implicit értelmezésként felfogott esztétikai megértésnek. Nem lényegtelen továbbá az sem, hogy a v i l á g értelmezésének a műveletében elkülönül a v i l á g s z e r k e z e t és a v i l á g f o l y a m a t fogalma. Az első a szövegvilág statikus viszonyrendszere. A második a szövegvilág dinamikus kibontakozása. Mindez természetesen kiegészül más szintekkel, olyanokkal, amelyek a szöveg világának értelmezését támasztják alá és a fentebb említett értelmezéstől meghatározottak. Ilyen például a motívumelemzés vagy a stílus leírása, ami a szövegfelszín értelmezéséhez tartozik.

Az elmondottakból következik, hogy Cs. Gyímesi Éva könyvének nyilvánvaló általános tudományelméleti és szaktudományi értékei vannak. Más, itt nem említett szempontok mellett ez azt is jelzi, hogy jól sikerült irodalomelméleti összegezés, hasznos irodalomtudományi útmutató.

SZABÓ ZOLTÁN

Direcţii în critica şi poetica franceză contemporană

Colectivul Catedrei de limba franceză al Universităţii din Iaşi.
Junimea. Iaşi, 1983. 344 l.

A francia „új kritika", a „nouvelle critique" a jelenkori nyugati irodalomtudományi és stilisztikai gondolkodás egyik legsajátosabb irányzata. Képviselői különböző utakon, módokon, egymással gyakran polemizálva próbálják rendszerbe foglalni az Alkotó—Mű—Olvasó hármasviszonyában érvényesülő törvényszerűsége-

ket, a nyelvi műalkotásoknak azokat a sui generis jegyeit, amelyek végső soron a műkritika funkcióit, céljait és módszereit is meghatározzák. Az „új kritika" körébe sorolható elméletek közötti eligazodásban fontos támpont, hogy a szerteágazó törekvéseknek van egy közös vonulata: magához a kritikához mindannyian azonos módon viszonyulnak, alkotásnak tekintik. Eszményük a critique-creation, amelynek a nyitott jelentésű szöveg a kiindulópontja. Lényegében tehát új olvasási módszer kidolgozására törekszenek, amelyhez az elméleti alapot hol a marxista filozófiában, hol az antropológiában, pszichológiában, illetőleg az egzisztencializmus heideggeri vagy sartre-i változatában vélik fölfedezni. Ebben a második világháború után kibontakozó kritikai iskolában az 1966-os évtől kezdve két fő irányzat eluralkodása hozott olyan fordulatot, hogy „legújabb új kritikáról", azaz „nouvelle nouvelle critique"-ről beszélhetünk. Az egyik az egzisztencialista szemléletű hermeneutika, a másik az antropológiai párhuzamokat kereső műkritika. Ezen a két áramlaton belül is azonban különbségek vannak a pszichoanalitikus, tematikus, szociológiai vagy strukturalista beállítottságból adódóan. A iaşi-i egyetem kutatócsoportja nem kisebb feladatra vállalkozott, mint arra, hogy a narrációelméletek, retorikák, stilisztikák és poétikák útvesztőjében haladva kiemelje és értékelje azokat az eredményeket, amelyekkel századunk eme jelentős irodalomtudományi iskolája hozzájárult ahhoz, hogy a művel való kritikai találkozás során rekonstruálni tudjuk az alkotó „laboratóriumát", s hogy helyesen értelmezzük a művön kívüli tényezők szövegjelentést alakító szerepét. Szemléjüknek a főbb elméletirókra való összpontosítás a strukturáló elve.

Lucien Goldmann munkásságáról szólva mindenekelőtt azt tartják fontosnak, hogy genetikus strukturalizmusa tulajdonképpen olyan irodalomszociológia, amely a műből indul ki. Az alkotás önállónak elismert világából azokat az összetevőket emeli ki, amelyek az alkotó életkörülményeiben gyökerezve jelentenek szövegszintű esztétikai különöst. Goldmann vezeti be az irodalomtudományba a kollektív alany és kollektív alkotás fogalmát, amellyel a mű világa és az adott társadalmi csoportosulás mentális struktúrája közötti hasonlóság vizsgálható. Az elemzés első fázisában szerinte a mű belső struktúráját kell feltárni, a másodikban a külső struktúrákra való vonatkoztatást kell elvégezni. Marxista megalapozottságú munkamódszerével eredményes regényszociológiát sikerült teremtenie. Jó bizonyság erre Racine világának a leírása, amelyben a szerző nagy szintetizáló készséggel szerez érvényt a freudi egyéni pszichologizmusból, a genetikus strukturalizmusból, valamint a viselkedés- és kommunikációelméletből kölcsönzött tételeknek.

A kötet összeállítói Lucien Goldmann munkásságának az ismertetése után azokat a kritikusokat mutatják be, akik a pszichoanalízis elméleti és módszerbeli követőinek tekinthetők.

A pszichokritika az irodalomtudomány és a lélekbúvárlat közötti hosszú párbeszéd eredménye. Története a szövegek tisztán orvosi szempontú elemzésétől Lacan szemiotikus pszichoanalízisén át Charles Mauron „személymítoszáig", Gaston Bachelard fenomenológiájáig, Georges Poulet tematikus kritikájáig, Jean Starobinski és Jean Pierre Richard ún. érzéki tematikájáig vezet.

Alapvető gondolatuk, hogy az irodalmi szövegben a visszatérő képek, szavak, berögződések értékes nyomjelzések a pszichokritika számára, amely a szöveget szövetként, szövevényként (fissu) kezeli, és benne az immanens elemek mellett a non-immanenseket is megkülönbözteti. Ez a fajta műkritika az elemzésbe az olvasó világát is bevonja, úgy véli, hogy a mű genezisének, valamint a befogadás feltételeinek a kutatásában magától értetődően bennefoglaltatik a műnek mind a szubjektív, mind pedig az objektív oldala.

A felsorolt kritikusok elméleti rendszerében azonos kiindulópontnak számít a szöveg immanenciájának az elismerése. Ebben a vonatkozásban Charles Mauron összpontosít a legkövetkezetesebben a mű nyelvi lényegére. Szerinte a szóra hárul az a fő szerep, hogy az írói én két megnyilvánulását: a társadalmi és az alkotó én szféráját összekapcsolja. A mű struktúrájában mint felszíni képződményben a tudatalatti struktúrája, azaz a mélységi réteg sajátosságai teremtődnek újra. Ez a körülmény biztosítja egy adott pszichikumú író szövegeinek a koherenciáját.

Gaston Bachelard a szövegek új típusú „mélységi olvasására" vállalkozik. A szöveg álmodozásra serkenti őt, és feltételezi, hogy ez a lelkiállapot hasonló ahhoz, amely az alkotóban a mű létrehozásához vezetett. Hozzá hasonlóan Georges Poulet szerint is a kritikusnak azonosulnia kell az íróval. Ennek az azonosulásnak

két fázisa van: objektív (író—mű) és szubjektív (író-kritikus). Poulet legsajátosabb elvárása az írói Cogito kritikusi elemzése. A Cogito önfelismerés, az író találkozása a világmindenséggel és önmagával. A kritikusnak ezt a pillanatot kell megragadnia.

A mű megismerését Jean Starobinski szintén empatikus olvasással kezdi, utána azt igyekszik kinyomozni, mi váltotta ki benne az emóciót. Ugyanígy jár el Jean Pierre Richard is. Hogy módszerükben mégis számtalan eltérés van, az a vizsgálódás további fázisainak a kifejlesztésében mutatkozó különbségekből adódik.

Érdekes a Mauron eljárása, aki egy-egy adott szó szövegeit „egymásra helyezi", hogy ezáltal megállapíthassa a visszatérő strukturális sajátosságokat. Ezt a témák vizsgálata, majd az író „személymitoszának" a feltárása követi. Erre azért van szüksége, hogy körvonalazhassa a tudatalatti megnyilvánulásait és fejlődését. Megállapításai igazolásául adatait összehasonlítja az író életrajzával.

Bachelard a képzelet, a képteremtő fantázia mechanizmusaira kíváncsi. A gondolkodásnak a képzelet az előmozditója. Olyan tudatalatti rétegeket hoz mozgásba, amelyek kívül állanak a ráció ellenőrzésén. Szerinte a szellemi alkotóerőnek négy vektora van: a tűz, a víz, a levegő és a föld. Ez a megállapítás persze nem új keletű,már az antikok kiemelték ezeknek az elemeknek a világalkotó szerepét. Nos, szerzőnk abból a szempontból fordul hozzájuk, hogy megvizsgálja, milyen mértékben képadó tényezők, hiszen jelentkezésük sajátos átélések eredménye. Bennük szintetizálódik az ábrázolás és a kifejezés.

Poulet tematikus elemzést végez, amelynek során feltárja az iró világában tapasztalható hierarchiát, az irói gondolkodást, egyszóval az ún. „személyes történelmet". A kritikusnak ezt a kor szellemi áramlataival kell egybekapcsolnia. A tematikus elemzést a mű sajátos struktúrájának a kitapintásával köti egybe. A legfontosabbnak a tér- és az időstruktúrát tartja. Megállapítása szerint az idő esztétikai térré változhat, mint azt Proust életműve is bizonyítja.

J. P. Richard és Starobinski az iró „személymitológiáját" létrehozó képi-szenzoriális asszociációkat mutatja ki. Az empatikus olvasás által biztosított „szerető függőségtől" a „figyelmes függetlenségig" kíván eljutni.

Az elmondottakból kitűnik, hogy az ismertetett szerzők intuitív hermeneutikája pszichoanalitikus fogantatású. Kétellyel tölthet el bennünket, hogy a nyelvi szubsztancia és a tudatalattit felszínre hozó képzelet között annyira közvetlen kapcsolatot tételeznek fel. Mindkettő szimbolikus mechanizmusokon alapszik ugyan, de ezek különböző típusúak. A nyelv semmiképpen sem a tudatalatti közvetlen megnyilvánulása.

A pszichokritika e zsákutcájából a kiutat a nyelvészeti strukturalizmus irányában keresték az új kritika egyes képviselői. Jean Rousset az irodalmi jelenség lényegét a forma és funkció kettősségében keresi. Az irodalom fejlődése tulajdonképpen a formák fejlődése, amelyet a kritikus a funkciók változásaként fog fel. Szerinte a megismerés elsősorban befogadás, amely az irodalom fejlődése során éppúgy változik, mint a formák. A kritika által követendő út a konkréttól az absztrakt felé és onnan ismét a konkréthoz vezet.

A „nouvelle nouvelle critique" egyik legismertebb egyénisége Roland Barthes. Szövegelméletében jól nyomon követhető az eltolódás az intuitív pszichoanalitikus kritikától az objektivitásra, tudományosságra törekvő kritika felé. Strukturalizmusa az írói „személymítosz", „belső táj" helyett a mű jelentésalkotó egységeire összpontosít, rájuk épülő általánosabb érvényű szövegelemzési modell kidolgozására törekszik. Alapfogalmának, a beszéd- és írásműnek, azaz a d i s c o u r s nak a lingvisztikája nála a szöveg horizontális és vertikális olvasatából bomlik ki. A mű ún. intrinsèque és extrinsèque, más szóval immanens és nem-immanens jegyeinek a feltérképezését szerinte a kritikusnak mint kutatónak és nem mint az iró lelkivilágával azonosuló olvasónak kell elvégeznie. A „szöttes"-nek tekintett szöveget először lexémákra tagolja, majd megállapítja a kódokat (ezek a mű jellegéből, valamint az alkotó külső, tehát társadalmi körülményeiből fakadnak). Ezt követi a koordonálás művelete, azaz az egységek egybevetése, korrelációjuk megállapítása a végkövetkeztetések levonása céljából. Noha Barthes elméletének egyes pontjai vitathatók (például a lexémák megállapításának a kritériumai), eljárásának kétségtelen előnye, hogy a mű olyan vonatkozásait is értékelni tudja, amelyekkel a strukturalista műkritika egyáltalán nem vagy csak futólagosan foglalkozik. Ilyen az irónia és az abszurditás kategóriája.

Barthes narratológus, elmélete így csak egyetlen műfajnak, a novellának (és részben a regénynek) a specifikumaira korlátozódik. Érdekes kísérlet volna más műfajokhoz adaptálni.

Ugyancsak az epikát részesítve előnyben Gerard Genette a retorika újjáélesztésének a híve. A tematikus kritika eredményeit hasznosító vizsgálódásai három szintet vesznek figyelembe:

a) A narratív kijelentést, a récit-tet, mely nem más, mint egy adott esemény.

b) Magát a történetet, a diegese-t (események sorrendje és kapcsolata).

c) Az elmesélés aktusát, a narrationt (valaki valamit mesél).

E három szintet az idő kapcsolja egybe (a történet és a narratív kijelentés ideje közötti reláció), továbbá a módok (a narratív ábrázolás módjai), valamint az aspektus (a mesélő kiléte). A műben ábrázolt valóságról ezeknek a szövegkomponenseknek a függvényében lehet következtetéseket levonni.

Rehabilitációs szándékú Paul Zumthor középkori tárgyú poétikája is. Szerinte a szöveg titok, zárt világ, de egy adott rendszerbe épül s ezért mégis megközelíthető. A műfajok nem változnak, csupán funkcióik cserélődnek. A középkori irodalmat Zumthor a strukturalista nyelvészet, valamint a szemiotika segítségével közelíti meg. Elemzése négy lépésben történik: a kiválasztott szövegeket nyelvészetileg leírja, majd jellegzetességeik alapján csoportosítja, hogy ezáltal modelleket állíthasson fel, végül az így nyert általánosításokat visszakapcsolja a szövegekre.

Az irodalomkritika kérdéseihez a legsajátosabban talán Maurice Blanchot viszonyul. O feleslegesnek ítéli a struktúrák, olvasatok megállapítását, hiszen véleménye szerint a mű már fogantatása pillanatában magában rejti kritikáját is, amely csak akkor teljesedik ki, amikor a mű elkészül. A mű tehát magában foglalja saját kommentárját, illetve kommentár formájában való megismétlődését. A kritikus feladata, hogy kívül tovább folytassa azt, ami a műben belülről adott.

A iaşi-i egyetem irodalomtudományi kutatócsoportja utolsóként Henri Mechonnic poétikájával foglalkozik. Azt tartja figyelemre méltónak benne, hogy monista elven nyugszik: a mű egységét a jel és szöveg egysége biztosítja. Mechonnic a jelen a mű nyelvészeti, a szövegen meg irodalmi aspektusát érti. Az egység létrehozásában az érték a döntő tényező, mert az intencionalitás kifejezője. A szövegeket aszerint tipizálhatjuk, hogy az érték mint teljesíti bennük szövegszervező szerepét.

A tanulmánykötetben az itt felsorolt legújabb kritikusok rendszerének az ismertetése mellett még három dolgozatot olvashatunk a stilisztika és stílus vitás kérdéseiről (Jean Cohen munkássága szolgáltatott ehhez ürügyet), valamint az irodalomszemiotika hagyományairól és távlatairól. Egészében véve a könyv szerzői nagy szolgálatot tesznek az irodalomtudomány kérdései iránt érdeklődőknek azzal, hogy dióhéjban tájékoztatják őket a mai francia irodalomkritika és poétika állásáról. Olyan kritikusok tevékenységéről is képet alkotnak, akiknek a tanulmányai nem forognak közkézen, csupán belső használatra szánt egyetemi jegyzetekként olvashatók.

JÓZSA MÁRIA

Magyar—román filológiai tanulmányok

(Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Román Filológiai Tanszékének megbízásából szerkesztette: Nagy Béla.)
ELTE Román Filológiai Tanszék. Budapest, 1984. 541 l.
(Készült az ELTE Sokszorosítóüzemében.)

Az alig 200 példányban megjelent tanulmánygyűjtemény egyszerre két, sőt három esemény előtt tiszteleg: 120 évvel korábban, 1863-ban alakult meg a pesti egyetem Román Filológiai Tanszéke, amelynek professzori tisztjét sorrendben Alexandru Roman, Ioan Ciocan, Iosif Siegescu, Carlo Tagliavini és Tamás Lajos töltötte be, s 70 évvel korábban, 1913-ban született a tanszék professzorainak so-

rát folytató Domokos Sámuel, aki tudományos publikációs tevékenységét — a bibliográfiai felmérés tanúsága szerint — éppen 40 évvel a kettős évforduló előtt, vagyis 1943-ban kezdte.

Az ünnepelt eseményekhez közvetlenül — Madár Lajos Domokos-bibliográfiája és Petre Pascu Domokos Sámuelnek ajánlott verse mellett — csak Nagy Béla szerkesztői előszava, Kese Katalinnak Ioan Ciocannal, Kovács Péternek a mai magyarországi román nyelvoktatás intézményes kereteivel, valamint Nicolae Balotănak, Dumitru Micunak, Gavril Scridonnak és Mircea Popának Domokos Sámuellel foglalkozó írásai kapcsolódnak. A gyűjteménynek különben nincs központi rendező elve: ívein magyar és román, magyarországi és romániai filológusok, nyelvészek, irodalmárok, folkloristák, bibliográfusok tanulmányai a legsokszínűbb változatosságban követik egymást — magyar, román, francia, német és angol nyelven. A sokféleségen belül mégis inkább az irodalmi témák dominálnak: Dim. Păcurariu Eminescu prózájáról, Gheorghe Bulgăr és Mircea Zaciu Octavian Gogáról, Niculae Gheran Rebreanu pályakezdéséről, Szűcs Éva Arghezi költészetéről, Nyerges László Sorescu dramaturgiájáról, Dávid Gyula a műfordító és bibliográfus Avram P. Todorról, Gavril Scridon Bartalis Jánosról, Beke György a bukaresti magyar emlékírókról, Dumitru Micu a román szimbolizmusról, Borsi-Kálmán Béla a megújuló román regényről, Livia Grămadă az Ady baráti köréhez tartozó Bölöniné Marchiş Otiliáról, Lovag Lea József Attila egyik költeményének párhuzamos román fordításairól, Pomogáts Béla pedig a Keleti Kapu című debreceni folyóiratról értekezik.

A gyűjteményben viszonylag nagy számmal szerepelnek nyelvészeti és folklorisztikai közlemények is — a többi közt Rodica Bogza Irimie, Anton Goţia, Mircea Zdrenghea, Bakos Ferenc, Rot Sándor, Schütz István, illetve Maria Gurzău, Filip Tănase és Hegyi Endre tollából. A két tudományszakhoz tartozó közlemények közül Gálffy Mózes *(Román nyelvi szerkezeti hatás a magyarói magyar nyelvjárásban)*, Nagy Béla *(A Kalocsai román nyelvtan)*, Zsemlyei János *(A Kis-Szamos vidéki magyar tájszólás román kölcsönszavainak mezőösszefüggéseiről)*, illetve Faragó József *(Magyar—román balladapárhuzamok)*, Kovács Ágnes *(Kétnyelvű román mesemondók Magyarországon)* és Adrian Fochi *(Die ethische Dimension des Helden im rumänischen epischen traditionellen Lied)* írásaira cím szerint is felhívnám a figyelmet.

A tanulmányok sorában több történelmi, néhány eszme- és könyvtörténeti, valamint egy-egy zene- és művészettörténeti vonatkozású írás is olvasható.

Utoljára — de nem utolsósorban — azt a két kapcsolattörténeti értekezést említeném (Ion Isaiu *Marginalii la o retrospectivă a relaţiilor culturale româno-maghiare* és Mircea Popa *Din istoricul raporturilor literare româno-maghiare în prima jumătate a sec. al XIX-lea)*, amely tárgyánál fogva mintegy sűrítve fejezi ki a kötet egészét áthatóan (és ezzel a változatosságot valamelyes egységbe fogó) gondolatot: keressétek, ami összeköt!

MÓZES HUBA

BÉLA KELEMEN—LŐRINC SZÁSZ, **Dicţionar frazeologic român—maghiar**

Editura ştiinţifică şi enciclopedică. Bucureşti, 1984. 557 l.

Újabb értékes munkával gyarapodott lexikográfiai irodalmunk: Kelemen Béla és Szász Lőrinc kétnyelvű, román—magyar frazeológiai szótárával. E műnek az a rendeltetése, hogy felsorolja a román nyelv „előregyártott épületelemei"-t, állandósult szókapcsolatait magyar megfelelőikkel együtt.

A szótárt Kelemen Béla román és magyar nyelvű előszava vezeti be (5—8), majd a rövidítések jegyzéke meg a könyvészet következik (9—10). A szótár magában foglalja — a közmondások kivételével — a frazeológiai egységek valamennyi fontosabb típusát. A közmondások azzal az indoklással maradtak ki, hogy ezek „sajátos helyet foglalnak el a nyelvi rendszerben; gyakoriságuk és használati értékük kisebb a mindennapi beszédben". Ehhez hozzátehetjük: akik a román közmondások magyar, illetőleg a magyar közmondások román megfelelőit keresik, az ilyen frazeológiai egységeket megtalálhatják Vő István *Dicţionar de proverbe*

român—maghiar, illetőleg *Dicționar de proverbe maghiar—român* című munkájában (Editura științifică și enciclopedică. București, 1978, 1984). Jóllehet a szerzők kirekesztik a szótár anyagából a közmondásokat, adataik között mégis szerepel közmondás: *Cine seamănă vînt culege furtună*, ki szelet vet, vihart arat.

A szótárban számos frazeológiai szócsoport (társalgási, népmesei fordulat, körülírás, metaforás kifejezés, kötött szócsoport) fordul elő. Például: *Adu-ți aminte!* jusson eszedbe!, emlékezz csak vissza! *Asta-i bună!* ez aztán jó! *Bună ziua!* jó napot kívánok! *A fost odată, ca niciodată* egyszer volt, hol nem volt; *A lua apărarea cuiva* védelmére kel valakinek; *A-și cîștiga pîinea* megkeresi a kenyerét; *A-și găsi bacăul cu cineva* megjárja valakivel. Ugyanitt a román nyelvben gyakori melléknévi meg határozószói szókapcsolatok (locuțiuni adjectivale, locuțiuni adverbiale) is képviselve vannak: *De ansamblu* összefoglaló; *În ansamblu* egészében, általában, nagy általánosságban.

A gyűjtemény adatainak tanúsága szerint a románban is az állandósult szókapcsolatok között a legjelentősebb, legszínesebb csoportot a szólások alkotják. Alaki szempontból is igen változatosak. Íme néhány fontosabb típus: a) igét tartalmazó és egészében is igei jelentéstartalmú szólások: *A ieși abraș* kudarcot vall, csődöt mond. *A-și arăta dinții* kimutatja a foga fehérét. *A-i ajunge cuiva mucul la deget* körmére ég a gyertya; b) főnévi, melléknévi és határozószói értékű szólások: *Coadă de cîine* semmiházi ember. *Cioplit din bardă* bárdolatlan, faragatlan (fickó); *Scrîntit la cap* kificamodott agyú; *În culise* titokban, a kulisszák mögött. *De la a la z* ától cettig, az elejétől végig; c) párhuzamos felépítésű szólások: *Ori Stan, ori căpitan* dupla vagy semmi; d) szóláshasonlatok: *A călca (v. a umbla) ca pe ace* úgy lépked, mintha (hímes) tojásokon járna. *Dulce ca mierea/zahărul* olyan édes, mint a méz/cukor.

Szállóigeszerű kifejezésekre szintén idézhetők példák: *A fi mai catolic decît papa* pápább (akar lenni) a pápánál. *Cîmpiile elizee* eliziumi mezők. *Nod gordian* gordiuszi csomó. *Zarurile au fost aruncate* a kocka el van vetve.

Egy frazeológiai szótárnak csupán két vagy több szóból álló lexikológiai egységeket kell közölnie. Éppen ezért indokolatlannak tarthatjuk az ilyen egyszavas adatok szerepeltetését, mint: *Așa?* hát így? *Auzi!* na hallod! *Binișor!* lassan a testtel! csak nyugalom! csigavér! Hasonlóképpen az *A se afuma* becsíp, becsicscsent ige beiktatását is.

A szótárban való könnyebb eligazodás céljából a szerzők — nagyon helyesen — az egyes szókapcsolatokat betűrendbe állított címszavak, vezérszavak alá sorolták az illető frazeológiai egység jelentéstanilag legfontosabb szava alapján. Így például az *A-și face bagajul* a *bagaj*, az *A scoate castanele din foc cu mîna altuia* a *castană* alatt olvasható. Ha egy szókapcsolatnak több jelentéstanilag azonos értékű eleme is van, a kérdéses szókapcsolat több címszó alá is kerülhet. Pl. az *A face din țînțar armăsar* megtalálható mind az *armăsar*, mind a *țînțar* alatt.

A szókapcsolatok nemcsak egy, hanem több jelentésűek is lehetnek. Ez utóbbiak magyar megfelelőit a), b), c) stb. jelzés választja el egymástól. Pl. *A nu face nici o brînză* a) nem intéz (v. nem old meg) semmit, b) nem ér egy hajítófát (sem), nem lehet semmi hasznát venni. *A cerne (v.a da v. a trece) prin ciur și prin dîrmon* a) szőrszálhasogató módra vizsgál (valakit, valamit) v. kákán csomót keres; b) szapul, ócsárol, szidalmaz, c) sok mindenen átmegy (v. átesik).

Nem egy szókapcsolatnak rokon értelmű megfelelője, szinonimája is van. Ezeket a szótár külön címszavak alá sorolja. Pl. az *A dormi buștean* a *buștean*, az *A dormi ca o buturugă* a *buturugă* alá kerül. A szinonimikus viszonyban levő szókapcsolatok egybetartozását talán nem ártott volna valamilyen utalással jelölni.

A modern lexikográfia egyik fontos szempontját követik a szerzők akkor, amikor — valahányszor szükségesnek ítélik — a számba vett frazeológiai egységek használati köréről, funkcionális, stilisztikai értékéről is tájékoztatást nyújtanak bizonyos rövidítések alkalmazásával. Pl. *átv.* átvitt értelem, *biz.* bizalmas, *rég.* régies, *táj.* tájnyelvi.

A szótár román és magyar frazeológiai egységeinek egybevetése során mindenekelőtt az állapítható meg, hogy a román szókapcsolatok között igen sok olyan található, amelynek megvan a magyar hasonmása. Ilyenekre fölög a szóláshasonlatok közül említhetők példák: *Harnic ca albina/furnica* szorgalmas, mint a méh/hangya. *Roșu ca racul* v. *roșu ca un rac fiert* vörös, mint a (főtt v. főzött) rák.

Sokszor a román frazeológiai egységek (főleg szólások) csak tartalmilag azonosak magyar megfelelőikkel, de a bennük megnyilatkozó szemléletmód, valamint nyelvi megformáltságuk eltérő. Pl. *A scoate aburi pe gură* koptatja (v. hűti) a száját. *A vinde castraveți la grădinar (v. grădinarului)* tolvajtól akar lopni. *A număra pietrele* lopja a napot, zabot hegyez. Többször is a román frazeológiai egységnek a magyarban nem analitikus jellegű szókapcsolat felel meg, hanem szintetikus típusú összetett szó vagy képzett származék. Pl. *Acoperire în aur* aranyfedezet. *A merge pe bicicletă* kerékpározik, biciklizik. *Izvor de bogăție* kincsesbánya. *Zgîrcit la vorbe* szűkszavú. Az ilyenek a két nyelv tipológiai különbségére vetnek fényt. A *S-a întîlnit graba cu zăbava* szólás magyarra közmondással fordítható: lassan jár, tovább érsz v. aki siet, elkésik.

Az előszó szerint ez a munka elsősorban azoknak a magyar anyanyelvűeknek kíván segítséget nyújtani, akik választékosan és pontosan akarják románul kifejezni magukat. Ehhez a szótárból igen sok állandósult szókapcsolatot, kifejezést, szólásmondást, a mindennapi nyelvben nagy használati értékkel előforduló szabad szókapcsolatot sajátíthatnak el. (Kár, hogy a szerzők számadatokkal nem tájékoztatnak az anyag nagyságáról.) E gyűjtemény a románból magyarra fordítók számára is fontos munkaeszköz lehet.

Felhasználhatják továbbá a szótár gazdag adatanyagát a román, illetőleg magyar nyelv frazeológiai állományát nyelvtudományi szempontból vizsgáló kutatók is, főleg azok, akik a két nyelv állandósult szókapcsolatait összetevő (kontrasztív) alapon kívánják tanulmányozni.

Remélhetőleg Kelemen Béla és Szász Lőrinc munkája nem marad folytatás nélkül: belátható időn belül el fog készülni a román—magyar frazeológiai szótár párja, a magyar—román frazeológiai gyűjtemény.

ZSEMLYEI JÁNOS

ISTVÁN VÖÖ, **Dicționar de proverbe român—maghiar; Dicționar de proverbe maghiar—român**

Editura Științifică și Enciclopedică. București, 1978. 146 l.; 1984. 162 l.

A szólások és közmondások nagyon régi elemei mindkét nyelv kifejezéskészletének. Gyűjtésük és lexikográfiai feldolgozásuk (szótárakban meg külön gyűjteményekben egyaránt) már évszázadokkal ezelőtt megkezdődött.

Az első magyar szólás- és közmondásgyűjteményként számon tartott munka, Baranyai Decsi János *Adagiorum Graeco-Latino-Ungaricorum chiliades quinque* c. könyve 1598-ban jelent meg. Ezt követően pedig igen sok gyűjtemény látott napvilágot (l. Tolnai Vilmos, *A szólásokról*. MNyTK. 12. sz.). Decsi úttörő munkájának jelentőségét növeli az, hogy nagy hatással volt a későbbi gyűjteményekre, mivel anyagának tekintélyes része belekerült Szenci Molnár Albert több kiadást is megért szótárába (Hanau, 1611[2]), valamint Kis Viczay Péter *Selectiora adagia Latino-Hungarica* (Bártfa, 1713) c. könyvébe (l. O. Nagy Gábor, *A magyar frazeológiai kutatások története*. NytudÉrt. 95. sz.). Az ilyen jellegű művek sorát O. Nagy Gábor korszerű magyarázatos gyűjteménye, a mintegy húszezer kifejezésformát tartalmazó *Magyar szólások és közmondások* (1966, 1976, 1982) zárja.

A román frazeológiai szakirodalmat, forrásmunkákat illetően — amint az George Munteannak 1967-ben kiadott válogatott közmondásgyűjteménye elé írt bevezető tanulmányából kitűnik (l. *Proverbe românești*. V—XXXIX. l.) — egy kissé más a helyzet. A Timotei Cipariu nevéhez fűződő első közmondásgyűjteményt (vö. i. m. VI.) jó fél évszázad múlva már Iuliu A. Zanne tízkötetes adattára követi (*Proverbele românilor*. vol. I—X. [București], 1895—1912). Később azonban csak kisebb-nagyobb válogatások jelentek meg, de nem készült az O. Nagy Gábor mun-

kájához hasonló magyarázatos gyűjtemény. Ennek hiányában — főleg a frazeológiai egységek jelentésének megállapítása céljából — hasznosítani kell az egynyelvű szótárak (Candrea—Adamescu: DicţEnc., DAcR., DLR., DLRLC., DEX.) anyagát is. Bár ezeknek a műveknek a használata, magam is tapasztaltam, sok többletmunkát kíván, és nem mindig jár a várt eredménnyel.

Az elmondottak azt bizonyítják, hogy Vőő Istvánnak elég sok forrásmű állt a rendelkezésére kétnyelvű gyűjteményeinek a megszerkesztéséhez. A *román—magyar* rész könyvészetében például hat román (és három magyar) cím olvasható, román egynyelvű szótár azonban nincs közöttük. A szerző tehát — a forrásjegyzék tanúsága szerint — nem használta a szótárakat, és lényegében mégis sikeresen oldotta meg a feladatát. A gyűjtemény — az előszóban kifejtett szerzői szándéknak megfelelően — jól tükrözi a válogatás alapjául szolgáló román frazeológia változatos és gazdag voltát. A kötet — ismét az először hivatkozom — 2154 román közmondást és szólást tartalmaz magyar megfelelőikkel együtt. A mű tehát — bár címe nem tükrözi — közmondásokat és szólásokat tartalmaz. Ezek a szerzőtől a frazeológiai egység jelentésmagvának minősített vezérszók ábécérendjében nyertek besorolást a gyűjteménybe. Néhány közülük — bizonyára figyelmetlenségből — két vezérszó alá is besorolódott, tehát a közmondások és szólások száma valamennyivel kevesebb mint 2154. Például a *„Mai bine mîncare puţină decît boală lungă"* először a *„bine"* (169), másodszor pedig a *„boală"* (188) vezérszó alá kapott besorolást. És a *„După ce-ţi degeră urechea, degaba mai pui căciulă (321/1991). „Cine nu deschide ochii, deschide punga"* (1388/1632) is szintén két helyen szerepel a gyűjteményben.

A válogatás, valamint a jelentések megállapítása bizonyára nagyon idő- és munkaigényes feladat volt, és ugyanilyen volt a célnyelvi frazeológiai egységek, a magyar megfelelők megkeresése is. A szerző körülbelül kétezer román frazeológiai egységnek találta meg a magyar ekvivalensét, mintegy másfélszázat pedig — magyar megfelelő hiányában (?) — saját nyelvi leleményére alapozva tolmácsolt. (Saját nyelvi megoldásait csillaggal jelöli.) A magyar megfelelők között nagyon sok a tökéletes, a tartalmi és stilisztikai szempontból egyaránt kifogástalan (2, 8, 250, 255, 261, 469, 850 stb.), de van közöttük jó néhány kevésbé pontos (pl. 144, 214, 1714), sőt olyan is akad, amelyik tartalmi szempontból elég távol áll az eredetitől (108, 109, 183, 270). Ezeknek bizonyára van jobb magyar megfelelőjük. A román—magyar rész ismertetésének befejezéseként felsorolok egypárat az előbbiekből: *Pretutindeni e bine, dar acasă e mai bine. Mindenütt jó, de legjobb otthon. Spune adevărul că ţi se sparge capul. Mondj igazat, betörik a fejed. Calul de dar nu se caută la dinţi. Ajándék lónak ne nézd a fogát.*

A *magyar—román* közmondás- és (tartalmát tekintve) szólásgyűjtemény a román—magyar rész párja, és — az előszó szerint — mindkettő azonos szerkesztési elvek alapján készült. A magyar nyelvi anyagot a szerző a forrásjegyzékben megjelölt négy gyűjteményből válogatta. A kötet több mint kétezer közmondást és szólást tartalmaz román megfelelőikkel együtt. Ezek a kötetbe ugyancsak a vezérszók ábécérendjében nyertek besorolást. (Tévedésből kétszer besorolt szólást itt is találtam: 5/1001, 439/565.) A vezérszók kijelölésében O. Nagy Gábor gyűjteményére támaszkodik, de néhányszor (indokolatlanul) eltér attól (16, 18, 22, 28, 32, 44, 54, 57, 71, 74, 75, 102, 103, 104, 106, 109 stb.).

Amint már említettem a kötet nagyon sok szólást is tartalmaz. Néhányat felsorolok mutatóba: *Büdös neki a dolog. Először cirókál, azután marókál. Megesik a legjobb családban is. Magával hordja a házát, mint a csiga. Elmenne a dolog temetésére.* És a sort még folytatni lehetne (3, 5, 27, 45, 46, 55, 56, 62, 77, 116, 144, 145, 146, 165, 173, 176, 179, 234, 288, 322, 324, 329, 343, 347, 412, 439, 456, 460, 465, 498, 510, 589 stb.). Bizonyára nem tévedésből kerültek a gyűjteménybe, s éppen ezért — a félreértések elkerülése végett — az előszóban jelezni kellett volna, hogy a kötet szólásokat is tartalmaz.

A szerző nagy gondot fordított a román ekvivalensek megkeresésére. Számtalan esetben meg is találta a tökéletes román megfelelőt (pl. 10, 17, 34, 47, 49, 52, 67, 113, 119, 120, 140, 165, 198, 211), de sokszor kellett beérnie kevésbé tökéletes megoldásokkal, sőt félresikerült tolmácsolása is van (*Gyermeknek legjobb feleség a nyírfakisasszony. Bătaia e ruptă din rai. Unde dă mama carnea creşte.*).

Összegezésként megállapíthatom, hogy Vő István két gyűjteménye — jelzett fogyatékosságai ellenére is — jelentős nyereség szótárirodalmunknak, hasznos kiegészítője a román—magyar és magyar—román szótáraknak. Éppen ezért mindkét könyvet haszonnal forgathatja nemcsak a tanulóifjúság meg a fordítók népes tábora, hanem minden olyan olvasó, aki a népi bölcsesség kincsestárát meg akarja ismerni.

SZÁSZ LŐRINC

ÎNTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ CLUJ Municipiul Cluj-Napoca Cd. nr. 474/84